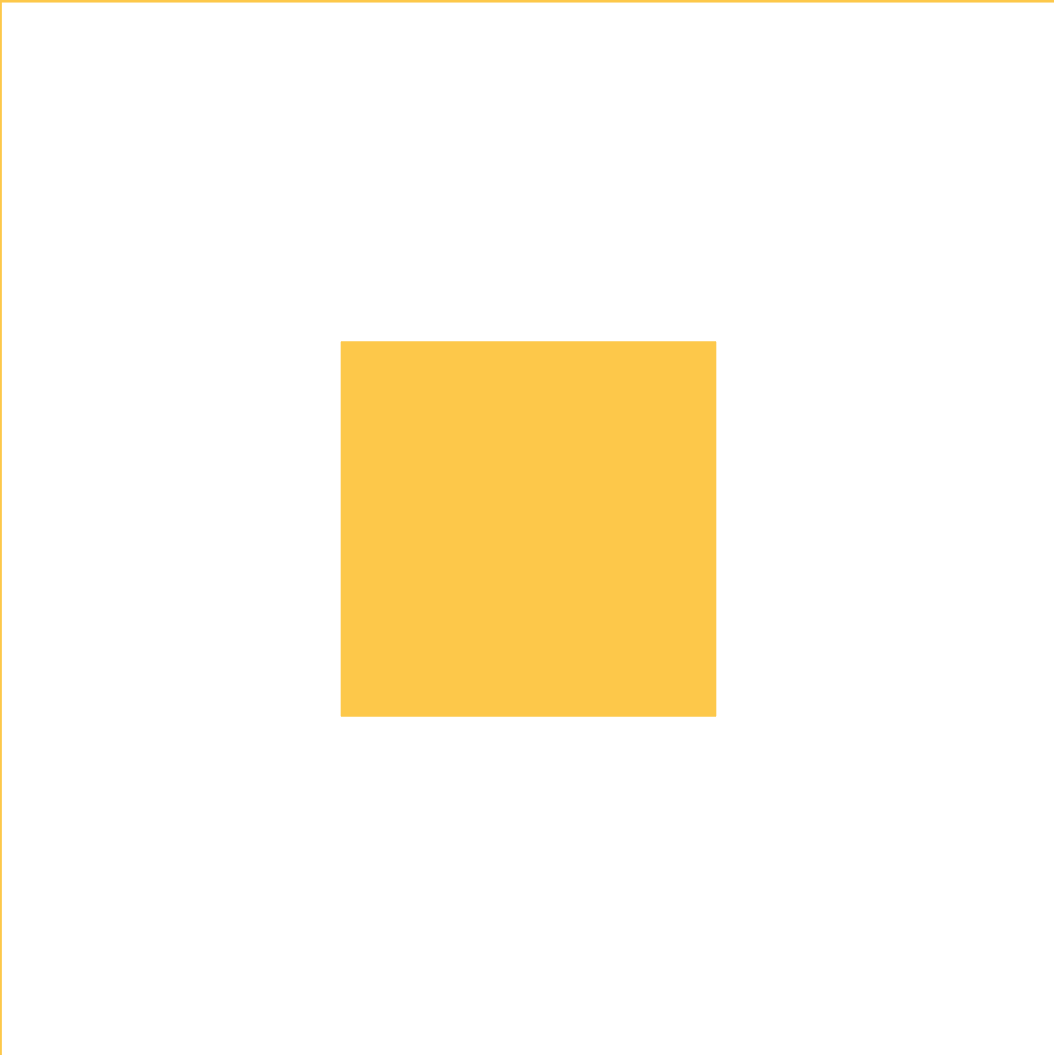

Business, Arts and Culture

**METROPOLITAN
SCHOLAR**

METROPOLITAN SCHOLAR

Business, Arts and Culture

A SZELLEM SZABAD PÁLYÁIN

ÍRÁSOK A 70 ÉVES JAVORNICZKY ISTVÁN TISZTELETÉRE

Szerkesztette:

Fenyves Katalin, Martin József, Murai András

Fábry János rajzaival

Budapest, 2021

METROPOLIAN SCHOLAR – Business, Arts and Culture

könyvsorozat / book series

Sorozatszerkesztő: Dr. Kiss Ferenc

Szerkesztette: Fenyves Katalin, Martin József, Murai András

Illusztrációk: Fábry János

Technikai szerkesztő: Korodi Norbert, Dr. Kiss Ferenc

© Babus Endre, Boros István, Dezsényi Péter, Fábry János, Fenyves Katalin, Friedmann Viktor, Halmai Gábor, Izmindi Richárd, Jolsvai András, Kepes András, Láng László, Lukácsi Béla, Majtényi László, Marafkó László, Marosi Gergely, Martin József, Murai András, Murányi Gábor, Neizer Anita, Polgári Márton, Németh Erzsébet, Pach Ferenc, Rétfalvi Györgyi, Schleicher Nóra, Túry György, Vass László, Vass Vilmos, 2021

Copyright: Jelen kiadvány szabad hozzáférésű a Creative Commons „CC BY” licensznek megfelelően. /

This publication is Open Access according to the Creative Commons „CC BY” licence scheme.

ISBN: 978-615-5459-14-6 (pdf)

Első kiadás / First edition, 2021

Kiadó / Publisher: Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest
www.metropolitan.hu

Felelős kiadó / Published by: a Budapesti Metropolitan Egyetem rektora
/ Rector of Budapest Metropolitan University

BEVEZETŐ

Ezzel a kötettel a Budapesti Metropolitan Egyetem közössége tisztelettel köszönti Javorniczky Istvánt a 70. születésnapján.

A szerzők – egyetemi kollégák, régi barátok, egykori munkatársak és tanítványok – barátsággal és örömmel ajánlják írásaikat az ünnepeltnek, aki eddigi életét három nagy egységre tagolta: mintegy húsz év tanulás, ugyanennyi írás, majd mégennyi tanítás. Javorniczky István a magyar közéleti újságírás utóbbi negyven évének egyik kiemelkedő személyisége, aki a húsz évvel ezelőtt elindult Budapesti Kommunikációs Főiskola újságíróképzésének alapítójaként és vezető tanáraként a média ifjú generációinak is továbbadta a tapasztalatait. Diákjai és kollégái számára példát mutatott szakmai igényességével és erkölcsi integritásával, ami szervesen összekapcsolódott emberségével.

István a professzionalizmusával és közösségépítő személyiségével, emberi figyelmességével és a negatív jelenségekkel kapcsolatban soha ki nem hagyott, finom, ironikus megjegyzéseivel a Budapesti Metropolitan Egyetem brandjének egyik meghatározó személyiségévé vált.

A METU közössége nevében e kötet írásaival kívánunk Javorniczky Istvánnak jó egészséget, sok örömet és kitűnő írásokat, könyveket – és végre további szép utazásokat, kirándulásokat Lea unokájával!

Vass László

rector emeritus

TARTALOM

Köszöntés

Izmini Richárd: Politológusi köszöntés	8
Kepes András: Javorniczky István öcsémhez	13
Láng László: A viszki kék	15
Lukácsi Béla: Egy régi nemzetes úr	19
Marosi Gergely: Iránytű	22
Neizer Anita – Polgári Márton: Magunk közt Javó, órákon tanár úr	25
Pach Ferenc: Javorniczky és a rómaiak	29
Schleicher Nóra: Csak az ember	34

Újágírás, média

Dezsényi Péter: A féknyúz (parafrázis Javorniczky István tündérmeséjére)	42
Murányi Gábor: Útközben – a sztrájk felé. Emlékidézés – régi-új dokumentumokkal	45
Rétfalvi Györgyi: Videó-újságírás Magyarországon	55

Politika

Boros István Szergej	68
Friedmann Viktor: Tea és politika: néhány felöntés	71

Halmai Gábor: Egy közép-európai reneszánsz ember.....	82
Majtényi László: A Pegasus ügy, avagy a diktatúra vízjele	91

Kutatás

Martin József: „A legellentétebb kritikai vélemények aztán ebből keletkeznek”. Megjegyzések Mahler első szimfóniájának budapesti visszhangjához	105
Németh Erzsébet: „Pénzügyi személyiség”, avagy a rejtett dimenziók dinamikája.....	116
Túry György: The Figure, Legacy, and Appropriation of György Lukács in Hungary between 2010 and 2020.....	125
Vass László: A közbizalom dimenziói kistelepülési önkormányzatnál	140
Vass Vilmos: A médiaműveltség megjelenése és implementációs összefüggései a Nemzeti alaptanterv evolúciójában	150

Irodalom

Jolsvai András: Két úr a Ligetben	164
Marafkó László: J. I. úr inkognitóban – avagy a tényektől a teremtésig	168
Murai András: Éljen a Szerző! Önreflexivitás Javorniczky István prózájában	174

Történelem

Babus Endre: Két „úri közép” unoka	182
Fenyves Katalin: Egy családregegy margójára	193

KÖSZÖNTÉS

IZMINDI RICHÁRD

Politológusi köszöntés

Hogyan köszönhetném Istvánt, sokat gondolkodtam rajta. Hetven esztendő tapasztalata áll mögötte, mit is mondhatnék neki; okos gondolatokat, jóindulatú tanácsokat nehéz lenne! Gondoltam, ajándéku kaphatna egy tudományos írást, egyet a sok közül, hosszút, talán unalmasat, de István nem ilyen, sokkal sokoldalúbb, színesebb, mást érdemel. Végül arra jutottam, hogy inkább egy rendhagyó, politológusi köszöntésben részesíteném.

Több mint egy tucat éve ismerem. Hamar kitűnt nekem a többiek közül az egyetemen: távolról komoly, legfeljebb olykor finoman, magában kuncogó, de közelről mindig jókedvű, intelligens humorral megáldott. Ha a 21. században lennének polihisztorok, akkor István bizony az lehetne, hiszen ő még a régebbi, „klasszikus” műveltségű embertípushoz tartozik. Minden érdekl, és nagyon sok mindenhez ért is, legyen szó kultúráról, művészetről, közéletéről, tudományról vagy épp a szakmáiról: újságírásról, jogról, oktatásról és bármi másról. Tiszteli is ezért mindenki, bár szerintem István ezt nem is tudja.

Szeretnék adni neki egy jó tanácsot, de ugyan mit?! Ő sem erőltette rám soha a tapasztalatait, pedig már a korkülönbség miatt is megtehetete volna. Talán egyetlen direkt tanácsára emlékszem. Beszélgettünk egyszer arról, milyen fontos, hogy a gyerekek kiskoruktól fogva rendszeresen olvassanak. Saját családi példát hozott fel arra, hogy nem elég minden este könyvet adni a gyerekek kezébe, sokkal jobb inkább mesét olvasni nekik, hiszen ez az élmény megismételhetetlen mindenki életében. Értettem a célzást, én is

megmaradtam otthon a mindennapi meseolvasás világánál. Cserébe én adjak neki útravalót? Olyat nem tudok, mint a hentes, akinek a fiát a fiatal Deák Ferenc megmentette az utcán elrobogó lovaskocsi gázolása elől. A hentes odarohant hálálkodni Deáknak. „Képviselő úr, hadd adjak egy tanácsot a jótettért cserébe” – mondta az akkor még országgyűlési követ Deáknak. A haza bölcse nyilván eltöprengett, hogy vajon milyen okos dolgot kaphatna a hentes apától, minden bizonnyal országmegváltó, világmegváltó gondolatokat. „Képviselő Úr – mondta végül a hentes –, egy tanácsot fogadjon meg tőlem! Nyáron virslit, érte, virslit, soha, de soha ne egyen...!!!” A hentes már csak tudhatott valamit, ennél bölcsebb intelmet én is nehezen tudnék adni.

István mindig csak finoman és csendesen kritikus, nem erőszakolja másokra a véleményét, de lelkiismeretétől vezérelve mindig elmondja, hogy mire is gondol. Sosem konfliktusgeneráló módon, hanem csak építő szándékkal. Tudjuk, ez az őszinteség sokszor veszélyes dolog, de ő mindig vállalja a véleményét. Magyarországon ennél veszélyesebb már csak miniszterelnöknek lenni lehet. Kiszámolható ugyanis könnyen, hogy közel minden hatodik magyar kormányfő erőszakos halált halt, megölték, kivégezték, öngyilkos lett vagy épp a száműzetés, rabság körülményei között halt meg. Jobb és rosszabb emlékezetű vezetők voltak közöttük: Batthyány, Tisza István, Bethlen, Imrédy, Teleki, Bárdossy, Sztójay, Szálasi, Nagy Imre, csak így hirtelen...

Több mint két évtizede az egyetem stabil pillére, egykori alapítója. Ez a kiszámíthatóság nem mindennapi dolog egy olyan világban, amikor az az érdek, ha valaki állandóan vált és változtat. Belegondoltam abba, hogy István hosszabb ideje ül folyamatosan az irodai forgószekéjében – az

egyetem talán utolsó analóg telefonja mellett –, mint a rendszerváltás utáni európai miniszterelnökök közül bárki is a bársonyszékében. Akár az egykori luxemburgi miniszterelnök, Jean-Claude Juncker, aki közel 19 évet állhatott a kormánya élén vagy az éppen frissen távozott német kancellárasszony, aki megszakítás nélkül csak 16 évig végezhetette munkáját kormányfőként, de ezek a teljesítmények is eltörpülnek Istvánéhoz képest.

Évekig közös „otthonunk” volt, egy irodában dolgoztunk, közös könyvespolcok, asztalok, székek. A szögletes formájú iroda hatalmas üveglakokkal volt körbebástyázva. Igazi kockaépület, valahogy úgy, mint Tage Erlander otthona. A háború utáni svéd jóléti állam ismert alakja, a langaléta puritán szociáldemokrata kormányfő, aki hét választást nyert meg sorra egymás után, hosszú évekig kormányfőként is egy 16 emeletes stockholmi kockatömbház hetedik emeletén élt a családjával. Mi, Istvánnal ilyen szintig azért nem jutottunk el, a közös irodánk ugyanis csak a második emeleten volt...

Jó vele csapatban dolgozni, de nem átláthatatlan méretűben, a felelősséget elkenve, csak szűkebben, egyenrangúak módján, valahogy úgy, mint a négy muskétás! Nagy különbség mutatkozik még a kormányzati munkában is a testületek létszáma és a belső működése között. A Rákosi-féle kabinetek például – épp hetven évvel ezelőtt – akár közel harmincfősek is lehettek, de ezek a minisztertanácsok mégsem működtek jobban, mint mondjuk előtte fél évszázaddal, a századforduló környékén. Ekkoriban, Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöksége idején volt, hogy összesen csak öt tagot számlált a magyar kormány. Nem hiába, nem a méret számít.

Sok közös munkánk volt: értekezéseink, bizottsági ülések, sokat fejlesztettük a szakokat, sőt volt közös egészségfejlesztési témájú kutatási

projektünk is, közös konferenciák, workshopok, mind emlékezetes percek. Ezekben mindig szerényen dolgozott, sohasnem ragaszkodott semmilyen pozícióhoz, hatalomhoz, nincs címkórsága, bizony példát vehetnének róla sokan, nem úgy, mint a híres portugál diktátorról. Miután ugyanis az agg António de Oliveira Salazart betegsége, szellemi leépülése miatt tudta nélkül felmentették miniszterelnöki pozíciójából, senki sem merte közölni vele a hatalma elvesztését. A miniszterei ezért – talán félelemből – inkább még a kórházban fekvő, kényszernyugdíjazott miniszterelnök kórtermében is eljátszották a kormányüléseket, így Salazar úgy hallhatott meg, hogy sohasem derült ki a számára: leváltották.

Azt hiszem, hogy kollegiális kapcsolatainkat Istvánnal mégis a közös teázásaink tették igazi baráti közösséggé. Aligha gondolná az ember, hogy a teának ekkora szerepe lehet, de valóban közelebb hozza egymáshoz az embereket. Mennyi-mennyi teát főzött le már nekünk István, és ezt mennyi jó kis beszélgetés követte! Emlékszem, épp 65 éves lett, és gondoltuk, meglepjük őt, hogy ne csak a mi „sörözős” terepünkön „limonádézzon”, ezért elvittük egyik kedvenc teaházába. Kiderült, hogy igazunk volt: István kiteljesedett, a teák birodalmában valóban otthon érezte magát, nem is gondoltuk volna ezt előtte. Talán ő is tudja, hogy ezzel az eszközzel még a politikában is élnek: így tett Narendra Modi is, aki fiatalkorában teaárus volt, később pedig India miniszterelnöke lett. Az amúgy politológus Modi ügyesen kampányolt, amihez az Indiában hatalmas kultusszal rendelkező teát hívta segítségül, a kampányrendezvényeit ugyanis teázásokkal kötötte össze. Ezzel sok millió emberhez jutott el a teázós választási útjai során, így lett az azóta is hatalomban lévő Modi a kontinensnyi ország kormányfője. Politikai ellenfelei kritizálták is teaárus múltja és teázós politikája miatt. Támogatói pedig erre csak annyit válaszoltak: amíg az

ország egyik fele issza, a másik fele pedig árulja a teát, addig mi velük vagyunk.

Mi pedig István mellett maradunk, sok-sok közös teázást kívánunk – persze nem ilyen kampányízűeket, hanem olyan őszinte, jó hangulatú, István főzte zöld teásokat! Isten éltesse sokáig!

KEPES ANDRÁS

Javorniczky István öcsémhez

Hát hetven lettél te is, Pistikám,
Csak annyira ijesztő ez a szám,
Mint „hát”-tal kezdeni egy mondatot...
Amire Sándorunk se hallgatott.

Jól tudta: „Hír szent, vélemény szabad”;
Szabad a „hát”! Már a hír is szabad...
Változó világ, édes Pistikám,
De mi nem változunk, ugye, nem ám!

Eltűnt a verkli és a wurlitzer,
Nincs már Nemzet, írógép..., Pulitzer
Is nyugdíjba megy lassanként talán,
Ki teker szívvel eztán, Pistikám?

Mérce voltál, s az is maradsz, István,

Érték, tisztesség marad a listán!

Lassulunk, fáradunk kicsit talán,

De el nem tűnünk, ugye, Pistikám?

Jőnek majd ifjak nyomodban on-line,

Csillogó szemű honfiú, honlány...

Minta leszel nekik egy nap talán.

Isten éltesen, édes Pistikám!

LÁNG LÁSZLÓ

A viszki kék

Keddi nap volt, szeptember elseje, egy emberöltővel ezelőtt. Kora reggel gyülekeztünk a Bosnyák tér közelében, a Zugló kocsiszínnél, zömmel két hónapja érettségizett, a közgázra, illetve a jogra frissen felvett, leendő egyetemi polgárok. E nyár élményei még nem is tudtak igazán emlékké válni, amikor zsebünkben a behívóparanccsal, kezünkben néhány szendvicset rejtő szatyorral rosszkedvűen, kissé elanyátlanodva álltunk a remíz előtt, s legalább egy távoli ismerőst próbáltunk keresni a nyüzsgő sokadalomban, miközben számba vettek mindannyiunkat.

Katonáéknál – akkoriban – a fogadtatás barátságosságát némileg mérsékelte, hogy egy kézi megafonon keresztül közölték: aki nem érkezik meg a Józsefvárosi pályaudvarra, hadbírótság előtt végzi, ami néhány jól értesült szerint jobb esetben „futkosót” (fegyelmező zászlóalj) jelentett, rosszabb esetben pedig... Nos, ez utóbbitól megkímélném a nyájas olvasót. Ezek után már kevesen élvezték a különjáratú szerelvényeket, amelyek elfuvaroztak minket a Józsefvárosi pályaudvarra, ahonnan vonattal utaztunk a különböző garnizonokba, leendő joghallgatóként Kalocsára.

Itt azután tisztálkodás, egyenruhába öltözés, századokba, szakaszokba, rajokba osztás után vacsorát és cikóriából készült kávét kaptunk, amelyeket az egész napos jóltartás után persze nem tudtunk elfogyasztani. A mindezeket kísérő hangnem egy cseppet eltért az irodalmi szalonokban megszokottól, viszont az anyák említését szigorúan csak pozitív szövegkörnyezetben engedélyezték. A többi hozzátartozó esetében ilyen

megkötés nem volt. Az arra jogosultak (rajparancsnoktól az ezredparancsnokig) éltek is a lehetőséggel, s aki még nem tudta, most megismerhette, hogy anyanyelvünk melyik igéje használható minden egyes igekötővel.

Ezután a század szolgálatvezető őrmestere lépett elénk a következőkkel lepve meg a „hová kerültem?” problémán kesergő gyülekezetet:

„– Elvtikéim! Én vagyok a század anyja! Van-e maguk között olyan, aki szereti a szépet? De nemcsak szereti, hanem meg is tudja csinálni!”

Néhány nem kellően tájékozott társunk jelentkezett. E kreatív szépségszeretők nyomban elvonulhattak illemhelyet pucolni, míg mi, az esztétikummal hadilábon állók a folyosón barátkoztunk a fókával (felmosórongy).

Ebben a meghitt, anyáskodó, családi környezetben ismerkedtünk meg Istvánnal. Ha a szakasz oszlopban sorakozott, egymás mellett álltunk, illetve a mezőn futottunk, kúsztunk, mikor hogy. Gyorsan kiderült, hogy a barátnője és az én barátnőm évfolyamtársak a műegyetemen.

Az alapkiképzés vége felé a sereg elérkezettnek látta az időt, hogy megmutassa: nem a faragatlan tahók, hanem a kultúrát, a zenét értők és művelők közössége is. Kiderült, hogy István kitűnően gitározik és megnyerő énekhangja van. A szakaszunkban István részvételével trió alakult, második bajtársunk bendzsón (mandolinon? balalajkán? tamburán?) játszott, míg a harmadik dobolt. Előadásaikban mozgalmi – vagy ahogyan abban a korban hívták; „pol-beat” – dalok szerepeltek,

amelyekkel az elkövetkezendő hónapokban a különböző honvédségi rendezvényeken szép sikereket értek el.

Muzsikálásukat mi is élvezhettük, mert kérésünkre gyakorta játszottak a szakasz körletében nekünk is. A pol-beatet is kedvvel hallgattuk, a valódi örömet azonban István dalai jelentették. Hosszú őszi-téli estéken e dalok gondolatban elrepítettek minket szeretteinkhez vagy baráti tájakra, egyáltalán abba a hirtelen ezerszer szebbnek látott, s így nagyon vágyott világba, ahonnan érkeztünk. A fülbemászó dallamok, legalább rövid időre segítettek elmenekülni az akkori mindennapjaink valóságától, s persze vigaszt is nyújtottak, ha kellett, hiszen nincs semmi, ami gyönyörűbb és meghatóbb, mint egy dallam, ha időszerű lesz bennünk valamiért. E sorok írásakor újfent meghallgattam István néhány akkori dalát, és feltolultak az érzések, a gondolatok – ötven év után persze már emlékként.

Egy tiszteletkötetben dallamok aligha jeleníthetők meg, legfeljebb kottaként lehetne – ha tudnám! – idemásolni, ezért marad a számtalan közül egy szövegrészlet, amely önmagában ugyan alig-alig ad vissza valamit abból a hangulatból, érzésből, amely a dal hallgatásakor minket akkor eltöltött, ám a cím nyomán ezzel tartozom:

„A viszki kék, az ég is az.

Mondjad melyik a szebb

Ez vagy amaz?”

A válasz nem volt kétséges ismerve István személyiségét. (Aki nem ismerné, olvasson Javorniczkyt!! Az egyik kötetében igazán találó és pontos jellemzést olvashatunk saját magáról...)

Szerettük a *Táncoló cigaretta*, a *Zöld erdő mélyén*, a *Néma barátok*, az *A fákon zöld falevelek*, a *Hozzád küldött dal*, az *Él a rét* című számokat, hogy csak a legnépszerűbbeket említsem, sőt a *Jöjj velünk* címűt a leszerelésünk napján is vígan harsogtuk a kalocsai utcán, a vasútállomásra tartva.

Kedves István!

Polonius bölcséletét, miszerint:

„rövidség lévén lelke minden

Okos beszédnek, a szóár pedig

Csak teste rajta és kül czifraság”

szigorúan szem előtt tartva – befejezem.

Ami boldogságot, szépséget, élvezetet és örömet az élet tartogathat, azt mind kívánom Neked! Íróember vagy, ezért tudod, hogy: *„Az élet tartalmát a nagy feszültség, az alkotás pillanatai jelentik, nem pedig a létezés kalendáriumi időszaka.”* (Márai Sándor)

LUKÁCSI BÉLA

Egy régi nemzetes úr

Valamikor, még a régi szép időkben, idősebbek talán még emlékeznek rá, a Kossuth Rádió reggeli hírműsorában voltak tisztességes lapszemlék, és ezekben sokszor elhangzott István neve is, hogy a *Magyar Nemzetben* Javorniczky István ezt meg ezt írta, felhívta a figyelmet erre meg arra. Magyarán szólva, már fiatalon „tényező” volt.

Persze az ember nemcsak azért olvasta el az írásait, mert felhívták rájuk a figyelmét, hanem mert tapasztalatból tudta, hogy érdemes. Azt a kérdést, hogy ki lehet ez a Javorniczky, csak azért nem tettem fel magamnak, mert egy időben jártunk az ELTE Jogi Karára, ha nem is egy évfolyamra.

Igaz azonban, hogy amolyan ismeretlen ismerős volt. Gyakran láttam később nagy emberré lett egyetemi társainkkal beszélgetni, tudtam, milyen körökhöz tartozik, hallottam az érdemeiről, képességeiről is, de nem voltunk kapcsolatban, nem emlékszem, hogy e néhány év alatt egyszer is hosszasan beszélgettünk volna, ha egyáltalán. Ezért aztán nem is gondolhattam, hogy valamikor is közünk lesz egymáshoz, baráti viszonyba kerülünk majd, sőt a pályafutásom alakulásában is lesz némi szerepe.

Amikor – 21 évvel ezelőtt – az akkori BKF-en kinevezték az újságírás szak felelősévé, rögtön arra gondoltam, nagyon jó kezekben lesz az utánpótlás nevelése, mert rá aztán tényleg nem érvényes az a Woody Alan-féle mondás, hogy „aki nem tudja csinálni, az tanítja”. És mi mindent tud, tudna tanítani! Életműve (messze nem lezáratlan!) valóságos publicisztikai *Gesamtkunstwerk*, arról nem is beszélve, hogy a szakmai tudás mellé

szakmai és emberi tisztesség, figyelemre méltó műveltség, tájékozottság is társul. Olyan területeken is, amelyek amúgy nem feltétlenül részei a „kötelezőnek”. Nekem még ilyen régi ismeretség után is tudott meglepetést okozni. Egyszer például Sosztakovics életművének egy olyan darabjára hívta fel a figyelmemet, amit tényleg csak a „legelvetemültebb” zenekedvelők ismerhetnek.

Ezek után, jó 15 évvel ezelőtt, egy pillanatig se gondolkodtam azon, hogy elfogadjam-e a felkérését, s vágjak-e bele a rádiós újságírás oktatásába. Azóta is hálás vagyok neki azért, hogy ezt a számomra addig ismeretlen világot megismerhettem. Sokat tanultam belőle, a tapasztalatokból sok minden hasznosult is a rádiós munkám során.

Remélem, a kötet szerkesztői, de főleg István nem találja majd túlságosan személyesnek ezt az írást, de nem tudom megállni, hogy sajátos humoráról ne tegyek említést. A humorérzék talán nem elengedhetetlen feltétele a szakmánk művelésének, de az biztos, hogy jót tesz neki. És az oktatásnak is.

Hogy Istvánnak milyen humora van, azt a felületes szemlélő el sem tudja képzelni. Nekem volt szerencsém egy Karinthy-gyűűre érdemes alakítását közvetlen közelről látni. Egy baráti jelmezbálon a feleséggyilkoltató VIII. Henrikként jelent meg, bölcs visszafogottsággal, ugyanakkor meggyőzően érzékeltetve, hogy a történések mögött nemcsak elemi ösztönök, hanem sajátos világnézeti megfontolások is lehetnek. (Boleyn Annát, hóna alatt a levágott fejével felesége, Éva asszony alakította élethűen.)

Nem sokon múlt, hogy István tiszteletére inkább egy igazi tanulmányt készítek, ami az egyetemi közeghez talán jobban is illene. Tudom, mennyire érdekli őt, mennyire foglalkoztatja a hallgatók nyelvi, stilisztikai

felkészültsége, képessége, illetve felkészületlensége, a helyesírási problémáik stb. Mostanában kezdtem gondolkodni rajta, hogy érdemes lenne közreadnom ez irányú tapasztalataimat. Csak István túl hamar lett 70 éves, hogy a határidőre elkészüljek vele. Úgyhogy ez már a következő kötetre marad.

De addig is hadd idézzek egy mondatot az egyik hallgató tudósításából. Zenei ínyencek, mint amilyen István is, biztosan értékelni fogják: „És a karmester letette a kezét a vezénylest illetőleg.”

Kedves István, isten éltessen!

MAROSI GERGELY

Iránytű

A csendesség nem divatos. Legalábbis ma nem, az újságírásban nem, s meglehet, más területen sem. Harsányság kell, nagy hang, erős vélemény. Kikiabálni a hangoskodó tömegeből, meggyőzni a meggyőzhetőket, tüzelni a rajongókat, letromfolni a vitapartnereket. Illetve akikkel vitatkozunk. Partnerről már nem is beszélünk.

Lehet, a csendesség húsz éve sem volt divatos. Sőt. Biztos vagyok benne, hogy nem volt az, még akkor sem, ha jó pár decibellel halkabb volt minden körülöttünk. Fiatalon nehéz értékelní a csend és a nyugalom erejét és fontosságát. Tanulni akartunk. Tán még mondani is akartunk valamit. Vagy legalábbis elképzeltük, hogy egyszer olyanok leszünk, akik mondanak valamit, és mások erre figyelnek.

Azt persze még nem tudtuk, hogy miként mondjuk.

Jöhetett volna olyan, aki azt tanítja, szóljunk harsányan. Jöhetett volna olyan, aki azt tanítja, szóljunk elkötelezetten. Azt tanítja, szóljunk keményen. Ehelyett olyan jött – csendesen, ingben-pulóverben és rezzenéstelen szakállban –, aki azt mondta, szóljunk pártatlanul. Meg- és odafigyelve. Ne a gombhoz varrjuk a kabátot, ne a véleményünkhöz igazítsuk a tényeket. Lehet véleményünk, persze – és ha kimondjuk, akkor már lehetünk hangosak és jól érthetőek –, de a tények vezessenek. Krónikások legyünk, de a valóságé, ne a fikcióé.

Szóval, attól tartok, hogy ez már akkor sem volt divatos. Nem is biztos, hogy feltétlenül ezt szerettük volna hallani. Ez valahogy... kicsit távoli

volt, nagyon profi és olyan felnőtt. Az meg néha kicsit unalmas. Meg egyébként is. Ifjú szívemben a lángsugarú nyár, kezemben toll (meg billentyűzet), fejemben elszánás, erre...

...erre már megint szubjektív elemeket viszek be egy olyan cikkbe, amibe nem kéne. Négyes.

Örök harc ez a bensőnkől fakadó szubjektivitás és egy eszmény között. Hol végződik a szubjektivitásom? Mibe és hogyan vihetem bele? Nem lehet, hogy annyira a saját szemüvegemen keresztül nézek egy témát, hogy a lencse már torzít? Van-e „elvágtalagos” objektivitás? Tartható-e ez az ideál? Ideál ez egyáltalán? Tulajdonképpen cél-e az objektivitás? Vagy sokkal inkább eszköz a valóság minél pontosabb bemutatásához?

Húsz évvel később is megannyi kérdés van bennem. A válaszokat mindenki maga adja meg, és azokért maga felel. E válaszok pedig megannyi dolgot befolyásolnak. A hitelességünket. A tisztességünket. A függetlenségünket.

Ilyenkor pedig jól jön egy iránytű. Mondjuk egy olyan, amit húsz éve kaptunk egy végtelenül nyugodt, kedves, inges-pulóveres, rezzenéstelen szakállú újságíró-tanártól, aki mindig, mindenkit az anyakönyvezett keresztnevén szólított, tán ezzel is megadva nekünk a tiszteletet. Mindenki maga számol el azzal, hogy mit kezdett vele. Mert az iránytű értékét nem azok a sorok adják meg az indexben, amelyekben ott szerepel az újságírói tantárgy, a kredit, az érdemjegy, no meg a tanár, Javorniczky István neve. Az iránytű értékét azok a sorok adják meg, amiket azóta leírtunk. Ott a nevünk. Ott a felelősségünk.

Az iránytű persze néha megkeveredik, de hát ez megesik egy valódi kompasszal is. Majd megnyugszik, visszaáll és mutatja az irányt. Stabil

lesz. Megbízható társ. Csendes. Nyugodt. Nem, nem divatos. Pláne ma nem. Pedig a csendnek súlya, a nyugalomnak ereje van. A divatok meg jönnek és mennek.

De az iránytű marad.

Magunk közt Javó, órákon tanár úr

Húsz éve történt. Húszéves emlékek törnek fel. Nem sietett, komótosan lépdelt a folyosón az ablakokon átszűrődő őszi napsütésben. Csak néhány napja kezdődött az első tanítási év a BKF-en, még minden újszagú volt. De Javorniczky tanár úr olyan természetes nyugalommal sétált végig a BKF folyosóján a sárgás-barnás fényben, a sárgás-barnás szövetpulóverében, a festékszagban, mintha már 30 éve ott tanított volna. Már ez a látvány is nyugalommal töltött el az első napokban. És ez a nyugodt ballagása mindenhol ott volt: a tanteremben, a folyosón, és mikor hazafelé ment. Merthogy ugyanúgy ment haza, ahogy az épületben volt. Csak akkor tudtuk, hogy nem a büfé, hanem a metró felé tart, ha az időjárásjelentés esőt ígért aznapra: akkor egy fekete esernyőt lóbált a kezében. Négy éven keresztül találhattuk, négy éven keresztül örök fejtörést okozott: hogyan tud táská nélkül élni. Miért nem visz magával semmit? És mit csinál a metrón, ha se könyv, se újság nincs nála?

Aztán ledőltek New Yorkban az ikertornyok. És kiderült, Javorniczky István lesz a legfontosabb, az „Újságírás alapjai” című tantárgyunk oktatója. Szenvedélye volt az újság, és elkötelezett volt abban, hogy mi egyszer jók legyünk. Sokáig fogalmunk sem volt, ki ül velünk szembe, sosem dicsekedett, sosem mondta, milyen szakmai sikereket ért el. Pár hónap után „húháztunk” a földszinti számtechteremben két honfoglalózás között, mikor rákerestünk a nevére.

Az óráin sokat beszélgettünk az újságírásról, sokat az etikáról. Hogy mit szabad, és mit nem. Hogyan gondolkodhatunk jobban. Mindig pártatlan volt, és ezt tanította meg nekünk is: az újságíró pártatlan. A tény szent, a vélemény szabad.

És persze még többet írtunk. Felolvastuk ezeket, aztán közösen elemeztük. Vagy inkább sokat nevettünk. Közben 2002 lett, és a választások miatt azt a feladatot kaptuk, hogy tudósítsunk az eredményváró éjszakáról. Ebből a cikkből már csak a lent olvasható részlet maradt meg. De életünk egyik legemlékezetesebb főiskolai pillanata és órája ehhez kötődik. Utólag visszatekintve két tanulsága is van: az egyik, hogy miután könnyesen röhögve felolvastuk, nem dobott ki az órájáról, mert egyetlenegy mondatot sem voltunk képesek megjegyezni az elmúlt egy évből (tény szent, vélemény szabad, tudósítás tényműfaj, az újságírás nem novella), a másik, hogy bennünk már akkor ott volt a 444.hu, mikor Szily Laci még hátizsákkal kereste az Index épületét.

2003. április 12-én népszavaztunk Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozásról. 2004-ben aztán Görögország lenyomta az EB-döntőben a portugálokat, és mi hogy örültünk annak a fejes gólnak valahol Erdélyben, de a tanár úr meg nem örült.

2005-ben pedig lediplomáztunk. Sokan sok tanárunkkal lettünk kollégák, de Javó magunk között maradt csak Javó. Húsz évvel később is nekünk, úgy kifelé „csak” tanár úr. Mert a biztos alapot, a gerincet ő adta. Még akkor is, ha a klasszikus újságírás, az a fajta, amit ő képviselt, már nem kelendő. Már csak egyet sajnálunk: hogy nem tanította meg, hogyan kell táska nélkül, lazán hazaballagni.

Megfogytuk Medgyessy fogát

Vasárnap, Bosnyák tér, 19.30

A két megfigyelt személy feltűnt a Bosnyák téren. Zugló 1. vörös pulóvert, Zugló 2. pedig kék inget viselt. Ezzel is jelezvén a politikai ellenállásban elfoglalt szerepüket. Leadván a már az első jelentésben ismertetett titkos jelzést, felszálltak a hetes buszra. Fekete Trabanttal követtük őket. Mint ahogy azt sejtettük, első útjuk a Gizella utcába vezetett. A megfigyelt személyek nem álltak be a székház előtt kígyózó sorba. Kis hezitálás után elindultak. A Trabant többszöri próbálkozás után sem indult el, így nyomukat vesztettük Zugló 1-nek és Zugló 2-nek.

2002. április 21.

Nemzetbiztonsági Hivatal

Kém Elek

– Te hülye!!! Ne tapsolj!

– Mér, ezek nem mi vagyunk????

Ezzel értünk a Köztársaság térre. Nagyjából 300-an lehettek. A hangszóróból Koncz Zsuzsa dalai szóltak. A kivetítőn az aktuális eredményeket láttuk. A hírek nem voltak túl biztatóak.

– Elmegyek sörér’.

– *Hozz nekem is egyet.*

Egyre inkább tudatosult bennünk, hogy a negatív kampány eredménnyel járt. Egyre jobban izgultunk, bár egyikünk még bizakodott. Egyre több fideszes állt nyeresre, és egyre inkább úgy éreztük, hogy a Millenáris Parkban többet tapsolhatnak. A feszültség betöltötte az egész teret, és már csak a sör éltetett minket. Aztán az egyik pillanatban megváltozott minden. Reflektorok világították meg a bejáratot, és a tömeg beindult. Árnyak jelentek meg az ajtó előtt.

PACH FERENC

Javorniczky és a rómaiak

Mit adott nekünk Javorniczky István? A válasz sokkal egyszerűbb és egyértelműbb, mint a Monty Python kultikus filmjében, a *Brian életében*, amikor arra keresik a választ: mit adtak nekünk a rómaiak? Ott akadozva és hosszas töprengések után születnek a válaszok.

Javorniczky István esetében a kor- és pályatársnak sokkal könnyebb dolga van, hiszen – bár a szakma más területén dolgozott – olvasói szeme láttára született ez a rendkívül gazdag és sokoldalú életmű.

A kor nem dicsőség, csupán állapot – szokta volt mondani néhai kollégám. Ám egy kerek évforduló kiváló alkalom, hogy számba vegyük, mi mindent adott nekünk Javorniczky István. Annyit már előljáróban érdemes leszögezni, hogy az író újságírásnak nincs olyan területe, műfaja, amelyben ne bizonyította volna kiváló képességeit. (Bár az irodalom, a zene, a közigazgatás területén is sok mindent letett az asztalra, e sorok írója, szakbarbár lévén, kizárólag újságírói tevékenységét, s annak is bizonyos részterületeit kívánja méltatni e rövid írásban.)

Negyedszázadon át volt a *Magyar Nemzet* újságírója. Annak a lapnak, amely a rendszerváltás előtti években, a nagy változások idején, majd az azt követő időben is a közéleti, gazdasági, kulturális átalakulás legszínvonalasabb krónikásaként végezte napi tájékoztató tevékenységét. Ez még nem a *clickbaites* címek és a *fast food* korszaka volt. Pontos, megbízható hírek és tudósítások, nagyon sok hasznos információt tartalmazó elemzések, érdekes személyiségeket megszólaltató interjúk,

irodalmi igényességgel megírt riportok, higgadtan, okosan érvelő publicisztikák – ezek jellemezték azt az újságot. E sorok írója, aki a ténszerű, kiegyensúlyozott hírek „agentur-hideg” megfogalmazásával töltötte az életét, az akkori *Magyar Nemzet* hűséges olvasójaként, előfizetőjeként e lapból merített muníciót az események háttérének, az összefüggéseknek a megértéséhez. S ekkor jegyezte meg véglegesen a Javorniczky nevet.

A tartalmi gazdagság mellett a nyelvi igényesség emelte ki ezt a szerkesztőséget az akkori magyar sajtóból.

S a rendszerváltás előtti évekre ennek a *Magyar Nemzetnek* vált meghatározó személyiségévé a kiváló tollú Javorniczky István. Az ő interjúi, elemzései, vezércikkei nemcsak a kortársakat informálták, a későbbi korok történészei is magabiztosan támaszkodhatnak rá, mint a korszak hallatlanul pontos és eligazodást nyújtó lenyomataira.

Mielőtt elmélyülnénk ebben a rendkívül izgalmas korszakban, ugorjunk a pálya elejére! Az Arcanumnak köszönhetően könnyen kikereshetők 1976-ból az első írások, amelyek között az egyik azzal foglalkozik, hogy rosszul jelölik ki a lakótelepi járdákat. Egy cikksorozatban azt vizsgálja, hogy miként lehetne megvédeni a társadalmi vagyont, míg egy interjú révén egy zongorahangoló nehéz életébe nyerünk bepillantást.

A nyolcvanas évek beköszöntével egyre több társadalmi kérdés kerül tollhegyére. A *Pisták Öcsödön* (Javorniczky és Boros) alcímű háromrésztes riportban szociológiai igényességgel tárja föl egy perspektíva nélküli magyar falu életét a Kádár-kori Magyarországon. A vidéki Magyarország bemutatása számos más írásának is (többek közt beregi körút, baranyai aprófalvak) témája, szociológiai érdeklődésének tárgya. Különös, mégis

jellemző emberi sorsokat ismerünk meg, s a szerző mindig őszinte érdeklődéssel, empátiával és szimpátiával mutatja be riportjának szereplőit. Ezek az írások majdnem negyven év elteltével is nagyon izgalmasak, mert nem csupán az akkori társadalmi környezetről, hangulatról kapunk képet, hanem a népszokásoktól az emberi viszonyrendszerig sok mindenbe kapunk betekintést.

A *Magyar Nemzet* nagy öregjeinek – Mátrai-Betegh Béla, Ruffy Péter – nyomdokain haladva a nyolcvanas évektől egyre gyakrabban foglalkozik a külhoni magyarság helyzetével, életkörülményeivel, kultúrájával. A lap az akkori magyar sajtóban egyedülként tartotta napirenden ezt a kérdést.

Az ország szellemi életével, az értelmiség szerepével foglalkozó írásai, a különösen nehéz helyzetben élő társadalmi csoportokat bemutató riportjai, vezércikkei mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a *Magyar Nemzet* kiemelkedő szerepet játszott a rendszerváltozás szellemi előkészítésében.

A társadalmi erjedés fokozódásával ő maga is egyre aktívabb szerepet vállal, így többek között a rendszerváltás előrevitelében, moderálásában később jelentős szerephez jutó Független Jogászfórum 1988-as színre lépésében.

A rendszerváltozás időszakában és utána sorra születnek a jobbnál jobb Javorniczky-interjúk, amelyekben a megszólaló elemzők segítenek megérteni, mi is történik velünk, körülöttünk: mit jelent a pártosodás, a pártpolitikai küzdelem, a konfliktusok kezelése, s hogyan viszonyul egymáshoz hatalom és szabadság. Az interjúalanyok széles palettáján a politológusok mellett történészek, szociológusok és filozófusok is helyet kaptak.

Javorniczky másik nagy fegyverténye, hogy megszólaltatta, bemutatta a közélet szereplőit. Nemcsak róluk, velük is beszélt – világnézettől, párthovatartozástól függetlenül. Ezek az interjúk a magyarországi rendszerváltozás történetének szerves részei, s akkor is, és utólag is nagymértékben elősegítik, hogy belássunk a kulisszák mögé és megismerjük, megértsük a mozgatórugókat. Ahhoz, hogy ezek máig érvényességgel bíró, érdekes és informatív interjúk legyenek, kellett Javorniczky magabiztos szakmai tudása, felkészültsége és őszinte érdeklődése.

Az interjúkból két nagy sikerű kötet is megjelent. 1998-ban látott napvilágot a *Magyar politikusok arcképcsarnoka* című könyv, amely azokat az interjúkat tartalmazta, amelyekben a *Magyar Nemzet*ben 1996 novemberétől 36 közéleti szereplőt mutatott be, Bozóki András és Stumpf István elemzői közreműködésével. A 2001-ben megjelent másik kötet *A személyes ezredforduló* címet viselte, s ebben 16 magvas beszélgetés olvasható a 20. századról.

Ezt a rendkívül szerteágazó és sikeres újságírói pályát mindvégig szilárd hivatástudat és állandó nyitottság, érdeklődés jellemezte. Hitvallását nagyon világosan megfogalmazta a *Mozgó Világ* 1991. decemberi számában, amely a *Magyar Nemzet* körül akkoriban zajló háborúskodásról számolt be és megszólaltatta annak több vezető munkatársát: „A lap nem mondhat le arról, hogy mindennek az okát, a mögöttesét, és ennek megfelelően az elrejtteni kívánt hibákat vagy visszásságokat próbálja feltárni.” A leghatározottabban kiállt az újságírók kritikus alapállása mellett, és hozzátette, hogy a lap „nem fogadhat el olyan kívánalmat, hogy

hallgasson el bizonyos dolgokat. Ez egyszerűen ellentmond az újságírásnak.”

Őszintén hiszem, hogy sok mai médiumnak hasznára válna, ha megfogadná a Javorniczkytól hallott hitvallást!

Immár húsz esztendeje, hogy a Budapesti Metropolitan Egyetemen – lánykori nevén BKF – Javorniczky István vezetésével elindult a média szak, újságírók gyakorlatorientált képzése. Hallgatók ezrei meríthettek abból a tudásból, tapasztalatból, amit a szak vezetője gazdag és sikeres pályáján felhalmozott. Az ő tanári alapállása, habitusa a példa arra, hogy csendesen is lehet fontos dolgokat mondani.

Mi, tanártársak a példamutatásért, az őszinte érdeklődésért, a szakmai tanácsokért és eligazításokért tartozunk nagy köszönettel.

Az imént felsoroltak csak egy rövid ízelítőt jelentenek abból, hogy eddig mit adott nekünk Javorniczky István. Érdeklődve várjuk a folytatást!

SCHLEICHER NÓRA

Csak az ember

Néhány éve István egy e-mail-levelezőlistán feltett egy körkérdést barátainak, ismerőseinek, kollégáinak. „Miért olvasunk, miért írunk?” Valahogy így hangzott. Akkor – lustaság, időhiány, ilyesmi – nem válaszoltam, de most megpróbálom teljesíteni a kirótt feladatot. István, aki ír is, olvas is, mostanság főként olvas, bőséges tapasztalatok birtokában teszi fel a kérdést. Talán ő a legolvasottabb ember, akit ismerek. Sokszor meglepett olvasmányai hihetetlenül széles körével, az évek során több nagyszerű íróra hívta fel a figyelmemet és kiváló könyveket kölcsönzött. Tőle kaptam kölcsön például Winfried Georg Sebald és Jón Kalman Stefánsson műveit, amit ezúton is hálásan köszönök. Amúgy mindkét szerző sokat sétáltatja a hőseit. Talán ki kéne egészítenünk a kérdéssort a „Miért sétálunk?” kérdéssel.

Az olvasás kicsi korom óta nagyon fontos része az életemnek, az egyik legfőbb örömforrás. Ez egyben válasz is a kérdésre. Olvasni jó. Az olvasás megnyugtat, felkavar, elgondolkodtat, kinyit, megnevetet és megríkat, elmenekít. Ha olvas az ember, élni már nem is nagyon kell.

De szeretném egy kicsit leszűkíteni a kérdést. Miért jó társadalomtudósként szépirodalmat olvasni? A jó próza legtöbbször kiváló társadalomrajz is. Tudták ezt már a '30-as évek falukutató szociográfusai is, akik bátran alkalmazták az irodalmi eszközöket a társadalom egy-egy szeletének jellemzésére. Nem nagyon lehet olyan, szociológusok által tudományos módszertannal kutató társadalmi jelenséget, problémát, konfliktust találni, melyet irodalmi mű nem dolgozott fel, nem ábrázolt plasztikusan,

árnyaltan, átélhetően, empatikusan. Erving Goffman dramaturgiai modelljének legjobb összefoglalása Shakespeare *Ahogy tetszik* című drámájából való. „Színház az egész világ. És színész benne minden férfi és nő: Fellép s lelép: s mindenkit sok szerep vár Életében...” (*Ahogy tetszik*, II. felvonás 7. szín; fordította Szabó Lőrinc.) G. H. Mead én-elméletét pedig József Attila szavaival lehet a legjobban megértetni. „Hiába fürösztöd önmagadban, Csak másban moshatod meg arcodat.” (*Nem én kiáltok*)

Ezek azonban csak a tanítás során használt irodalmi idézetek. Ám egyre jobban foglalkoztat az ötlet, hogy teljes kurzust szervezzek pusztán szépirodalmi művekre. (Remélem, a MAB épp nem néz ide.) Az utóbbi években egyre intenzívebb tapasztalatom, hogy a személyességgel lehet legjobban megragadni hallgatóink figyelmét. Ezzel párhuzamosan rajtuk keresztül is egyre töredezetebbnak látom a magyar társadalmat – olyannak, ahol alig-alig van kilátás a saját buborékokból, s ez a társadalom megismerésének és megértésének, a hátrányos helyzetű csoportok iránt érzett empátiának is komoly gátja. A jó irodalmi művek személyességükkel, átélhetőségükkel megoldást jelenthetnek. Tóth Krisztina *Párducpompa* című novelláskötete van éppen a kezemben. A terjedelmükben Z generáció-kompatibilis, 2-3 oldal hosszú novellák közt válogatva könnyedén összeállítható lenne egy olyan irodalomjegyzék, amely egy „Kortárs magyar társadalomismeret” című elképzelt tárgy szinte minden témáját átélhetővé, s így megvitathatóvá tenné. De a szegénység témáját vizsgálhatnánk például Borbély Szilárd *Nincstelenek* című könyve segítségével, a mobilitás nehézségeit, város és vidék ellentétét Háy János *A gyerek* című regényén át, s a sort hosszan folytathatnánk.

Saját, szűken vett kutatási területem lényegét, a társadalmi nem és a nyelvhasználat közti összefüggések létét és kutatásának szükségességét sem tudnám jobban elmagyarázni, mint ahogy Tóth Krisztina fentebb említett novelláskötetének első írása teszi.

„A hatalom nyelve apanyelv. Apám birtokolja a hatalmat, tőle kell félni, mindennek ő a mértéke. Nekem te ne feleelj! Nekem ne szarja össze a kutya a kertet! – mondja apám. Minden *neki* történik, az ő kedvére vagy ellenére, és az ő tetszésén méretik meg. [...] – Ha én neked lennék, meghúznám magam – igazgatja anyám a szappant. Nekem lennél? – apanyelv és anyanyelv találkozik a fürdőszobában.” („Táncol a nyelv a fürdőszobában” [*Apanyelv, Anyanyelv*], Magvető, 2017. 5.)

Olvasni tehát nemcsak jó, hanem hasznos is, ami utilitariánus világunkban nem mellékes szempont. De mi a helyzet a kérdés második felével, az írással?

Az összes nem birtokolt, csak vágyott tehetség közül a szépíróknak jutott talentumot irigylem talán a legjobban. Mivel nekem sajnos nem adatott meg, egy gyerekkori regénykísérletet leszámítva soha nem is gyakoroltam ezt a műfajt. Tudományos pályára lépve az írás egy másik formáját, a tudományos publikációk gyártását mégsem kerülhettem el. Az olvasáshoz képest azonban az íráshoz való viszonyom lényegesen ambivalensebb. Sokáig megkérdőjelezetlen meggyőződésemm volt, hogy írni alapvetően magának ír az ember. Az írás a gondolkodásban segít. Épp ezért soha nem is képzeltem magamon kívül más olvasót az írásaim mögé, s őszintén meglepett, ha például szakdolgozatok formájában némi nyilvánosságot kapott írásaimnak publikációs lehetőséget kínáltak fel. Bár mára már beláttam, hogy a tudomány mégiscsak az ismeretek megosztására épül, és

az apró eredmény is lehet hasznos mások számára, a mai napig meglep és némi zavarral tölt el, ha olyan emberrel találkozom, aki olvasott tőlem valamit.

Ahogy a természettudományokat ismét szolgáian követő humán- és társadalomtudományokban is egyre inkább a tudománymetria válik az értékesség, sikeresség mérőeszközzé, a rubrikákban nyilvántartott számok a pályázati lehetőségek, a tudományos előmenetel feltételévé, úgy lesz egyre erőteljesebb kényszerré nemcsak az írás, hanem annak rendszeres publikálása is, és úgy épül fel erre a kutatók kiszolgáltatott helyzetére alapozó, profitorientált iparág. A „*publish or perish*” kultúra, annak minden torzító mechanizmusával Magyarországra is megérkezett.

Ennek egyik következménye, sajnos, az olvasást is negatívan érinti. Kissé leegyszerűsítve, mindenki ír, így olvasni már senkinek sem marad ideje. A megszorodó tudományos publikációkkal való lépéstartás szinte lehetetlen, maradnak az átfutott absztraktok, átlapozott tanulmányok, s ez éppen elég a publikálásnál megkívánt, végtelenhez közelítő számú hivatkozás odabiggyesztéséhez. Sajnos a legtöbb tanulmány az átlapozásnál többet nem is igen ér meg, a tartalom felhígul, hiszen mindenki igyekszik annyi bőrt lehúzni egy-egy tudományos eredményről, amennyit lehet. A kutatás empirikus alapját szolgáló adatok így például takarékosan, több cikkre elosztva jelennek meg, de mire megjelennek, már valószínűleg amúgy is elavultak, hiszen a publikációs kényszer a szakfolyóiratoknál, könyvkiadóknál feltorlódó kéziratalkokat generál, irreálisan hosszúra nyújtva a megjelenésig tartó várakozási időt. Mindezen az anonim bírálók sok sebből vérző rendszere sem segít. Az éles tudományos versenyben mások publikálásában sokszor ellenérdekelt,

túlterhelt, munkájukért meg nem fizetett, elismerést nem kapó, az egyre specializáltabbá váló részterületekhez nem feltétlenül értő névtelen bírálók így csak részlegesen tudják az eredeti célt, a tudományos publikációk magas színvonalát biztosítani. Külön hála azoknak, akik értő, segítő kritikájukkal vagy éppen a bűzát az ocsútól elválasztó, kompromisszumot nem ismerő szigorukkal ehhez mégis hozzájárulnak.

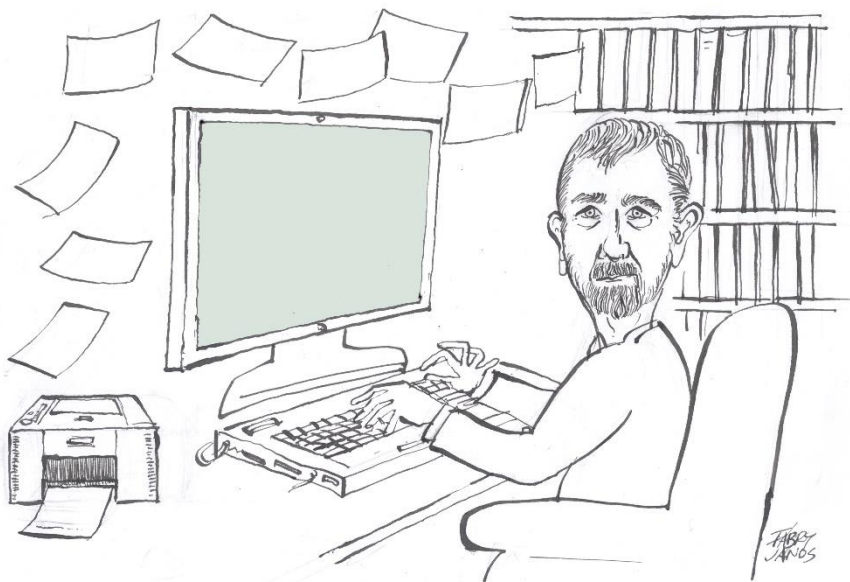
Írni, publikálni, ugyanakkor még nem elég, a megfelelő mérőszámok eléréséhez a publikációra történő hivatkozásokra is szükség van, amit egy, a fentiek miatt nem olvasó tudományos közegben nem könnyű elérni. A hivatkozásvadászat torzító hatása talán a publikációs kényszerénél is erősebb. Folyamatosan – és gyakran az empirikus kutatás rovására – új és még újabb, jól csengő elméletek és fogalmak gyártására késztet, hiszen ha ezek, kis szerencsével, divatossá válnak, publikációk tömegében jelennek majd meg a naprakészséget jelző kötelező hivatkozásként, míg egy, az előzőhöz roppant mértékben hasonlító új elmélet/fogalom ki nem szorítja őket az éppen legdivatosabbnak számító megközelítések közül. Némi elégtételül szolgálhat, hogy úgy tűnik, a fenti problémák az etalonnak tekintett természettudományok tisztelt művelőit sem kerülik el. Sabine Hossenfelder sokatmondó *Fizikusok útvesztőben* (Park Kiadó, 2020) című könyvében idéz egy holland kutatást, melyben azt találták, hogy 1975-höz képest 2015-re a tudományos cikkekben a „példátlan”, „úttörő”, „korszakalkotó” jelzők 2500 százalékkal megszorodtak. Ez különösen annak a fényében vicces, hogy a tudományos publikációk jelenlegi rendszere éppen a nagyfokú formai és tartalmi konformitásnak kedvez. „[...] a mai tudományos életben egy gondolat sorsa a kollégáink sorából kikerülő névtelen bírálókon múlik. Az ő egyetértésük nélkül nehéz finanszírozáshoz jutni. Egy népszerűtlen elmélet, amelynek

kidolgozásához nagyobb időráfordításra lenne szükség, mint amennyit a minden támogatást nélkülöző kutató megengedhet magának, valószínűleg hamar eltűnik a színről. [...] a tudományban a marketing akadályozza a rendszer helyes működését, mert eltorzítja a releváns információkat. Ha egyszer minden korszakalkotó és újszerű, akkor semmi sem az” – írja az elméleti fizikus Hossenfelder (240–241.).

A fenti, globális problémákhoz a félperiférián dolgozó kutató sajátos problémái társulnak. A szakirodalomhoz, publikációs lehetőséghez, kutatói hálózatokhoz, erőforrásokhoz való hozzáférés jól ismert nehézsége, a hazai kapcsolati tőke túlzott fontossága és a nemzetközi kapcsolati tőke hiánya, az éppen elérhető pályázati lehetőségek által befolyásolt témaválasztás, a két nyelven történő publikációs kényszer kettős terhe s folytathatnánk a sort, nem teszi egyszerűvé, könnyűvé, élvezetessé az írást. (Most tűnik csak fel, hogy a kutatói, publikációs nehézségek leírására használt szókincs kísértetiesen hasonlít a női munka jellemzésére használt szókincshez: láthatatlan, munka, fizetetlen munka, dupla műszak, kettős teher.)

Szemben az olvasással, írni, az írás értelmét megtalálni, szabadságát megőrizni tehát nehéz. Ha néha, mint most is, mégis adódik a lehetőség, hogy kényszerek nélkül arról és úgy írjon az ember, ahogy szeretne, az ugyanakkor nagy öröm. Köszönöm ezt a kötet szerkesztői által kínált lehetőséget. Boldog születésnapot és még nagyon sok izgalmas olvasmányt, valamint, önző módon, sok további vidám-gúnyos bökversírást kívánok Istvánnak!

Nagyüzem

ÚJSÁGÍRÁS, MÉDIA

DEZSÉNYI PÉTER

A féknyúz

(parafrázis Javorniczky István tündérmeséjére)

Nem is oly réges-régen, a máj világban, amikor a Halál szívében nem sok irgalom lakozék, az Óperenciás tengeren túl és innen, földön és vízen, volt egyszer egy világ, a világban házak, a házakban emberek...

Ezek az emberek, ha nem is mind békességben, és nem is mind boldogan, de elég tűrhetően és nyugalomban éltek, éldegéltek.

Egy korántsem szép napon híre ment, hogy rettenetes kór támadta meg azt a sok millió embert, aki újságot olvasott szerte a világban. Az ismeretlen közellenség – úgy hívták: féknyúz – ellen nem volt ellenszer, aki megkapta, továbbadta legalább két-három másik embernek. Ezrek és milliók szopták be az álhíreket. A világ eleddig nem újságot olvasó fele némi aggodalommal figyelte az eseményeket, de azt gondolta, az újságban irkálnak mindenféle bolondságot, nem kell adni rá egy öltést se. Mindig is irkáltak bolondságokat, de azt mondták, hogy ez a firkászok „írói munkásságának a része”. Nem lett veszedelem.

Így lesz ez most is, remélték sokan, de tévedtek. A féknyúz internetre szállt és körbeutazta a világot.

Az emberek rettegni kezdtek, senki sem érezhette magát biztonságban, gyanakodva méregették egymást, kibén rejtőzik a féknyúz valamilyen formája: ki a libsi, ki a náci, ki a komcsi – és ki a migráncs!

Hetek és hónapok teltek így, félelemben, újabb és újabb tömegpánikokról, újabb és újabb rémségekről szóltak az álhírek. A népek és a kormányok lassacskán belátták, nincs más, be kell zárni a kapukat, be kell zárkózzanak az emberek, álljon le minden, amire nincs feltétlen szükség.

És akkor a nagy-nagy tanácstalanság és kapkodás idején egyszer csak egy hírportálon egy újságíró írt valami nagyon szépet és nagyon igazat. Olyan szép volt az az írás, hogy lenyűgözte az olvasókat, és olyan igaz, hogy el is gondolkottatta őket. Az emberek kidugták a fejüket a számítógépből: ki az, akinek ilyen vészjósló időkben szépet és igazat írni támad kedve?

Aztán egy leány kommentet is írt ehhez az íráshoz. Aztán az alatta lakó fiú, aztán a két utcányira élők, aztán az ország, aztán a világ, kommentelt az egész emberiség.

Aztán egy egész újságszerkesztőség is követte a példát. Az újságírók fogták a laptopjukat, kiültek a pódiumra, és a laptopok és táblagépek előtt ülő millióknak minden nap igaz híreket és szép verseket írtak. Az igazat írták, nem csak a valódit.

Elsőként a *Thomas Mann üdvözlését*, József Attila hasonlóan vészterhes időkben írott komor, szomorú, de reményt sugalló versét adták közre.

Az emberek egymásra mosolyogtak az erkélyekről, a mobiltelefonokról, a Skype-ról, Zoomról, Viberről, kinek mije volt, hogy lássák és hallják egymást, és fedezzék fel egymásban a fehérek közt az európaít.

A féknyúz bosszúsan olvasta az igazat és szépet, bosszúsan nézte a mosolygó arcokat.

Igen? Vígán vagytok, no majd megmutatom, hogy ki az úr!

És megmutatta.

De az olvasók, az utca, az ország, a világ, az emberiség olvasott tovább, az újságírók (az *igaziak*) pedig minden nap szerteröpítették a zsúfolt világhálón a szépséget és igazságot.

Tudták, ha nem is ma, nem is holnap, de még nyár közepén se lesz itt dínomdánom, lakodalom.

De egyszer eljön annak is az ideje.

MURÁNYI GÁBOR

Útközben – a sztrájk felé

Emlékidézés – régi-új dokumentumokkal

„A lapvezetés augusztusban leváltotta a teljes rovatvezetői kart, és felmondott nyolc újságírónak. Ezt a szerkesztőség indokolatlannak és politikai színezetűnek ítélte, és tiltakozásul sokan aláírták azt a nyilatkozatot, hogy Pethő Tibor mondjon le főszerkesztői tisztségéről. Nem emlékszem, hogy miért, de az ebben aktív Murányi Gábor mellett én vittem be Pethőhöz a szöveget.” (Javorniczky István)¹

A végzetes sorsú *Magyar Nemzet* rendszerváltás utáni históriájába ezúttal 1991 május végéhez közeledve csatlakozom be.

Az előzményekről igen röviden: az előző esztendő végén, hosszadalmas csatározások után a francia Hersant cég – a szerkesztőség többségi akaratát legyűrve – a legnagyobb, 40 százalékos részvényesként, erős kormányzati hátszéllel bevásárolta, pontosabban beszuszakolta magát a laptulajdonosok közé. Ígért füt-fát, aláírta az újságírói chartát, elfogadta azt a kitéfelt is, hogy a lap mindenkori munkatársai választhatják meg főszerkesztőjüket. Aztán birtokon belülrre kerülve, a „drámai helyzetre” hivatkozva minden megállapodáson átgázolt. Az elnök-igazgató, a franciák által delegált Sebestyén Tamás feszített tempót diktált a sokáig

¹ Javorniczky István: *Én és a Nemzet*. Szerzői kiadás, Budapest, 2018. 106.

bizonytalan helyzetű, ideiglenes főszerkesztőnek, a laphoz tengernyi szállal kötődő Pethő Tibornak. A részvénytársaság igazgatótanácsa május 23-i állásfoglalásában „haladéktalan intézkedésekre” szólította fel a főszerkesztőt, akinek megbízatását a részvénytársaság másnap – charta-ellenes döntéssel – újabb egy esztendővel meghosszabbította. Nem mellékes kérdés, hogy ezt a kinevezési okmányt a szerkesztőség alapítványának kuratóriuma – közgyűlési felhatalmazás híján – nem írta alá sem májusban, sem az után, de erről később.

E kétes megbízatás után Pethő Tibor legelőször is gesztust gyakorolt az „ellentábor felé”, s a belpolitikai rovat élén megerősítette Boros Istvánt, Császár Nagy Lászlót és Javorniczky Istvánt. Csak ezt követően hirdetett főszerkesztői programot, amely azonban nemcsak az addig vallott nemzeti alapelvekkel, de a függetlenségét hangoztató s a nehéz időkben ugyancsak erre törekvő lap hagyományaival is szöges ellentétben állt. „Létkérdés a rendszeres kapcsolat a kormányzat különféle ágaival. Ilyen anyagból lesznek saját »főcímek«. [...] Az állandó bírálat nem javítja, hanem rontja a kormány munkáját. [...] Ellenségeinknek az az érdeke, hogy a magyar lakosság elveszítse hitelét a kormányban, az intézményekben.”

Alighanem ennek a néhány sornak volt döntő szerepe abban, hogy a szerkesztőségi kollektíva akkor, június 11-én, egy zaklatott közgyűlés végén – 30 szavazattal 20 ellenében – nem adott felhatalmazást az igazgatótanácsban őket képviselő két kurátornak, Dénes D. Istvánnak és Bognár Nándornak, hogy aláírják Pethő megbízatásának meghosszabbítását.

A dermedt csend egy hétig tartott, amikor is Sebestyén Tamás és Pethő Tibor aláírásával egyenlevelekben felmondtak három munkatársnak, másik ötöt pedig azonnali hatállyal nyugdíjaztak. Így került lapátra például Berkes Erzsébet, a lap irodalmi szerkesztője, a publicista Nyerges András vagy a levelezési rovat vezetője, a színikritikus Barta András.

Az átszervezés miatti „kényszerű létszámcsökkentéssel” indokolt csoportos – s ezért mindenképp (munka)törvényellenes – elbocsátások már önmagukban is vihart kavartak, Pethő két írásbeli figyelmeztetéssel nyomatékosította, hogy a tulajdonos által szorgalmazott „rendteremtésbe” kezdett. A június 24-i egyenlevél:

Írásbeli figyelmeztetés dr. Javorniczky István rovatvezetőnek:

A Magyar Nemzet 1991. június 18-i számának Nézőpont oldalán megjelent „Bankverseny” című levél közléséért írásbeli figyelmeztetésben részesítem.

Indoklás: A levélben foglaltak teljesen egyoldalúan mutatják be a Postabank tevékenységét. A szerkesztőnek az alapvető újságírói követelményeknek megfelelően meg kellett volna kérdeznie a Postabank illetékeseit is. Csak ezután közölhette volna a levelét. Budapest, 1991. június 24. Pethő Tibor

A másik megdorgált Blahó Miklós, a külpolitikai rovat vezetője volt. Ő a Sajtó és szabadság című glosszája miatt marasztaltatott el, mondván, a kormányzóvivő „magánbeszélgetésben elhangzott kijelentését helytelen volt általánosítani a kabinetre. Másfelől a múlt rendszer kiszolgálóira való hivatkozás enyhén szólva ízléstelen, hiszen nemcsak

L. B. volt tudósító az említett időszakban. Végül a glosszáról a szerkesztőség vezetősége olyan időben értesült, amikor már nem lehetett változtatni a szövegen.”

Ilyen fegyelmire Pethő előző, 1973 és 1982 közötti regnálása idején nem volt példa. A rendszerváltás előtt az „ahogy lehet” ars poeticáját valló, meglehetősen óvatos főszerkesztő arról volt nevezetes, hogy az irányított sajtóban kikerülhetetlenül keletkező balhékat mindig időhúzó taktikával kezelte, mérsékelte, s ha csak tehetette, nem rúgott lefelé. (Ennek egyik jellemző, 1981-es esetét, Javorniczky István Székházszentelő című publicisztikájának igazoló jelentésekben és levelekben megőrződött históriáját a *Magyar Média* című sajtótudományi folyóirat 2000/2. számában adtam közre. „A szerző ellen erélyesen fel kell lépni, már csak a szerző érdekében is” – követelték Pethőtől a Tájékoztatási Hivatal éber hivatalnokai, akik azon háborodtak fel, hogy a Roosevelt – ma: Széchenyi – téri, Spenótpalotának csúfolt irodaházról írva a firkász elmulasztotta a „hiteles és reális tények megítélését”. Pethő halogató taktikája ezúttal is bevált, igazoló jelentésében az szerepelt, hogy „jóhiszemű” munkatársa egyhavi prémiummegvonásban részesült. Azt azonban már nem kötötte senki orrára, hogy az idő tájt csupán a lap vezetőinek járt prémium, a mezei újságíróknak nem.)

Noha szintén igen tanulságos sajtó- és politikatörténeti elemzés kerekedhetne ki az 1991 júniusában megfegyelmezett két írás kapcsán mondjuk arról, hogy meddig terjed a sajtószabadság, s milyen korlátokat állít(hat) elé a „laptulajdonos” – eseteinkben a Postabank, illetve a közvetett befolyást megszerző Antall-kormány –, ennek taglalásától

eltekintenek. Ám a megírandó dolgozat vázlatát, problémafelvetéseit tartalmazza az alábbi két, a szerkesztőségi hangulatot is pontosan tükröző, a New York-palota második emeleti halljának hirdetőtáblájára is kikerült tiltakozó levél:

Tisztelt Pethő Tibor! Számunkra elfogadhatatlan, hogy Javorniczky István írásbeli figyelmeztetésben részesüljön a Postabank tevékenységét kritizáló olvasói levél miatt. A levél nem a bank egész működését bírálta, de egy olyan gyakorlatot, amely valóban a befektetők érdekeit sérti. Ráadásul olvasói levél esetén arra hivatkozni, hogy meg kellett volna hallgatni a másik felet, nonszensz, így a közszolgálati szervezetek kritikájára sohasem kerülhetne sor.

Ennél azonban sokkal elgondolkodtatóbb, hogy a Postabank, mint a Magyar Nemzet Rt. egyik tulajdonosa támadható-e, vagy sem. Megítélésünk szerint igen, mert ezen intézményre a demokrácia alapkövetelményei még hathatósabban vonatkoznak, mint más szervezetekre. Régi, pártállami megoldás, hogy a tulajdonos, a lapgazda szent és sérthetetlen, még akkor is így van ez, ha a fenti megoldással látszólag saját érdekeink ellen cselekszünk. Meggyőződésünk, hogy az olvasói levél közlése sokkal inkább szolgálta a Postabank érdekét, mintsem a közlés megtagadása. Budapest, 1991. június 26.

Boros István, Császár Nagy László, Dési János, Kertész Péter, Szendrei Lőrinc, Blahó Miklós, Murányi Gábor, Martin József, Ember Mária, Pietsch Lajos

Pethő Tibor írásbeli figyelmeztetése ellen tiltakozunk.

Véleményünk szerint:

1. Blahó Miklós nem magánbeszélgetésre hivatkozott, hanem a kormányzóvivőnek a Pesti Hírlapban megjelent egész oldalas interjújára.

2. A múlt rendszer kiszolgálóira történő hivatkozás azért nem izléstelen, mert László Balázs tíz évet töltött Nyugaton, és mindannyian tudjuk, hogy ez bizonyos mértékű együttműködést mindenképpen feltételezett a hatalommal. Tehát nem Blahó, hanem László volt izléstelen, amikor ilyen múlttal a háta mögött hivatkozott az állampárt kiszolgálójára.

3. A glossza leadásának napján Blahó külpolitikai ügyeletes volt, a főszerkesztői ügyeletet pedig Kristóf Attila látta el. A kéziratot időben elolvashatta volna, hiszen a glosszát Blahó koradélután nyomdába adta.

Az írásbeli figyelmeztetésben olyan kísérletet látunk, amely a sajtószabadságot próbálja megnyirbálni a Magyar Nemzet szerkesztőségében. Budapest, 1991. június 26.

Martin József, Pietsch Lajos, Zsigovits Edit, Stier Gábor, Kertész Péter, Dési János, Ember Mária

Ugyanezen a napon Pethő egy harmadik levelet is kapott. A szelídszavúan konok Csatár Imre azért mondott le szerkesztőbizottsági tagságáról, merthogy „félő, újabb olyan események következnek majd be, amelyeket befolyásolni nem tudok”.

A szobája ajtaját magára húzó, hallgatásba burkolódzó Pethőnek a következő napon is akadt olvasnivalója. A lap rovatvezetői – Blahó Miklós, Boros István, Császár Nagy László, Javorniczky István,

Malonyai Péter, Szabó György és Weyer Béla – közös levélben léptek fel a „konceptiótlan” elbocsátások ellen. „A lap megjobbításának szándékától vezéreltetve, érezve saját felelősségünket is az újság jövője iránt” annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a lap vezetése – amelybe ekkor már nem sorolták, nem sorolhatták be magukat – „nem képviseli kellőképpen a *Magyar Nemzet* érdekeit”.

Erre az emelkedett hangú levélre – melyet 1992-ben a *Volt egyszer egy Magyar Nemzet?* című sajtótörténeti krónikában teljes terjedelmében közreadtam (213.) – „hivatalos” válasz csak bő egy hónappal később érkezett. Augusztus első napján puccsszerűen jelentették be „a türelmi idő végét” s a szerkesztőség azonnali átszervezését. „A belpolitikai, a gazdasági és a kultúra rovatok közvetlenül egy főszerkesztőhelyettes [Kristóf Attila] irányításával fognak működni. A három rovatban a rovatvezetői hatáskörök megszűnnek.” S nem mellesleg az ezen a napon elbocsátott nyolc munkatárs közé került két addigi rovatvezető is, Császár Nagy László és Weyer Béla.

Az 1991. augusztus 5-i nyilatkozat olyan, általam kezdeményezett bizalmatlansági indítvány volt, amely egy spontán szerkesztőségi értekezleten született meg. Noha életemben igen ritkán vezettem naplót, ezekben a napokban magnóra diktálva rögzítettem a történéseket. Kétségbeesetten hallgattam szakmai példaképemnek, az indítványt elutasító Ruffy Péternek „szívhez szóló” beszédét, „aminek az volt a

lényege, hogy ő soha nem fogja megtagadni Pethő Tibort, akihez évtizedes barátság fűzi, ő egyetért nagyon sok intézkedésével, de meg kell, hogy mondja azt is, hogy velünk is nagyon sok mindenben egyetért”. De felzaklatott mesterem, Ember Mária replikája is, hiszen arra emlékeztette a mind könnyesebb szemű „Kedves Pétert”, no meg minket, kollégákat, hogy az az ember, aki a pártállami időszakban óvó módon próbált ügyeskedni, szerkeszteni, most bizony „hentesmunkára vállalkozott”.

Feljegyzésem szerint a bizalmatlansági indítványt, néhány percre félrevonulva, ott helyben fogalmztuk meg Javorniczkyvel és Malonyai Péterrel, s a rövid szöveg alá 48 (majd végül 57) aláírás került. A lap 80 fős munkatársi gárdájának több mint kétharmadnyi, egyébként igen heterogén csoportját nem sokkal későbbi nyilatkozatában Pethő „törpe minoritásnak” nevezte.

Indul a magnókazetta.

1991. augusztus 7. szerda.

A bizalmatlansági indítványt Javorniczky Pistávaladtuk át Pethőnek. Bejelentkeztünk hozzá, kellő ünnepélyességgel és kimértséggel fogadott. Elkövettem azt a pimaszságot, hogy azokkal a szavakkal vezetem be mondandómat, amit ő használt akkor, amikor a kirúgottak kezébe nyomta az elbocsátási papírt. Szóval azt mondtam: „Igen szomorú kötelességemnek kell

eleget tennem, amikor átadom neked ezt a bizalmatlansági indítványt.” Pethő belepislantott, aztán el is olvasta a szöveget, merengve nézte az aláírásokat, lassan ránc emelte a szemét, kérdve-kijelentve jegyezte meg: „Hát ide jutottunk?” „Igen, ide jutottunk” –feleltem dacosan. Akkor Javi vette át a szót, igen keményen beszélt: „Egész egyszerűen nem bízok benned a szerkesztőség. Hitelvesztett ember vagy, nincs senki előtt tekintélyed. Fejbólintó Jánusként végrehajtod a franciáknak, vagy mit tudom én kiknek az utasításait, asszisztálsz valamihez ahelyett, hogy a szerkesztőséget választottad volna ebben a harcban. Ha te negyvenéves ember lennél, azt hinnénk, hogy karrierista vagy. De te ennél jóval idősebb vagy, miért kell ezt neked föl vállalnod? Ellenkező esetben kirúgnak? Igen, ez lehetséges, de akkor emelt fejjel távozhattál volna, mint már egyszer, s akkor a szerkesztőség szolidaritását is érezheted volna. Ha ezt az asszisztálást fel merted vállalni, akkor ennek a felelőssége a tiéd.”

Ezután még egy jó óras beszélgetés kezdődött. Pethő előbb vitatta lépésünk jogszerűségét, s amikor a charta idevonatkozó passzusaival bizonyítottuk, hogy szabályosan jártunk el, a lovagiasságunkat kérdőjelezte meg, aztán azt bizonygatta, hogy a nagyobb létszámú leépítést neki sikerült megakadályozni.

Az iszapbirkózásnak a nyugalmába visszazökkent Javorniczky próbált véget vetni: „Elnézéset kérjük, hogy ilyen sokáig raboltuk az idődet, és köszönjük, hogy meghallgattál” – mondta, ám a láthatóan megrendült főszerkesztő, szokásával ellentétben hosszadalmas és mind szánalmasabb magyarázkodásba kezdett. Aztán végül mégis csak felálltunk. Kezet nyújtott, kezet nyújtottunk, kijöttünk.

A félsikeresen megvívott (végeredményében azonban kudarcos) sztrájkig még másfél eseménydús hónap telt el. Sok mindenre, így a lap tüzetesebb olvasására nem sok időm maradt. Ma sem értem, hogy kerülhette el a figyelmet az az írás, amely 1991. szeptember 12-én jelent meg a *Magyar Nemzet* 6. oldalán. Csak két évvel ezelőtt, a szerzőtől, Cigustól kapott *Én és a Nemzet* című kötetben fedeztem fel az egykor – alighanem a közös történetünkre is – frissen rezonáló *Maradok* inkább *vesztes* című önvallomását:

„Az ember – pontosabban: a mindig gondolkodó és mindig kételkedő szuverén szellemi lény – manapság csak vesztes lehet. [...] Márpedig, ha »kiterítenek úgyis«, nem méltóbb-e, ha az imént meghatározott ember önként és dalolva áll a veszthelyre? [...] A vesztesekhez csatlakozni, bevallom, könnyebb és lélekhezállóbb nekem, mint szaporítani a győztesek büszke-meghunyászkodó hadát. [...] A veszteség, ami érhet, sokkal elviselhetőbb, mint a győzelem ára...

Miért is muszáj vesztesnek lenni? Feladhatja-e az ember lelke s szíve függetlenségét?

Napirendre térhet-e nyilvánvaló hamisságok, hazugságok, áltatások, demagógiák fölött? [...] a legnagyobb veszteség akkor érne, ha győzni tudnék, ha győzni hajlandó volnék úgy, ahogy lehet.

Akkor már inkább maradok tisztelettel az önök örökké hű vesztese.”

RÉTFALVI GYÖRGYI

Videó-újságírás Magyarországon

*„Ez mindig egy ilyen nehéz ország volt,
és mi mindig ilyen nehéznek szerettük,
és mi ennek a nehéz országnak a nehéz
lakóival
és nehéz ügyeivel foglalkozunk,
és mi magunk is elég nehéz emberek
vagyunk.”* (Ács Dániel, 2016)

Az online médiában a videó-újságírás folyamatos erősödésének vagyunk szemtanúi az utóbbi években. Ennek okai részben az adó- és vevőoldali technológia fejlődése, részben a technológiai fejlődés miatt kialakult gazdaságosság és konvergencia, részben a közönségigények változása, részben pedig a politikai nyomásgyakorlásra adott médiaszervezeti, újságírói válaszok.

2009-ben, István, a te invitálásodra kerültem a BKF-re, ahol az újságírás szakirányait még médiumonként elkülönítve tanítottuk. Én terveztem meg az online újságírás szakirányt a televíziós, rádiós és a nyomtatott sajtó szakirány mellé. Ezek az elkülönült szakirányok most az általad vezetett integrált média szakirányban futnak össze. Az online videó-újságírás 2009-ben még csak kísérleti stádiumban volt, de a konvergencia, amit akkor észrevettünk, elvezett odáig, hogy az időközben nevet váltott egyetemünk integrált média szakirányán adatújságírás, podcast, online újságírás mellett már videó-újságírást is tanítunk. Ebben a kutatásban a videó-újságírás magyarországi jelenének pillanatfelvételeit találod.

Gondolatmenetem kereteit Denis McQuail, illetve az általa továbbfejlesztett Engwall-modell adja a médiaszervezet társadalmi, gazdasági és technológiai erőterben való működéséről, illetve a médiaszervezet által előállított médiatartalmakat befolyásoló kényszerekről (McQuail, 2015). Ezt egészítettem ki a METU Média Műhely által 2016-ban meghívott videó-újságírókkal készült interjúk anyagaival.¹ A kvantitatív minikutatás pedig, amelyet 2019 és 2021 között futtattam le, a magyar offline és televíziós médiaháttérrel nem rendelkező online újságok videós tartalmait vizsgálja. A minikutatás első harmada a TOL Media Point 2019-es konferenciájára készült.² A mintába a *Demokrata*, az *Origo*, a *888*, az *Index*, illetve a *24*, a *HVG*, a *Telex* és a *444* című mainstream, online újságok videós tartalmi kerültek.

A technológiai, gazdasági és különösen a politikai környezet a késő modern médiakörnyezetet teljesen átrendezte Magyarországon (Inotai, 2020; Bátorfy, 2017; Gyuricza, 2012), és hipotézisem szerint ez a radikális átrendeződés erősítette meg a videó-újságírás helyzetét is a nem kormánypárti digitális újságírásban. Ugyanakkor a 2020-as évben a vírushelyzet miatt általában kevesebb videós anyag készült.

Regina McCombs szerint a „jó videó-újságírás titka abban rejlik, hogy erős sztorikat jól megformált multimédia előadásban mutatnak be” (Kobré, 2012). Az újságírás alapvető jellegzetessége közben nem változik: szavak, képek, mozgókép mutat be hírértékű, ellenőrzött, egymástól független információs forrásokból származó tényeket, szigorúan nem fikciós

¹ Az interjúk a Metropolitan Média Műhely által 2016-ban szervezett Média Café rendezvényeken készült videofelvételek leiratai.

² What's working? Prague Media Point, 2019. (<https://www.praguemediapoint.com/dec-6>)

történeteket a műfajok kollektív identitásának megfelelő műfajokban feldolgozva az online újságokban is. A videós műfajok kollektív identitása pedig narrativitást, potenciális feszültséget, erős karaktereket, érzelmeket és egyetemes témákat szorgalmaz. Ugyanakkor egy videós műfajban feldolgozott történet több időt és egyéb forrást igényel, mint egy megírt sztori. A hírversenyben is hátrébb indul a műfaj, hiszen sokkal gyorsabban meg lehet írni egy történetet, mint leforgatni és megvágni. Ahogy az újságírókkal készült interjúkból látjuk: „Ez egy kis ország, kevés olyan téma van, olyan figura, ami mozgóképre kívánczik.” (Ács, 2016.) Nagy a verseny is, hiszen nemcsak az online médiatérrel, de a televíziókkal is versenyeznek. „Jó, vicces, okos, szép videoműfajok és felületek versengenek egymással, meg kell találni, ami csak mozgóképben erős. De úgy, hogy ne rágja le mindenki, filmesek, tévék.” (Ács, 2016.) Az internet ilyen szempontból igazságos, és „ha egy videót sokan megosztanak, az annak az egyik jele, hogy jó” (Dezső, 2016).

Az újmédiás videó-újságírás a filmhíradó mozgóképes híreiben, tudósításaiban, riportjaiban, a dokumentumfilm műfajában, a televíziós hírműsorokban gyökerezik, de az új, konvergens médiafelület nemcsak a klasszikus műfajokat adaptálja, hanem új, korábban nem létező formákat is teremt (Kobré, 2012). A tartalomkategóriák mint műfajok kollektív identitásáról írja McQuail a következőket: „A gyártók (a média) és a fogyasztók (a média közönségei) többé-kevésbé egyformán értékeli. Ez az identitás a célokra (úgy mint tájékoztatás, szórakoztatás vagy ezek alváltozatai), a formára (hosszúság, tempó, szerkezet, nyelvezet stb.) és a jelentésre (a valóságra történő utalás) vonatkozik. Az identitás idővel elfogadottá válik, és ismerős konvenciókat követ, konzerválja a kulturális formákat, amelyek viszont az eredeti műfaj keretein belül változhatnak,

illetve fejlődhetnek is. Az egyes műfajok betartják az elvárt narratívastruktúrát, avagy a cselekmények sorrendjét, a képek egy előre meghatározható készletéből merítenek és az alapvető témaváltozatok meghatározott köréből válogatnak.” (McQuail, 2015, 446.) Castells¹ szerint viszont digitális kultúránk olyan hipertextekben manifesztálódik, amelyek a műfajok keveredésének és az alkotói, a befogadói időhorizont időtlenné válásának az eredményeként jönnek létre. Az időtlenség a műfaji kategóriák tettenérhetőségét, a kollektív identitás kialakulásának feltételeit is megkérdőjelezi. A hagyományos műfajok rugalmasabb, alkalmazkodóbb és folyamatosan bővülő mutálódását figyelhetjük meg a videó-újságírásban, éppen ezért nagyon nehéz a folyamatosan burjánzó médiatermelésben az online videós műfajok kategorizálása.

„Azt gondoltam, hogy állati izgalmas lesz odamenni és így videózgatni. Ősi idejében az *Index*nek, egy földi Paradicsom volt ott online videósnak lenni.” (Ács, 2016.) Nagyon kifejezően fogalmaz Ács: „videózgatni”, vagyis kipróbálni mi működik, mi nem, egyszemélyes stábként vagy többekkel kísérletezgetni. „Mindig csavarni akartam egyet a sztorikon” – erősít rá ennek a kezdeti időszaknak a pezsgő, kíváncsi, próbálkozó légkörére Dezső András (Dezső, 2016). Így születtek meg olyan emlékezetes sorozatok, mint a Dezső András-féle mikrofonállvány-interjúk

¹ “On the other hand, the mixing of times in the media, within the same channel of communication and at the choice of the viewer/interactor, creates a temporal collage, where not only genres are mixed, but their timing becomes synchronous in a flat horizon, with no beginning, no end, no sequence. The timelessness of multimedia’s hypertext is a decisive feature of our culture, shaping the minds and memories of children educated in the new cultural context.” (Castells, 1996, 492.)

vagy a Plankó Gergő és Tamás Bence Gáspár nevéhez kötődő Riszpekt Ház.

A kutatásban 2019 és 2021 között, három éven keresztül néztem meg nyolc online újság október hónapban feltöltött videós tartalmait. A mintában független hírmédiák és kormánypárti online médiumok szerepelnek, a mintavételnél figyelembe vettem a weboldalak látogatottságát (ITE, 2021; Kreatív, 2021; NMHH, 2021), valamint azt, hogy az újság általános, ne tematikus hírportál legyen, ne bulvár legyen, országos legyen. Két online újság, a *Demokrata* és a *HVG* offline, nyomtatott médiaháttérrel is rendelkezik. A *24*, az *Origo*, az *Index*, a *444* és a *888* csak online jelenik meg, hasonlóan a *Telex*hez, mely az *Index* tulajdonosváltása után, újonnan lépett be az online médiatérbe, és csak 2020. október 2-án tette közzé az első videós tartalmat. A *Magyar Nemzet online*, a *Pesti Srácok*, a *hirado.hu* és a *tenyek.hu* – bár látogatottsága magasabb a kormánypárti médiumok között, mint a *888*-é és a *Demokratáé* – azért nem került be a mintába, mert saját videós tartalmakat nem állít elő, de online médiaháttérük egy televízió, és a televízió disztribúciós csatornájaként oszt meg videós tartalmakat. Az nyilvánvaló, hogy a televíziós tartalomgyártás domináns hányada mozgóképes, de nem az online médiafelület az elsődleges csatornájuk. A technológiai és gazdasági nyomás így őket a tartalomelállításban nem befolyásolja, hiszen készen kapják a mozgóképes tartalmat. A mintában 3 kormánypárti és 5 független újság szerepel, az ITE kutatásában, amit én alapul vettem a besorolásnál (ITE, 2021), önbesorolás alapján került egy-egy médium a kormánypárti, illetve a nem kormánypárti kategóriába. A sorrendet a látogatottság alapján állítottam fel a táblázatban. A 2020-as év számait feltételezésem szerint befolyásolták a koronavírus-járvány miatti intézkedések és félelmek. A második hullám alatt már

októberben is óvatosabbak voltak a tartalomelőállítók, bár a lezárások csak novemberben kezdődtek meg. A személyes jelenlétet igénylő anyagokból azonban kevesebb készült el. Befolyásoló tényező volt 2021 októberében a bőséges „eseményellátás” (McQuail, 2015, 338) – az ellenzéki előválasztás, az október 23-i ünnepek és a Békemenet remek alkalmat nyújtottak a videós tudósításokra, riportokra és a VOX Pop, utca hangja-interjúkra is. A következő táblázatban az egyes évek októberében megjelent videós anyagok darabszámát ábrázoltam a vizsgált médiumokra lebontva.

Online újság		2019	2020	2021
Kormánypárti	Nem kormánypárti			
	24	19	11	25
	<i>Index</i>	40	15	32
<i>Origo</i>		0	0	(21)
	<i>HVG</i>	18	12	13
	<i>Telex</i>	–	20	19
	444	6	12	22
888		0	0	0
<i>Demokrata</i>		5	2	1

A médiumokról a következőkben a hároméves kutatásban vizsgált videók számának összesített sorrendjében írok. A megjelent videós anyagok összesített darabszáma alapján a sorrend: *Index*, 24, *HVG*, 444, *Telex*,

(Origo), *Demokrata*, 888. Az *Index*nél a 2020-as radikális csökkenést a vírushelyzet miatti óvatosság mellett a tulajdonosváltás és a szerkesztőségi munkatársak felmondása is befolyásolhatta. A mintában a többi újsággal összehasonlítva ugyanakkor messze a legmagasabb az *Index* által megjelentetett videók száma. 2019 októberében 40, 2021-ben pedig 32 saját készítésű mozgóképes tartalmat tettek ki. A három év októbereinek összesítésében is ők szerepelnek az első helyen, 87 videóval. Vegyes műfajokban, sokat kísérleteznek. Az *Iskolatévé*-sorozat a klasszikus ismeretterjesztő televíziós műsorok online adaptációja, a *Kibeszélő* professzionális, stúdióban felvett beszélgetés, televíziós minőségben, a *Képbehozó* a politikai televíziós kommentár műfajából eredeztethető, a *Konyhanyelv*, *Lakatos Márk* műsora pedig a szórakoztató, beszélgetős talkshow műfaj online adaptációja. Ezek mellett a már klasszikusabb online videós műfajok, riportok, interjúk, *Vox Pop*-videók bősége jellemzi a csatornát. Technológiailag magas szintű, jól megmunkált anyagokat láthatunk.

A [24](#) a 2020-as csökkenés után növelte a publikált videós anyagok számát, színes műfaji palettával, megszilárdult stílussal dolgozik, a videók szépen kidolgozottak, a felvételek és az utómunka minősége is professzionális. A *Három Harmad* podcast egy új, a politikai kommentár televíziós műfajához kötődő sorozat, a *Buksó* pedig könyvajánló sorozat, de ők is dolgoznak a *Vox Pop*-műfajban. Van néhány olyan anyag, amelyen látszik, hogy nem volt idő az előkészítésre, és a felvétel minősége sem professzionális, de a hírértéke olyan magas, hogy így is megjelentették. Az utómunka kidolgozatlanságára az online hírverseny a magyarázat. A három vizsgált hónapban összesen 55 videót tettek ki, 2019-ről 2020-ra csökkenést, majd

mindkét korábbi évhez képest növekedést mutat a 2021 októberében megjelentetett videók száma.

A *HVG online* stabilan tartja a 10 feletti havi videós megjelenést: 2019-ben 18, 2020-ban 12, 2021-ben 13 mozgóképes anyagot jelentettek meg a vizsgált hónapban. Van néhány olyan anyag, amelynek vágása igénytelen, a hangfelvétel zajos és rossz minőségű, többször kézből van videózva, és ezért bemozog. Az új stúdióban felvett Dobrev–Márky-Zay-vita látványában szépen kivitelezett, de a hangvágásban vannak még hibák. A videók hírértéke, fontossága, pontossága megkérdőjelezhetetlen. A videók hossza a témát megjelenítő műfaj jellemzőin is múlik. Van például egy mindössze 36 másodperces felvétel, ahol két snittben narráció, kommentár és az atmoszférán kívül bármilyen audió nélkül átmehetünk a vadászati kiállítás agancskapuján.

Az összesített mezőnyben a 444 jelentette meg a negyedik legtöbb videót, ikonikus sorozatokat indított: politikai kommentárműsor például a Magyar Jeti. Számos műfajban dolgoznak, saját stílus jellemző rájuk, alapvetően technikailag professzionális, az utómunkában azonban sokszor hanyag munkát végeznek. A videoriport és a Vox Pop a tartalmak legjellemzőbb műfaja a 444-nél is. Erős karaktereken keresztül bemutatott univerzális témákban is készülnek videoriportok. Nem a vizsgált időszakban jelent meg (2021. január 26-án), de az online videó-újságírásban nagyon fontos mérföldkövet jelentett a Gyilkosok emlékműve című egyórás dokumentumfilm, melyet Ács Dániel jegyez, és amely a XII. kerületi Turul-szobor körüli polémiát állítja történelmi kontextusba (Ács, 2021).

A *Telex* a 2020-as évben először októberben publikált videót, a 2021-es év októberével összehasonlítva stabilan tartanak a 20 körüli videós

megjelenésnél. Mivel a 2019-es évben a médium még nem létezett, a videós munkatársak jelentős része akkor még az *Index*nél volt állományban, így ez az ötödik helyezés nem igazán beszédes, a negyedik legtöbb videót tették azonban közzé 2021 októberében. Az nyilvánvaló, hogy ez a magas szám szándékos tendencia a *Telex*nél is. A videoriport a legtöbbet alkalmazott műfaj az online újságnál. Földes András videós haditudósításai, az ellenzéki előválasztást értékelő, televíziós politikai háttérműsor-adaptáció mellett olyan személyes történeteket is bemutatnak, amelyeknél a fő szempont nem a hírérték vagy az univerzális téma, hanem egy izgalmas karakter személyes története. Olyan, amely az Ács Dániellel (2016) készített interjú és Kenneth Kobre videó-újságírás tankönyve (2012) szerint „Csak mozgóképben erős”.

A három kiválasztott hónapban megjelentetett videók számát tekintve a kormánypárti online média azon része, mely nem áll közvetlen kapcsolatban televíziós csatornával, nem teljesít jól.

Az *Origo* 2019–2020-ban egyáltalán nem jelentetett meg videós tartalmat, az utolsó ilyen tartalom 2017-ben, három évvel a tulajdonosváltás után jelent meg, miközben 2014 előtt az *Origónak* saját videós szerkesztősége volt. 2021-ben azonban változott a helyzet, szeptember 8-án Bagi Iván humorista, közéleti, szórakoztató podcastját indítja az *Origo*, *Darázsfészek*, újratöltve címmel, melynek előzménye a *Magyar Hírlap* online podcastja volt. A műsor eredetileg rádiós podcastként indult, 18 adással jelentkezett a videó-sorozat 2021 októberében. Szatirikus, közéleti, humoros, szórakoztató műsor, de nem tényműsor. A 18 adás egyetlen hónap alatt repítette a kormánypárti médiumok között az élre az *Origót* a megjelent videós tartalmak számában. (Az azonban nem teljesen világos, hogy ki

gyártja a tartalmat, a Média Magyarország Produkciós Kft. vagy az *Origo*, mert az adásokban mindkettőre utal a műsorvezető.) Ugyanakkor a táblázatban zárójelbe tettem a 18-as számot, mert a tartalmak nem a tény, hanem a szórakoztató műfajcsaládba tartoznak, míg a többi vizsgált médiumnál az anyagok a tényműfajok közé sorolhatók.

A *Demokrata online* 2019 októberében öt videóriportot, 2020-ban egy videóriportot és egy könyvajánló videót jelentetett meg, 2021 októberében pedig egy 10 percnél hosszabb dokumentumfilmet a Békemenetről. Az anyagok technikailag jól kivitelezettek, igényesek.

A 888 konzekvensen nem gyárt saját mozgóképes tartalmat, legalábbis egyik vizsgált hónapban sem találtam ilyet, de a Fidesz és a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor Facebook-oldaláról néha oszt meg videókat. A hipotézist a videós műfajok megerősödésével kapcsolatban tehát annyiban kell módosítanom, hogy ez az erősödés a nem kormánypárti, online médiára jellemző. A kormánypárti médiumokban nem érhető tetten.

A minikutatás több kérdést vet fel az online videós műfajokkal kapcsolatban, mint amennyit megválaszol. A kollektív identitás akkor lesz tetten érhető, ha mind a tartalomelállítói, mind a befogadói oldal hasonlóan gondolkodik a videós műfajok céljáról, formájáról és a valóságra vonatkozásáról, vagyis a jelentéséről (McQuail, 2015). Az azonban már látszik, hogy a kezdeti, aktív kísérletezés időszaka hamarosan véget ér. Az olyan sorozatok, mint a Magyar Jeti, a Képbemutató vagy a Kibeszélő műfajilag már szilárdabb képződmények, és a klasszikus videóriport és videointerjú online adaptációi is teret nyertek az új médiatérben. A kutatás folytatásában egyrészt a tartalomelemzés módszerét kell majd alkalmazni ahhoz, hogy ezeket a tendenciákat meghatározhassuk, másrészt ki kell

terjeszteni a kutatást olyan tartalomelállítókra is, akik nem köthetők mainstream online újságokhoz, mint például a *Partizán* podcastcsatorna.

Irodalom

Ács, D.: A gyilkosok emlékműve, 444, 2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=4ygZB1MTRR4> Letöltve 2021.10.31.

Bátorfy, A.: Az állam foglyul ejtésétől a piac fogvatartásáig. Orbán Viktor és a kormány médiamodellje 2014 után. *Médiakutató*, 2017, tavasz–nyár, 7–30.

Castells, M.: *The Rise of the Network Society*. London, Blackwell, 2000.

Gyuricza, P.: *Média-csata-tér/ Fejezetek a magyar média és a hatalom utóbbi 25 évének történetéből*. Budapest, Pont Jó Nekem Kiadó, 2012.

Inotai, E.: Media landscape in Hungary: from media wars to almost total control. *Voxpot*, 2020. May 20. <http://www.voxpot.cz/en/media-landscape-in-hungary-from-media-wars-to-almost-total-control/> Letöltve 2021.10.31.

Júzerszkander: nagyon feljött az Index januárban. *Kreatív*, 2021. <https://kreativ.hu/cikk/juzerszkander-2021-januar> Letöltve 2021. 10. 31.

Kobré, K.: *Videojournalism: multimedia storytelling*. New York, Focal Press, 2012.

McQuail, D.: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

Internetes közönségmérési adatok (2021. I. negyedév), NMHH, 2021,
[https://nmhh.hu/cikk/220235/Internetes kozonsegmeresi adatok 2021 I. negyedev](https://nmhh.hu/cikk/220235/Internetes_kozonsegmeresi_adatok_2021_I_negyedev) Letöltve 2021.10.31.

Szuhi, Attila: *Kormánypartii és független/ellenzéki weboldalak látogatottsága 2021-ben* – I. rész, ITE, 2021.

<https://ite.hu/kormanyparti-es-fuggetlen-ellenzeki-weboldalak-latogatottsaga-2021-ben-i-resz/> Letöltve 2021.10.31.

POLITIKA

A Magyar Nemzet „legendás újságírójának” nevezte Boros Istvánt a lap 2017. április 4-i számában Pethő Tibor, a lapalapító dédunokája, egyszersmind az egykori polgári-konzervatív napilap kutató monográfusa. Jogi doktorátusának megszerzése után Boros 1978-ben kezdett a Magyar Nemzet szerkesztőségében dolgozni; pályája indulásakor elsősorban riportokat, interjúkat írt, később – kivált a rendszerváltozás időszakában – publicisztikákat is. Az elsők közt elemezte a magyarországi kábítószerfogyasztásnak a hatalom által sokáig titkolni próbált súlyos dilemmáit: Vértessy Péterrel (1951) közösen írta a Narkó-blues című riportkötetet (Szépirodalmi, 1986), majd három évvel később, ugyancsak a Szépirodalmi jelentette meg Patkánykölykök című regényét, amelyben szintén kulcsszerepet kapnak a drogok, végül mindkét főszereplő élete öngyilkossággal zárul. Boros a régi Magyar Nemzetben több fontos tisztséget töltött be: vezette a riportrovatot, nagy részt vállalt a fiatal újságírók képzésében, a rendszerváltozás után kuratóriumi elnökké választották, mindennél azonban jóval fontosabb az igen sokoldalú, olykor megrendítő újságírói életmű. Ebből a szerfelett gazdag és magas színvonalú kínálatból egy vezércikket választottunk kötetünkbe. A **Szergej** című írás egyszerre illusztrálja a zsurnalizmus maradandóságát és mulandóságát: a mindössze 2700 karakter szinte csak „szösszenet”, röpké pillanatfelvétel a 30 évvel ezelőtti korszakos változás egyik fontos eseményéről, amelyről sokan, sokféleképpen írtak, másfelől azonban remek hangulati háttér a kivonuló oroszokról és a maradó magyarokról. Ha egy majdani történetíró nem csupán eseményeket kíván feljegyezni, hanem a mentalitás, a gondolkodási reflexek történetét is, ezt a vezércikket – szerény terjedelme ellenére – kitűnően használhatja. A Magyar Nemzettől végül a körülmények nyomására eltávozó Boros élete utolsó éveiben a Népszava Szép Szó című, nagy hagyományú mellékletének lett szerkesztője, s az egykori közös laptól kialakbólított kollégák írásainak szívesen adott teret a lap hasábjain. Többre nem adatott ideje, több éves

kemény küzdelem után gyógyíthatatlan betegsége végül legyűrte. Emlékénél pedig azért időzünk hosszabban e kötetben, mert Boros Pista – így hívtuk őt mindahányan, akik ismertük – a Magyar Nemzet szerkesztőségében eltöltött közös évtizedek folyamán nem csak kollégája, zsrnaliszta társa, újtó kedvű szövetségese, hanem élete végéig testi-lelki jó barátja is lett ünnepeltünknek. (mj)

Szergej

Van egy orosz szokás: hosszú utazás alkalmával, mielőtt elbúcsúzna családjától az ember, kilépne az ajtón, s nekivágna az ismeretlennek, egy pillanatra leül hozzátartozóival: székre, ágyszélre, fotelkarfára, ahová csak tud. Hallgatnak egy keveset, merengve néznek maguk elé. Ez a csendes búcsú és mélázás arra jó, hogy emlékezzen az ember mindarra, amit maga mögött hagy, számba vegye a reá váró eseményeket.

Nem tudom, hogy a hamarosan Magyarországot végleg elhagyó szovjet(?) katonák (oroszkok, ukránok, grúzok, tatárok stb.) és parancsnokaik indulás előtt leülnek-e székeikre, hogy visszapillantsanak a múltba és előre a jövőbe. Ha igen, vajon mire emlékeznek?

A házfalakra, amelyekre öles betűkkel mázolták föl ismeretlen emberek '56. november 4. után is, hogy „Ruszkik haza!”, vagy arra, hogy „Éljen a forradalmi munkás–paraszt kormány!”? Érezték-e a magyar–szovjet futballmeccseken, hogy ezek az összecsapások nekünk, magyaroknak többet jelentettek egy átlagos küzdelemnél? Hogy a „Hajrá, magyarok”-ban benne van a szabadság utáni vágy, a tipikus közép-kelet-európai, a „magunk sajátos esz-közeivel” vívott szembenállás kifejezése? Nagyhatalmi gőgjük vajon egyáltalán számolt-e velünk, magyarokkal? Mint néppel, mint emberekkel, mint érző lényekkel?

Vajon értették-e annak a csasztuskaszerű versikének a mondandóját, optimizmusát és ravaszkasságát, amely – a magyar mentalitástól eltérően és szokatlanul, indulatok nélkül – kitartásra, túlélésre biztat: „Ne örülj, Szergej, nem lesz így örökké, 150 év alatt sem lettünk törökké!”? És éneklük-e a szovjet kiskatonák a Pa-Dö-Dö együttessel a „Bye-bye, Szása” című dalt?

A fenti táncdal bájához hasonló módon csak a kis népek, a nagylelkű nemzetek tudnak viselkedni és búcsúzni.

Felejteni ugyan nem szabad, s emlékezni is kell, de leginkább most már azzal kell törődni, hogy miként fogjuk saját hazánkat el- és visszafoglalni. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a kivonulással csak szimbolikus értékű politikai függetlenségünket nyerjük vissza. Magyarország geopolitikai helyzete azonban mindettől nem változik meg. A Szovjetunió továbbra is határos marad hazánkkal, gazdasági érdekeink szintén e nagyhatalomhoz kötnek bennünket, s rajtunk keresztül vezet majd az út Nyugatról Kelet felé és viszont, már ami az újsütetű gazdasági, kereskedelmi útvonalakat illeti. Június 30-án, a kivonulás hivatalos határnapján tehát szólhat a zene, folyhat a vigasság, csak arról ne feledkezzünk meg, hogy ez az ünneplés nem lehet teljesen gond nélküli. Így talán nem ünneprontás, ha ez alkalommal, az orosz szokáshoz híven, a kivonulókkal együtt mi is leülnénk egy pillanatra, s a jövőre figyelnénk.

(*Magyar Nemzet*, 54. évfolyam, 137. szám, 1991. június 13. 1. oldal, vezércikk.)

FRIEDMANN VIKTOR

Tea és politika: néhány felöntés

Hongkong teakereskedői némi aggodalommal várták 1997. július 1-jét, a város kínai szuverenitás alá kerülését. Habár Peking kommunista vezetése ígéretet tett arra, hogy minden marad a régiben, a változás bizonytalanságot szült a város üzleti szereplőinek körében. A vállalkozók, kockázatukat csökkentendő, nagy mennyiségben dobták piacra korábban felhalmozott teakészleteiket. Ezek között volt számos raktárban felejtett öreg puer tea is – ez idő tájt az egyik legolcsóbb és legkevesebbre tartott teafajta, amelyet általában ízesítve, más összetevőkkel keverve fogyasztottak. A piacra került tea nagy részét Hongkongban otthonosan mozgó tajvani vállalkozók vásárolták fel, akik üzleti lehetőséget látva marketingkampányba kezdtek az érett puer teák körül, sikeresen növelve az azok iránti keresletet, és így az árakat is. Ez idővel öngerjesztő folyamatként a puert nemcsak egyre jobb befektetéssé tette, hanem a nemzetközi piacon is az elit teák kategóriájába emelte (Hung, 2016).

Érdekes módon a puer Tajvan szigetén továbbra sem vált igazán népszerűvé. A helyi lakosság és a politikai elit jelentős része nagyobb hangsúlyt fektetett a helyi teafajtákra, amelyek a „bennszülött” kultúra egyéb elemeivel együtt egyre inkább a különálló tajvani nemzeti identitás egyik szimbólumaként jelentek meg. Amikor tajvani vállalkozók e helyi fajtákat más országokban, például Vietnámban kezdték termesztetni, ezeket a tajvani politika hamis teáknak bélyegezte, hiszen nem Tajvan földjében gyökerezett cserjék leveleiről volt szó (Hung & Lien, 2020).

Pekingben persze máshogy állnak a tajvani teák identitásának kérdéséhez. 2019-ben például a kínai kormány bejelentette, hogy egységesíti az oolong teákra vonatkozó sztenderdjeit a tajvanival – azon számos egyoldalú kínai lépés egyikeként, amelyek által Peking mélyíteni kívánta a tajvani szoros két oldala közötti gazdasági-társadalmi kapcsolatokat, így haladva az újraegyesítés nemzeti célja felé. A tajvani kormány a kínai kezdeményezést politikai beavatkozásként értékelte és elutasította (Strong, 2019).

A kapcsolat azonban kétoldalú: nemcsak a politika alakítja a tea sorsát, a *camellia sinensis* levelei maguk is számos módon formálták a hatalomgyakorlást a történelem során. A tea, mely ma a víz után a második legtöbbet fogyasztott ital a világon (Banerji et al., 2019), egyaránt fontos szerepet játszott a premodern és a modern birodalmak működésében, de a fennálló politikai hierarchiákkal szemben létrejövő közösségek és mozgalmak szimbolikus és fizikai tereinek kialakításához is hozzájárult.

A teafogyasztás szokása először Kínában terjedt el a Tang-dinasztia (618–907) idején, és az élénkítő ital igen hamar a császári hatalom, az udvari hierarchia és a politikai kapcsolatrendszerek kifejezésének és megerősítésének egyik fontos médiumává vált (Hinsch, 2016). A politikai legitimitációban központi szerepet játszó rituális ceremóniák során a 8. századra már átvette az alkohol helyét, így fogyasztása, valamint az ahhoz kötődő eszközök, edények, csészék birtoklása szorosan összekapcsolódott a hatalom szimbolikus megjelenítésével. A császár a legjobb minőségű teák feletti rendelkezést monopolizálta, majd részben azok szétosztásának, elajándékozásának rendszerén keresztül jelezte, hogy ki milyen hatalmi pozíciót foglalt el az udvar köreiben. E politikai természetű ajándékozás működtetésére kifinomult bürokrácia alakult ki, amely felügyelte a tea

termesztését, feldolgozását, ezüst tárolóedényekben szállította a legjobb teavíznek tartott Jinsha-forrás vizét a fővárosba, valamint pontosan megszabott szabályok szerint küldött rendszeresen teát a megfelelő személyeknek. A császár természetesen a stabil hierarchiákat jelképező reguláris ajándékokon kívül egyedi jutalmakat is adott a kiemelkedően lojális vagy jól teljesítő hivatalnokoknak és egyéb alattvalóknak. A megajándékozott maga is részt vehetett a különleges minőségű teák keringése által szimbolizált és a teafogyasztás során építgetett hálózatokban, illetve vendégekkel közös teázások alkalmával oszthatta meg másokkal a császári ajándékot, és így saját kiemelt pozíciójának bizonyítékát.

A tea számos más módon is hozzájárult a kínai birodalom erejéhez. Már a Tang-dinasztia idején, 793-ban 10 százalékos adót vetett ki a császári kormány a virágzó teakereskedelemre, majd a Song-dinasztia (960–1279) kiterjesztette a teamonopóliumot, ezáltal a teával kereskedni kívánók által kiváltott állami engedélyek díja is jelentősen hozzájárult a katonai kiadások fedezéséhez (Zou, 2018). A forralt vízzel készült ital növekvő fogyasztása a víz útján terjedő betegségek terjedését is visszaszorította, ami Európával összehasonlítva sokkal kedvezőbb egészségügyi helyzetet teremtett, és hozzájárulhatott a kínai populációnak – ebből következőleg pedig a birodalom erőforrásainak – a Tang-korszakban megfigyelhető markáns növekedéséhez (Macfarlane & Macfarlane, 2004).

Szintén a teához köthető azonban a kínai birodalom hanyatlásának első látványos jele: az első ópiumháborúban (1839–1842) elszenvedett vereség, amely egyúttal e növénynek a brit birodalom fejlődésére gyakorolt befolyását is jól illusztrálja. A tea a gyapot és a cukor mellett az európai

imperializmus korának harmadik központi jelentőségű terménye és a brit birodalmi gazdaság egyik legfőbb pillére volt (Karlsson, 2021; Rappaport, 2017). Az Indiát gyarmatosító brit Kelet-indiai Társaság az 1720-as évektől Dél-Ázsia szisztematikus kifosztásán túl a Kínából származó teával való kereskedelemről szerezte bevételeinek igen jelentős részét, és az 1830-as évekre már teljes profitja ebből a tevékenységből származott (Broadberry & O'Rourke, 2010; Greenberg, 1951). A teakereskedelem azonban ennél tágabb birodalmi gazdasági érdekeket is érintett. A Kelet-indiai Társaság tevékenységére kivetett vámok a 19. század elején a brit kormány bevételeinek közel 10 százalékát adták (Keay, 2010). A tea továbbá a sörnek a társadalmi stabilitást és produktivitást jobban biztosító helyettesítője volt a növekvő munkásosztály étrendjében. Karakterisztikusan brit formájában, cukorral és tejjel keverve, magas tápanyagértékével emberi energiát szállított a brit gyáraknak, egyúttal tökéletes közös pontot biztosított a négy legfontosabb brit gazdasági érdekcsoportnak: a szarvasmarha-tenyésztésben érdekelt nagybirtokosoknak, a cukorkereskedelemre épülő Nyugat-indiai Társaságnak, a teakereskedelemről profitáló Kelet-indiai Társaságnak és a gyáripárosoknak (Rose, 2014; Wong, 2002).

A 19. század elejére a tea annyira alapvető szükségletté és kulturális tényezővé vált a brit társadalom számára, hogy az ellátás folyamatosságának biztosítása politikai kérdés lett. A Kelet-indiai Társaságot a parlament kötelezte, hogy legalább egy évre elegendő készletet tartson raktáron (Greenberg, 1951). Nagyobb problémát jelentett, hogy Nagy-Britannia sokáig kizárólag ezüstért cserébe tudott Kínától teát vásárolni, és a nemesfém-kiáramlás kérdéssé tette a teaimport fenntarthatóságát. Hosszabb távon erre az jelentette a megoldást, hogy

Nagy-Britannia a század második felében indiai gyarmata területén, Assamban és Darjeeling hegyoldalain – jelentős részben Kínából kicsempészett példányok segítségével – meg tudta kezdeni a tea termesztését, és a század végére Kínát kiszorítva a világpiacon is domináns szerepre tett szert (Liu, 2020; Rose, 2014). Rövidebb távon azonban a megoldást a teavásárlás ellensúlyozásának problémájára a társaság az Indiában termesztett ópium Kínában történő eladásában találta meg, csempészek segítségével megkerülve a Kínában érvényes ópiumtilalmat (Blue, 2000; Trocki, 1999). Amikor a kínai kormány végül erőszakkal próbálta megállítani az illegális ópiumkereskedelmet, a britek katonai erővel kényszerítették Kínát belső piaca megnyitására az első, majd a második (1856–1860) ópiumháború során.

Miközben a brit birodalom üzletemberei előbb ópiumcsempészet, majd háború által biztosították a teakereskedelem finanszírozhatóságát, és az indiai ópium-, majd később teaültetvényeken embertelen körülmények között foglalkoztatták munkásaikat,¹ a teázás szokása a 19. század végére a britek civilizáltságának, udvariasságának, szelídségének és kifinomultságának jelképévé vált (Macfarlane & Macfarlane, 2004; Rappaport, 2017). Miközben a délutáni tea ezáltal alátámasztotta a birodalom legitimitását és jó hírnevét, a kínai tea bukása és az indiai tea felemelkedése a kínaiak civilizációs versenyben való alulmaradásának és természetes alsóbbrendűségének állítólagos bizonyítékát is szolgáltatta (Liu, 2020).

¹ Az ültetvényeken dolgozók kizsákmányolása a mai napig fennálló probléma. Az Oxfam kutatása szerint az indiai teaültetvények munkásai a megélhetési költségeik felét sem fedező bérért dolgoznak egészségtelen körülmények között, és a tea bolti árának mintegy 1–4%-a kerül a kezükbe (Banerji et al., 2019).

Míg a tea egyértelműen formálta és serkentette a brit birodalmi törekvéseket, azok egyik első nagy kudarca is közismerten e terményhez köthető: az Amerikai Egyesült Államok brit birodalomból való kiszakadásának egyik lépéseként az 1773-as „bostoni teadélután” során feldühödött amerikai telepesek a Kelet-indiai Társaság mai áron közel egymillió font értékű teaszállítmányát szórták a tengerbe. A brit kormány az adósságválságtól szenvedő társaságot próbálta megsegíteni azáltal, hogy engedélyezte felgyülemlett készleteinek dömpingjét a gyarmatok piacain, ráadásul korábban úgy vetett ki adókat e gyarmatokon számos termékre, köztük a teára is, hogy a telepesek nem rendelkeztek képvisellel a brit parlamentben, ezzel magára vonva a helyiek haragját (Dalrymple, 2019).

A tea nem ekkor okozott először gondot a brit (angol) monarchia számára. Amikor a 17. században a tea megjelent Angliában, először kávéházakban szolgálták fel, és tipikusan politikai kérdésekről vitatkozó férfiak fogyasztották. A fennálló hatalommal szemben kritikus eszmecserék és a gyorsan terjedő politikai nyomtatványok és pletykák miatt II. Károly angol király (1660–1685) többször is megpróbálta rendeletben betiltani a kávéházakat – sikertelenül (Charrington Hollins, 2020). A tea őshazájában azonban – felforgató jellegükre hivatkozva – Mao kulturális forradalma során valóban bezárták a kínai társadalom évezredes múltú, alapvető intézményének számító teaházak többségét (Saber, 2010).

A vörösgárdisták talán nem tévedtek teljesen a teaházak forradalmi szerepét illetően, amit az is mutat, hogy e létesítmények nemcsak az angol monarchia kritikusaiknak, de a 19. és a 20. század fordulóján a nők választójogáért és jogi egyenlőségéért harcoló szüfrazetteknek is döntő fontosságú teret biztosítottak. Egy „tisztességes” nő számára Angliában a

teaházak kivételével kevés hely akadt, ahol az otthonán kívül időt tölthetett, más nőkkel megoszthatta gondolatait és társadalmi mozgalmat szervezhetett. A teaházak így váltak a nőjogi küzdelem tereivé (*Taking Tea and Talking Politics*, n. d.).

A teafogyasztás mint társasági tevékenység tehát új, a fennálló hatalmi struktúrákkal szemben álló fizikai vagy szimbolikus közösségi terek, politikai mozgalmak létrejöttéhez is hozzájárult. Így történt ez 23 évvel az után is, hogy Hongkong Kínához csatolása elindította a puer nemzetközi karrierjét. Miután 2020 áprilisában egy Kínában népszerű thaiföldi színész a Hongkongban zajló tüntetéseket és a város függetlenségét pártolni látszó bejegyzést osztott meg a Twitteren, online kommentháború alakult ki kínai nacionalista felhasználók és egy velük szemben formálódó, tevékenységét a #MilkTeaAlliance hashtag köré szervező csoport között. Az utóbbiban részt vevő felhasználók Hongkong mellett elsősorban a Kínával ugyancsak politikai konfliktusban álló Tajvanról, a szintén kormányellenes demokratikus tüntetések színterévé váló Thaiföldről, majd a 2021 februári katonai puccs után Mianmarból csatlakoztak, és a Twitter még egy különleges emoji-t is készített számukra. A tejes tea szimbóluma egyrészt visszautalt arra a hongkongi demokráciapárti tüntetések melletti szolidaritásból folytatott bojkottra, amelyet tajvani fogyasztók kezdtek 2019-ben a kínai kormány politikája mellett kiálló bubbletea-láncok ellen, másrészt pedig összekötötte a brit és egyéb nyugati hatásra a teát időnként tejjel keverő és jelenleg a felemelkedő Kínával és az autoriter politikai erővel szembenálló társadalmakat (Fifield, 2019; 'What Is the Milk Tea Alliance?', 2021).

A tealevelek a történelem során szerepet játszottak a hatalom szimbolizálásában és legitimálásában, birodalomépítést megalapozó gazdasági folyamatokat mozgattak, a hatalommal szemben kritikus eszmék áramlását és társadalmi mozgalmak formálódását segítették elő. Mindezek mögött pedig ott áll az a levelekben rejlő rejtélyes természeti erő, amely annyi embert vonz e változatos italhoz.

Irodalom

Banerji, S., Willoughby, R., & Nandy, A. *Addressing the Human Cost of Assam Tea: An Agenda for Change to Respect, Protect and Fulfil Human Rights on Assam Tea Plantations*. Oxfam, 2019.

Blue, G., *Opium for China: The British Connection*. In T. Brook & B. T. Wakabayashi (Eds.), *Opium Regimes: China, Britain and Japan, 1839-1952* (pp. 31–54). University of California Press, 2000.

Broadberry, S., & O'Rourke, K. H., *The Cambridge Economic History of Modern Europe: Volume 1, 1700-1870* (1st ed.). Cambridge University Press, 2010.

Charrington Hollins, S., *A Dark History of Tea*. Pen & Sword History, 2020.

Dalrymple, W., *The Anarchy: The Relentless Rise of the East India Company*. Bloomsbury Publishing, 2019,

Fifield, A., Taiwan's tea party aims to burst Beijing's one-China bubble. *Washington Post*, 2019, December 15.

https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/taiwans-tea-party-

aims-to-burst-beijings-one-china-bubble/2019/12/14/e3e8f0a4-1678-11ea-80d6-d0ca7007273f_story.html

Greenberg, M., *British Trade and the Opening of China 1800-42*. Cambridge University Press, 1951.

Hinsch, B., *The Rise of Tea Culture in China: The Invention of the Individual*. Rowman & Littlefield, 2016.

Hung, P.-Y., *Tea Production, Land Use Politics, and Ethnic Minorities: Struggling over Dilemmas in China's Southwest Frontier*. Springer, 2016.

Hung, P.-Y., & Lien, Y.-H., Anxiety of food nationalism: Dilemmas of bordering in the Vietnam–Taiwan tea trade. *The Geographical Journal*, 186(2), 2020. 186–197. <https://doi.org/10/gm5g2k>

Karlsson, B. G., The imperial weight of tea: On the politics of plants, plantations and science. *Geoforum*, 2021. <https://doi.org/10/gk95b9>

Keay, J., *The Honourable Company*. HarperCollins UK, 2010.

Liu, A. B., *Tea War: A History of Capitalism in China and India*. Yale University Press, 2020.

Macfarlane, A., & Macfarlane, I., *The Empire of Tea: The Remarkable History of the Plant That Took Over the World*. Overlook Press, 2004. <http://catalog.hathitrust.org/api/volumes/oclc/53325050.html>

Rappaport, E. D., *A Thirst for Empire: How Tea Shaped the Modern World*. Princeton University Press, 2017.

Rose, S., *For All the Tea in China: How England Stole the World's Favorite Drink and Changed History*. Penguin Books, 2014.

Saberi, H., *Tea: A Global History*. Reaktion Books, 2010.

Strong, M., China to unify oolong tea standards with Taiwan. *Taiwan News*, 2019, December 11.

<https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3835062>

Taking Tea and Talking Politics: The Role of Tearooms. (n.d.). *Historic England*. Retrieved 17 October 2021, from <https://historicengland.org.uk/research/inclusive-heritage/womens-history/suffrage/taking-tea-and-talking-politics/>

Trocki, C., *Opium Empire and the Global Political Economy*. Routledge, 1999.

What is the Milk Tea Alliance? (2021, March 24). *The Economist*. <https://www.economist.com/the-economist-explains/2021/03/24/what-is-the-milk-tea-alliance>

Wong, J. Y., *Deadly Dreams: Opium and the Arrow War (1856-1860) in China*. Cambridge University Press, 2002.

Zou, Y., *Tea production in southern China and its political implications during the Tang and Song Dynasties*. International Institute for Asian Studies, 2018. <https://www.iias.asia/the-newsletter/article/tea-production-southern-china-its-political-implications-during-tang-song>

TERÜLJ, TERÜLJ ASZTALKÁM!

HALMAI GÁBOR

Egy közép-európai reneszánsz ember

Istvánt 1970-ben ismertem meg a kalocsai laktanyában, de barátok az ezt követő budapesti jogi egyetemi évek alatt lettünk és maradtunk azóta is, annak ellenére, hogy immár egy tucat éve nem élünk ugyanabban az országban. Illik azzal kezdenem, hogy megmagyarázom a címbeli jelzőket. A „reneszánsz ember” kifejezés nem Leonardóra vagy Michelangelóra, de még csak nem is Albert Schweitzerre utal, hanem arra, hogy valaki a számára adatott földrajzi és történelmi körülmények között próbált sokoldalú ember (*uomo universale*) maradni: olvasni (szinte mindent, ami értékes), írni sok műfajban (tudományos, újság- és regényírás) is értékeset, beleértve a zeneszerzést.¹ Az viszont a reneszánsz kor megőrzött sajátja, hogy mindehhez – iPadje kivételével – nem használja a modern elektronikus technika segédeszközeit, sem mobilfelefont, de még karórát vagy GPS-t sem a tájékozódáshoz. A címben jelzett bizonytalan és változó földrajzi utalás annyiban kapcsolódik a sokoldalúsághoz, hogy István és kortársai életének eddig nagyobbik része abban a politikai-kulturális értelemben vett kelet-európai térségben telt, amelyben az oktatás színvonala – beleértve a mi közös jogi kari felsőoktatásunkat is – és a kultúra szelektivitása megkövetelte a sokoldalú autodidakta tájékozódást attól, aki értelmiségivé kívánt válni. Majd 1989 után úgy tűnt, hogy erre a

¹ Ezt utóbbihoz és a zenéléshez kapcsolódik gúnyneve, amit még az egyetem előtti katonai szolgálatunk alkalmával kapott. Bevallom, magamban én mindig Cigusnak hívtam őt, még ha tudom, ezt a nevet ő nem szereti, úgyhogy személyes beszélgetéseink során igyekszem is kerülni, bár ez nem mindig sikerül.

külön erőfeszítésre nincs szükség, mert a kultúra és az oktatás hivatalos intézményei – mint azok a magánegyetemek, amelyek egyikében István is megtalálta számítását – kielégítik az intellektuális szomjúságot. Ez volt az a fordulat, amelyről Esterházy Péter úgy beszélt, mint büszkén vállalt előléptetéséről kelet-európaiból közép-európai polgárrá: amikor a térség országai a demokratikus átalakulással, majd az Európai Unióhoz való csatlakozással elkezdtek a Nyugat felé hajózni, és a köztük lévő komoly különbségek ellenére esély kínálkozott a Kundera által leírt közös közép-európai sors jóra fordulására. Ennek vetett véget az újabb „rendszer váltás” 2010 után nálunk, de másutt is, amikor kiderült, hogy – amint Berend T. Iván fogalmazta¹ – valójában eltűnt a rövid időre visszatért középeurópaiság, és újra átadta helyét az immár posztkommunista keleteurópaiságnak.

A továbbiakban térségünknek ezekről a metamorfózisairól szólok, melyek az elmúlt hét évtizedben is befolyásolták az ünnepeket és mindannyiuk életét. Mert hiába igaz, hogy szuverén személyiségek, mint amilyen István is mióta megismertem, Szókratész módjára sétálhatnak városuk utcáin és mondhatják véleményüket szabadon, nem lévén felelősek senkiért és riválisai senkinek, tudjuk, hogy ennek a szabadságnak a külső feltételei nagyon is függték a változó kortól. A születésünk előtti években bekövetkezett és közel ötvenéves korunkig tartott, önmagában is sok változáson átment szocialista keleteurópaiságot megelőzően voltak próbálkozások a középeurópaisággal. Ahogy Ady írta Magyarországról: „Kompország, Kompország, Kompország: legképebbes álmaiban is

¹ Iván T. Berend, ‘What is Central and Eastern Europe?’, *European Journal of Social Theory*, (2005) 8 (4): 401–416.

csak mászkált két part között Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza.”¹ Csehországban a független cseh állam első államfőjének, Tomáš Garrigue Masaryknak² is köszönhetően erőteljesebb próbálkozások voltak az állampolgárok egyenlőségén és szabadságán alapuló közép-európai nemzeti közösség megteremtésére, mielőtt az 1930-as években a térséget eluralta a kirekesztő etnikai nacionalizmus. Valószínűleg Csehország speciális helyzete magyarázza Milan Kundera optimizmusát a régiónak a Nyugathoz tartozását és a tőle idegen kelet-európai kultúrájú Szovjetunióhoz való csatolását illetően 1948–49 után.³ A valósághoz valószínűleg Szűcs Jenő értékelése áll közelebb, aki néhány évvel a Kunderaé előtt írt tanulmányában három történeti régióra osztotta Európát, és Közép-Európát a keleti és a nyugati struktúrák és megoldások olyasféle labilis egyensúlyával jellemzi, amelyet a külső körülmények kényszere tart egyben. Adyhoz hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy a közép-európai régió társadalmi hol Kelet, hol Nyugat felé indulnak el, de a másik modell meglévő elemei mindig megakadályozzák őket abban, hogy a két stabil modell közül valaha is megállapodhassanak az egyiknél.⁴ Hasonlóan vélekedett 1986-ban írt esszéjében Timothy Garton Ash kijelentvén, hogy a második világháború utáni eltűnése után „Közép-Európa újra létezik”.⁵

¹ Ady Endre, *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*, 1905.

² Már önmagában az a tény, hogy Masaryk nevébe felvette felesége, Charlotte Garrigue családi nevét jelzi Csehország különleges helyzetét a régióban.

³ Milan Kundera, 'A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája', *Hímondó*, 1984/6–7.

⁴ Szűcs Jenő, 'Vázlat Európa három történeti régiójáról', *Történelmi Szemle*, 1981/3.

⁵ Timothy Garton Ash, 'Does Central Europe Exist?', *The New York Review of Books*, October 9, 1986. Az írás magyarul is megjelent 1989-ben *A birodalom hanyatlása – Létezik-e Közép-Európa?* című esszékötetben.

1989–90 történései azután valóra váltani látszottak az ismét a nyugati part felé hajózó Közép-Európával kapcsolatos álmokat azzal, hogy célul tűzték a „kettős átalakulást”: a gazdaságit a tervgazdálkodásból a piaci rendszerbe és a politikait az egypártrendszerű autokráciából a liberális demokráciába.¹

Magyarországon ez a „kettős átalakulás” úgy zajlott le, hogy miközben természetesen élt az emberekben a természetes szabadságvágy, bizonyos, hogy legtöbben elsősorban nem a nyugati liberális demokratikus politikai rendszer átvételét, hanem az életszínvonal gyors és radikális változását várták a rendszerváltástól. Vagyis azt, hogy rövid időn belül elérjük a szomszédos Ausztriáét, lehetőség szerint fájdalmas gazdasági reformok nélkül.² Más szóval az átlag magyar polgár tekintetét Nyugatra vetette, de nem annyira annak gazdasági politikai berendezkedése okán, sokkal inkább a vágyott magas életszínvonal miatt. Ahogy Hannah Arendt érvelt, lehetetlenség megteremteni a szabadságon alapuló köztársaságot a szegénységből és nyomorúságból való kiszabadulás nélkül.³ A gazdasági

¹ A „kettős átalakulás” (*dual transition*) megkülönbözteti a régió változásait az 1970-es évek dél-európai országaiétól (Görögország 1975, Portugália 1976, Spanyolország 1978), ahol „csak” a politikai rendszert kellett demokratizálni (*single transition*). A *single* és a *dual* átalakulás fogalmát lásd A. Przeworski, *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991. Később Claus Offe kiszélesítette az átalakulások tipológiáját azzal, hogy a posztkommunista országok közül többnek meg kellett újítania nemzetállamiságát vagy azt újonnan kellett létrehoznia. Lásd C. Offe, *Varieties of Transition: The East European and East German Experience*, MIT Press, 1997.

² Ulrich Preuss szerint ezek az elemi gazdasági szükségletek olyannyira fontosak voltak mind az egyszerű emberek, mind az új politikai elit számára, hogy az alkotmányok jelentősége háttérbe szorult. Lásd U. Preuss, *Constitutional Revolution. The Link Between Constitutionalism and Progress*. Humanities Press 1993, 3.

³ Arendt a nyomorúság megszüntetése mint a köztársaság megteremtésének feltétele kapcsán Saint-Justöt idézi. Lásd H. Arendt, 'What Freedom and Revolution Really Means, Thoughts on Poverty, Misery, and the Great Revolutions of History', *The New England Review*, 2017.

változások és az életszínvonal csökkenésének lehetséges hatásaként Claus Offe már 1994-ben megjósolta a demokratikus visszarendeződést.¹

Ugyanakkor a piacgazdaság értelemszerűen növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket, ami sokak számára akár az életszínvonal csökkenését, a szociális biztonság elvesztését is jelentette. Nyilván a saját helyzet változásával kapcsolatos csalódást fokozta, hogy a régi rendszer képviselőit tekintve nemhogy elmaradt a felelősségrevonás, de egyeseknek az új rendszer még gyors gazdagodást is hozott. A gyors gazdasági növekedés hiánya okozta csalódásban szerepet játszott a neoliberais gazdasági politika, ami nem azonos a politikai liberalizmussal, de sokak számára a rendszerváltás egészét, benne a liberális demokrácia elveit is diszkreditálta.

Nyilván nehezítette a liberális demokratikus értékek meggyökeresedését, hogy a magyar történelem csak nagyon kevés és viszonylag rövid modernizációs és demokratikus időszakokkal dicsekedhet. Kutatások szerint az egykori agrártársadalmakat, mint amilyen Magyarország is volt, inkább jellemzi a vallásosság, a nemzeti büszkeség, a tekintélytisztelet és a társadalmi kohézió alacsonyabb foka, szemben az iparosodottabb társadalmaknak a szekularizmus, a kozmopolitizmus, az autonómia és a racionalizmus iránti hajlamával. A társadalom kétségkívül tapasztalható előregedése, a közoktatás nem kielégítő színvonala is megkönnyítette a hagyományos kulturális értékekre és avitt nemi szerepekre, nacionalizmusra, idegengyűlöletre apelláló populisták és vezetők

¹ Vö. C. Offe, *Designing Institutions for East European Transitions* (Reihe Politikwissenschaft / Institut für Höhere Studien, Abt. Politikwissenschaft, 19). Wien: Institut für Höhere Studien (IHS), Wien, 1994, 15.

helyzetét. Mindezt csak kevéssé tudta ellensúlyozni az Európai Unióhoz való csatlakozás és az Unió magas támogatottsága. A helyzetet nyilván rontja a médiaszabadság és a civil társadalom szervezeteinek jelentős korlátozása, ami azok számára is nehezen felismerhetővé teszi a kormányzat autokratikus törekvéseit, akik egyébként ezt elleneznék. Nem beszélve arról, hogy a kormánytól függő média hatásosan közvetíti a kormány idegengyűlölő, nacionalista, homofób és olykor rasszista üzeneteit.

Mindez azért fontos, mert az illiberalizmus jelenkori térnyerésének tudományos magyarázati kísérletei közül Magyarországon túlmenően is megkérdőjelezi azt, amit Stephen Holmes, a New York University jogászprofessora és Ivan Krastev, a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM) politikatudósa könyve képvisel.¹ Az amerikai–bolgár szerzőpáros azzal érvel, hogy az illiberalizmus az 1989–90-ben demokratikus átalakuláson átment országokban alapvetően a harminc évvel ezelőtti rendszerváltások ideológiai alternatívahiányával, a liberális demokrácia kényszerű másolásával, imitálásával, valamint az ehhez társuló populizmussal magyarázható.

Francis Fukuyama híressé vált írásában² a marxizmus–leninizmus mint a liberális demokrácia alternatívájának eltűnése alapján jut arra a következtetésre, hogy az emberiség elérte ideológiai fejlődésének végpontját, amely egyben a „történelem végét” jelenti. Krastev és Holmes elismeri, hogy maguk is osztoztak Fukuyamának abban az illúziójában, hogy a hidegháború vége egyszersmind az alternatíva nélküli liberális

¹ I. Krastev – S. Holmes, *The Light that Failed: A Reckoning*, Allen Lane, 2019.

² F. Fukuyama, 'The End of History?', *National Interest*, Summer 1989.

demokrácia korszakának kezdetét is jelöli. Ehhez azonban hozzáteszik, hogy az elmúlt három évtized a demokratikus átalakulás országai számára valójában csak a liberális demokrácia nyugati ideáljának utánzását hozta, és ez alapvetően erősítette a populisták érvelését, amely szerint a kommunista ortodoxiát egy másik, a liberális váltotta fel. Szerintük az antiliberális visszarendeződés alapvetően nem az autokratikus múltnak és a liberalizmussal szembeni történelmi ellenérzésnek, hanem a politikai és az ideológiai alternatíva hiányának köszönhető. A már-már pszichológiai magyarázat pedig az, hogy az emberi lény lételeme a választás lehetősége, a folyamatos utánzás pedig lélektanilag káros.

Több probléma is van a rendszerváltások és -visszaváltások eme pszichologizáló kezelésével. Egyrészt – eltekintve Fukuyama hegeliánus érveléséről a történelem végéről – egyáltalán nem magától értetődő, hogy 1989-ben ne lett volna alternatívája a liberális demokratikus átalakulásnak. Azok, akik annak idején akár jobbról, akár balról a „harmadik út” különböző változatai mellett érveltek, bizonyosan nem gondolták így. (Magyarországon ez egyes „népies” politikusok részéről leginkább egy jobboldali nacionalista alternatívát jelentett volna.) De nem lehet azt sem elfelejteni, hogy a szovjet kommunizmusnak a Szovjetunió felbomlása után bekövetkezett kimúlásával Oroszország sem ebbe az irányba indult el, és a mai napig sem tért erre az útra. Ez is lehetett volna egy alternatíva az egykori szovjet blokk országai számára. Egyes reformkommunisták elképzelései a jövőről Magyarországon bizonyosan nem álltak messze ettől.

Feltéve, de meg nem engedve az alternatíva hiányát, az sem meggyőző, és történelmileg sem igazolható, hogy egy modell, ez esetben a nyugati

liberális demokrácia másolása, utánzása okvetlenül magában hordozza a kudarc perspektíváját. Miért nem történt hasonló illiberális fordulat Németországban, amely a második világháború után vagy Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban, amelyek az 1970-es években másolták le a nyugati liberális demokráciát? De azt a kérdést is megválaszolatlanul hagyja Krastevék érvelése, hogy ha valóban az utánzás a visszarendeződés fő oka, akkor Magyarország esetében miért csak húsz, Lengyelországban pedig huszonöt év múltán következett be a fordulat?

Persze a populista retorika – elsősorban a menekültválságot kihasználva – segített Orbán Vikornak és a régió autokrata hajlamú vezetőinek hatalmuk megszilárdításában. Ez azt jelenti, hogy Európa újra kettészakadt: a kulturálisan fejlettebb „rég” Európára, amely – Habermas szavaival – egyfajta szorosabb együttműködésben gondolkodik demokratikus értékek mentén és a posztkommunista országok egy része alkotta „új” Európára. Ezzel kapcsolatban lehetnénk akár optimisták is, emlékezve Husserl mondására, miszerint európai az, aki törekszik az egyetemes humanitásra, de nem felejthetjük el, hogy az európai civilizáció története – a Nyugatét is beleértve – a hanyatlás időszakaitól sem mentes: kezdve a Velencei Köztársaság 1516 utáni éveivel, amikor a városállam zsidó lakosai számára felépült a Gheto Novo, folytatva a nácizmus és a kommunizmus rémtetteivel, egészen a balkáni háború borzalmaiig.

Mindent összevetve a demokratikus rendszerváltásokkal és az uniós tagsággal megerősített középeurópaiság hanyatlása nem azonos az Orbán-féle „illiberális” állam 2010 utáni kiépítésével és annak lengyelországi lemásolásával a PiS 2015-ös választási győzelme után, és nem is lehet egyszerűen a 2015-ös migránsválság következményeként elkönyvelni.

Abban benne van Robert Fico uralma Szlovákiában, Andrej Babiš ANO pártja és Miloš Zeman elnök megválasztása Csehországban, egészen a Szabadságpárt választási sikeréig, majd a Néppárt populistáig Ausztriában.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ

A Pegasus-ügy, avagy a diktatúra vízjele

*Javorniczky István barátom 70.
születésnapjára, az Alkotmánybíróságon
és az Adatvédelmi Biztos Hivatalában
eltöltött éveinkre emlékezve*

A görög mitológia ideje után most újjáéledt Pegasus, a megvadult és rosszindulatú szárnyas ló eddig a homályban röpködött. Az ősidőben csak az arany kötőfék volt képes pányvázni, az újjászületettnek talán a nyilvánosság ereje fékezheti tombolását. Ez a mostani, megtudtuk, mobilról mobilra röppen, patájával magántitkainkat rugdossa szerteszét. Különösen veszélyes. Alkalmazásával nemcsak a célszemély telefonbeszélgetéseihez, üzeneteihez, elektronikus levelezéséhez, tartózkodási helyéhez, hanem minden, a telefonhoz, annak adattartalmához bárhogy kapcsolódó személyes és egyéb információhoz, dokumentumhoz, továbbá a célszeméllyel hivatalos és privát kapcsolatban álló vagy teljesen véletlenül és esetileg kapcsolatba kerülő számos *további* magánszemély személyes adataihoz hozzájut. Ezek között a Pegasus igazi gazdáai a telefontulajdonos barátai, üzletfelei, ismerősei számos (a vallási és politikai meggyőződéstől a szexuális viselkedésig terjedő) érzékeny adatához korlátozás és ellenőrzés nélkül férnek hozzá. Kiszemeltek lehetünk mindannyian, és ekkortól zombivá lett telefonunk mindezekén túl lehallgató poloskaként és kukkoló spicliként fényképeket, videókat is továbbíthat tartótisztjének. A lehallgatásnak pedig – ez a rendszer további

extra szolgáltatása – nem akadályozza az sem, ha a telefon tulajdonosa kommunikációja során titkosított applikációt használ.

Ezek alapján ki lehet mondani, hogy az eszköz a lehallgatott magánszféráját nagyrészt megszünteti. Ezt a kiberfegyvert forgalmazója, az NSO nevű cég csak az izraeli védelmi minisztérium eseti engedélyével adhatja el – ami önmagában is jelzi veszélyességét –, de kizárólag kormányoknak, és kizárólag abban az esetben, ha azok vállalják, hogy csakis terrorellenes célra, illetve bűnüldözésre használják. Az eddigi információk szerint a Pegasus *Magyarország*, Azerbajdzsán, Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek, India, Kazahsztán, Marokkó, Mexikó, Ruanda, Szaúd-Arábia és Togo használja, ezek közül alapvetően Indiát és Mexikót tartják némi megszorítással demokratikus berendezkedésű államnak. A kémprogramnak – nyilván nem függetlenül az európai adatvédelmi jogrend szigorától – Magyarország az egyetlen európai felhasználója. Az Európai Adatvédelmi Rendelet, a GDPR hatálya alatti jogrendekben ez a kémprogram aligha lenne legálisan működtethető.

I. Vegyük át először a rendszerváltáskor már jól-rosszul megtanult leckét!

A demokratikus és az autoriter rezsimek között nem az a különbség, hogy a titkosszolgálati hatalmi visszaélések a diktatúrák sajátjai lennének, míg a demokráciák ettől mentesek. A demokratikus és az autoriter rendszerek titkosszolgálati működése között a döntő különbség abban áll, hogy a demokráciákban a nemzetbiztonsági szolgálatok *kizárólagos* küldetése, feladata *a demokratikus társadalmi rend és az országlakosok biztonságának abszolút pártpolitikától mentes védelme*, míg az autoriter

rendszerben a titkosszolgálatok kifejezetten *az uralkodó hatalmi klikk* hatalmi érdekeinek szolgálatában állnak.

A szabad és demokratikus országok esetében időről időre előfordulnak és szerencsére nem ritkán nyilvánosságra is jutnak a nemegyszer tömeges jogsértéseket eredményező nemzetbiztonsági botrányok. Ez egyrészt nem független attól, hogy ezek az intézmények tevékenységük jellegéből fakadóan gyakran valóban a legalitás határán működnek, másrészt viszont az is igaz, hogy a szabadság törekény jószág, a demokráciák pedig egytől-egyig tökéletlenek. A nyilvánosságra kerülő titkosszolgálati visszaélések nemritkán *a hatalom birtokosainak* a demokráciákban is felszínre törő *baljóslatú érdekkövetkezményei*. Eszerint a demokratikus jogvédelmi rendszer alapvető küldetése, hogy a magánéleti jogok megsértése, illetve a hatalom birtokosai csoportérdekeinek szolgálata e rendszer működése révén a visszaélések elkövetőire nézve súlyos jogi és politikai következményekkel járjon!

E veszélyek mérséklésére kiterjedt és csak összességükben hatékony intézményrendszerek működnek, egyébként ugyancsak hullámozó sikerrel. A sokcsatornás védelem rendszerét a fenyegetés alattomos volta igazolja.

A nemzetbiztonsági szolgálatok minden demokráciában független bírói ellenőrzés alatt állnak, amelynek keretében a megfigyeléseket, a magánéleti jogok korlátozását alapjogi mérlegelés alapján, erre a feladatra felkészült bírák hagyják jóvá, a szolgálatok kérelmeit érdemben felülvizsgálva. Ezen túl – ugyanis ez is feladat – a bíróságok a *privacy*-sérelmek orvoslásáért hozzájuk forduló állampolgároknak egyedi ügyekben a jogsértést elkövető nemzetbiztonsági szervekkel szemben egyéni jogvédelmet biztosítanak.

Az ombudsmanok a titkosszolgálatok elleni panaszokat döntési kompetencia nélkül, de igen erős vizsgálati jogosultságok birtokában vizsgálják ki, e vizsgálataik során az állam titkait is megismerhetik, és a vizsgálataik eredményét a nyilvánosság elé tárják.

Garanciális elem, hogy a parlamentek folyamatosan működő nemzetbiztonsági bizottságai a mindenkori ellenzék vezetése alatt állnak! Ezeknek egyik legfontosabb feladata a nemzetbiztonsági szolgálatok rendszeres alkotmányos és jogi ellenőrzése. Folyamatosan figyelemmel kísérik a nekik rendszeresen *beszámoló* szolgálatok tevékenységét. A kormánypárti képviselők a bizottság munkájában esküjüknek megfelelően konstruktívan kötelesek részt venni. A nemzetbiztonsági bizottságok egyéni panaszokat is kivizsgálhatnak, legalább olyan széles vizsgálati jogkörrel, mint amelyekkel az ombudsmanok rendelkeznek. Hatalmi eszközeik pedig annál kiterjedtebbek.

A Pegasushoz mérhető súlyú ügyekben, illetve ahhoz kapcsolódó anomáliák, kapcsolódó kérdések feltárására a parlamentek döntési javaslatokat megfogalmazó, ugyancsak széles vizsgálati jogkörökkel ellenzéki kezdeményezésre, természetesen jelentős súlyú ellenzéki részvétellel, *eseti vizsgálóbizottságokat* is létrehozhatnak. Az ellenzék által kezdeményezett ilyen vizsgálóbizottságok létrehozását a parlamenti többség a parlamenti szokásjog alapján nem akadályozza meg.

Az Európai Unió államaiban a politikai hatalomtól működésükben *teljesen független* adatvédelmi hatóságok működnek, amelyek feladata, hogy a személyes adatok védelmét a nemzetbiztonsági szolgálatokkal szemben, esetenként komoly hatósági fegyverarzenállal is megvédjék.

A demokratikus kormányzati rendszerben a végrehajtó hatalomtól független köztársasági elnök erkölcsi autoritására támaszkodva a nemzet egységét, a demokrácia fundamentumait veszélyeztető ügyekben meggyőződésétől, demokratikus elkötelezettségétől vezetve ugyancsak jogosult megszólalni. Jól megválasztott megszólalásainak nagy a politikai súlya.

II. *Mit látunk a mai Magyarországon?*

Amint az már eddig kiderült, az alkotmányos rendet illető legdurvább, éppen ezért egy demokratikus rendszerben tűrhetetlen szabályszegés, ha a titkosszolgálatok politikai megrendelésre működnek. A megbízhatónak tűnő információk szerint a kormány részleges tagadása ellenére egyértelműnek látszik, hogy olyan oknyomozó újságírók, közéleti személyek, üzletemberek, független és ellenzéki politikusok kerültek a Pegasus telepítőinek célkeresztjébe, akikkel kapcsolatban az alkotmányos demokrácia, a magyar szuverenitás, a nemzetbiztonság veszélyeztetésének akárcsak megemlézése is *rablómesének* tűnik. Működésük miatt viszont aligha lehetnek a kormányzat politikai kedvencei. A *Die Zeit* értesülése szerint, amelyet az NSO volt munkatársa megerősített, cége szerződött a magyar kormánnyal. Gulyás Gergely július 20-i nyilatkozatában (ATV) a Pegasus használatáról azt mondta: „Ez egy technikai kérdés” – ami annak beismerésének látszik, hogy a Pegasust a magyar kormány tényleg megvásárolta.¹

¹ <http://www.atv.hu/belfold/20210720-gulyas-technikai-kerdes-hogy-a-kormany-vagy-barmelyik-hatosag-vasarolt-e-izraeltol-kemszoftvert>

Hamis az az állítás, amely szerint nincs itt semmi látnivaló, a titkosszolgálatok bárhol, bármit megtehetnek. Ehhez képest az igazságszolgáltatás mai magyarországi rendszerében a titkosszolgálatokkal szembeni egyéni bírói jogvédelem *egyáltalán nem működik*. Nem is tudunk olyan egyéni jogsérelmekkel kapcsolatos esetekről, hogy megállapított tényállás alapján bármilyen tartalommal bírói döntések születnének. A Társaság a Szabadságjogokért civil szervezet próbálkozott ilyen ügyekben stratégiai pereskedéssel, teljesen eredménytelenül, de biztosan nem a saját hibájából.

A bírói engedéllyel folytatott titkos információgyűjtés esetén sem jobb a helyzet. Hivatalos forrásokból semmit sem tudunk arról, hogy a bírói kontroll mennyire tényleges és mennyire hatékony. A korábban névtelenül kiszivárogtatott sajtóhírek szerint a kontroll itt sem hatékony. A napokban egy korábbi bírósági vezető ezt megerősítve azt nyilatkozta, hogy 13 évig tartó elnöki ciklusa alatt szinte sohasem fordult elő, hogy az eljáró bíró a titkos információkérésre vonatkozó indítványt elutasította volna, és ez ma is egészen biztosan így van. Szerinte az előterjesztésnek tizből tíz esetben a bíró helyt ad. Tehát nincs érdemi bírói kontroll („sok mindent ő ott nem mérlegelhet, és nincs módja neki mérlegelni”), az merőben formális.¹

Az, hogy a végrehajtott hatalom részeként működő igazságügyi miniszter lehallgatásokat ugyancsak engedélyezhet, mint majd látjuk, ellentétes az Emberi Jogok Európai Egyezményével.

Továbbá, noha ez fogalma szerint közérdekű adat, azt is lehetetlen a mai Magyarországon megtudni, hogy évente a szolgálatok hány esetben kérnek

¹ <http://www.atv.hu/video/video-20210720-a-megfigyelesek-jogszeru-menete>

állampolgárok megfigyelésére bírói/miniszteri hozzájárulást, és hogy ezt az esetek mekkora hányadában tagadja meg a bíróság. Ennek abból a szempontból is jelentősége lehet, mert a strasbourgi esetjog említi, hogy a tömeges megfigyelés a diktatúrák sajátossága, ahol egyébként amúgy keveset adnak a jogi formalításra, a megfigyelést részben engedély nélkül végzik, részben privatizálják.

Az alapvető jogok biztosának, ahogy eddig hasonló esetben, magától aligha jutna eszébe, hogy például a Pegasus ügyében bármi tennivalója lenne.

Ha nincs a titkosszolgálatok jogsértéseivel szemben egyéni bírói jogvédelem, és az állampolgárok az ombudsman jogvédelmére sem számíthatnak, akkor még mindig ott van az Országgyűlés Nemzetbiztonsági bizottsága, amelynek ugyancsak kötelessége, megállapított jogköre, hogy ezekben az ügyekben tényállást derítsen fel, hatáskörében eljárjon. Nem nagy meglepetés az olvasónak, ha kijelentjük: nem teszi. A nemzetbiztonsági bizottság immár hosszú ideje nem látja el alkotmányos kötelezettségeit. Noha korábban úgy tudtuk, hogy az obstrukció a parlamenti ellenzék eszköztárába tartozik, ennek oka a kormánypárti képviselők(!) a bizottság működését megbénító rendszeres obstrukciója. Rendszeresen élnek azzal az eszközzel, hogy egyszerűen nem jelennek meg a bármilyen okból számukra kínos ülésen, ezzel annak megtartását határozatképtelenség miatt meg is akadályozták. Most pedig a Pegasus-ügyben a Fidesz-frakció szükségtelennek, baloldali hangulatkeltésnek(!) minősítette a nemzetbiztonsági bizottság esetleges összehívását: „A baloldali sajtóban megjelent hírek megalapozatlanok és

pusztán a politikai hangulatkeltést szolgálják, ezért nem indokolt a nemzetbiztonsági bizottság ülésének összehívása.”¹

A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóságnak (NAIH) dedikált kötelessége az állam adatvédelmi jogsértéseivel szemben ombudsmanszerű és hatósági jogkörében is fellépni! Ezért fizetjük. A NAIH a kormányzati hatalomnak gyakorlatilag soha, semmilyen az információs szabadságokat sértő intézkedését nem bírálja, a jogsértéseket nem vizsgálja ki, néha összefüggéstelenül, máskor mellébeszél, rendszerint pedig hallgat. Ezt a mellébeszélés–nemarrólbeszélés–hallgatást a NAIH a koronavírus-járvány másfél éve alatt tökélyre fejlesztette.² Most Péterfalvi elnök éppen szabadságon van, arról tud is az újságíróval beszélni, de a távolléte miatt a 21. század kommunikációs lehetőségei dacára egyelőre, akárcsak a hivatalban lévő, erre ugyancsak jogosult helyettese, sajnálatos módon nem tud vizsgálatot indítani.³

A köztársasági elnök meg sem kísérli, hogy a nemzet egységét képviselje, hogy a közhatalom morális alapjait erősítse, netán védelmezze.

¹ https://fidesz.hu/hirek/nem-indokolt-a-nemzetbiztonsagi-bizottsag-ulesenek-osszehivasa?fbclid=IwAR1OfIzjgdfedpKtHu_XjKEhBWIFA540FEWynP9orfhjUiPFcQqsUN1SqIA

² <http://ekint.org/maganszfera-adatvedelem/2020-04-16/a-nemzeti-egyuttmukodes-tipusu-jogvedelem-avagy-a-kozerdeku-es-maganeleti-adatok-vedtelensege-elemzes>

³ <https://444.hu/2021/07/20/szabadsagon-van-az-adatvedelmi-biztos-most-nem-tud-vizsgalatot-inditani-a-megfigyelesi-botrany-miatt>

III. Vannak jogaink!

Nem igaz az az – egyébként Pintér Sándor örökös rendőrminisztertől származó – állítás, miszerint: „Magyarországon egyetlen ember sincs, akit törvényes körülmények között ne lehetne megfigyelni, lehallgatni.”¹ A hatályos szabályozás a nemzetközi jogot, az alkotmányos elveket, valamint az Alaptörvényt valóban sérti. Ugyanakkor nem igaz az sem, hogy a törvényt sértő megfigyelésekkel szemben nincsenek jogaink!

Arról fentebb már esett szó, hogy a jogellenes megfigyelés tekintetében a jogvédelmi intézményrendszer bénult. Az, hogy bénult, ebben az esetben azt jelenti, hogy az Országgyűlés Nemzetbiztonsági bizottsága, az ombudsman, a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság és a bíróságok működésére vonatkozólag ugyan léteznek szabályok, csak a szóban forgó intézmények éppen törvénytelenül működtetik a meglévő és a jogvédelmet szolgáló törvényi felhatalmazásokat és kötelezéseket.

A nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenysége törvényben értelmesen szabályozott: az Információs Hivatal és az Alkotmányvédelmi Hivatal például felderíti a Magyarország függetlenségét, politikai, gazdasági vagy más fontos érdekét sértő vagy veszélyeztető külföldi titkosszolgálati törekvéseket. Az Alkotmányvédelmi Hivatal felderíti és elhárítja Magyarország törvényes rendjének törvénytelen eszközökkel történő megváltoztatására vagy megzavarására irányuló leplezett törekvéseket. A Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ, amely titkos információgyűjtést nem is folytathat, figyelemmel kíséri és a rendelkezésre

¹ https://nepszava.hu/1095630_pinter-barkit-le-lehet-hallgatni

álló valamennyi adat felhasználásával folyamatosan elemzi Magyarország nemzetbiztonsági, bűnügyi és terrorfenyegetettségi helyzetét. Nem érdemes tovább részletezni: a szolgálatok nem léphetik át a törvény által meghatározott tevékenységi köreiket! Ezen nincs mit vitatni. Nincs a nemzetbiztonsági szolgálatoknak felhatalmazásuk, azaz joguk újságírókat, ellenzékinek minősített közéleti személyeket, üzletembereket, politikusokat megfigyelni. Ha mégis megteszik, ezért mindenekelőtt a döntéshozók felelősek, akik a hatályos törvények szerint egészen biztosan bűncselekményt követnek el.

IV. A múlt kútja

Ha néhány esetet számba veszünk, tovább tisztul a kép. A lemondás a jogokról nem a magyar néplélek sajátja. Még a jogállami korszakban, nem sokkal az adatvédelmi biztos hivatalának megalakulását követően történt, hogy a szolgálatoknak tömegesen kellett bocsánatot kérve elégtételt adniuk újságíróknak, üzletembereknek a magánéleti jogokat sértő titkosszolgálati adatgyűjtések miatt. Kőszeg Ferenc képviselő beadványa alapján az 1996. március 12-én kelt ajánlásban¹ az 1990-től végzett nemzetbiztonsági ellenőrzéseket megvizsgálva a biztos megállapította, hogy 797 esetben(!) „biztonsági ellenőrzés” címén megsértették magyar állampolgárok, köztük újságírók, politikusok üzletemberek magánéleti jogait, mégpedig azon a jogcímen, hogy állítólag „különösen fontos és bizalmas munkakörben” kívánták őket foglalkoztatni. Ráadásul 138 esetben a nemzetbiztonsági ellenőrzést csak szóban rendelték el. Az adatvédelmi biztos felszólítására

¹ Az adatvédelmi biztos beszámolója, 1995–1996. 156–163. (7/A/1995. sz. Ajánlás)

az érintett nemzetbiztonsági szolgálatok a jogellenesen ellenőrzött, megfigyelt személyeket a jogellenes megfigyelésükről és a biztonsági szakvélemény tartalmáról(!) utólag tájékoztatták, számukra információs elégtételt adtak, elnézést kértek, törlési jogot biztosítottak.

Az idők változnak. Miután a kormány képviselői a független jogvédőkről szóló titkosszolgálati adataikkal hengegtek, az Eötvös Károly Intézetben (EKINT) mi is keresgéltni kezdtünk, és 2016. július első napjaiban gyanús, kábelárnyékolónak látszó lehallgatókészüléket találtunk intézeti irodánkban.

A szerkezetet szakértővel megvizsgáltattuk, aki azt mondta, hogy nehezen beszerezhető, magas technikai színvonalat képviselő készülékről van szó, amely adattovábbításra alkalmas. Az ügyben eredménytelen büntetőeljárás folyt, a nyomozóhatóság összes nyomozati cselekménye(!) az intézet elnökének és egyik munkatársának tanúmeghallgatása volt. Fellebbezésünk folytán annyit elértünk, hogy az ügyet lezáró ügyészégi határozat nem zárta ki, hogy valaki vagy valami tényleg lehallgatott bennünket.

Az esettől függetlenül, még 2012-ben az EKINT két akkori munkatársa a lehallgatás törvényi szabályainak alkotmányellenessége miatt alkotmányjogi panaszt nyújtott be az Alkotmánybíróságnak.

Az Alkotmánybíróság 2013-ban úgy döntött, hogy tessék továbbhaladni, nincs itt semmi látnivaló.¹ Az, hogy bírói jóváhagyás nélkül, csupán miniszteri engedély birtokában a kormányzat megfigyelheti a polgárokat,

¹ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat

az Alkotmánybíróság szerint nem hatalmaskodás, hanem normális üzemmenet.

Az alkotmányjogi eljárás eredménytelensége után a panaszosok Strasbourgba mentek jogorvoslatért. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2016. január 12-i ítéletében megállapította,¹ hogy a lehallgatás miniszteri engedélyezése az európai polgárok magánélethez való jogát sérti, ebből következően a titkos megfigyelés engedélyezéséről pártatlan eljárásban, független döntéshozónak kell döntenie, azaz nem lehet eltekinteni a lehallgatások független és hatékony bírói kontrolljától. Az ítéletbe a magyar állam nem nyugodott bele, és az ügyet a Nagykamara elé vitte. A Nagykamara 2016. június 7-én a magyar állam kérelmét elutasította.

A jogerős strasbourgi ítéletet a magyar kormány a mai napig nem hajtotta végre. A döntés végrehajtása helyett pávatáncot folytat, illetve a csubakka-védelem eszközét alkalmazza. A strasbourgi döntések implementálását monitorozó miniszteri bizottság számára legutóbb 2021 januárjában benyújtott akciótervében a kormány kifejtette, hogy a Szabó and Vissy v. Hungary ügyben született ítéletre tekintettel folyamatban van a jogszabályi környezet felülvizsgálata. Az említett akcióterv továbbá azt is tartalmazza, hogy az Országgyűlés Nemzetbiztonsági bizottsága, illetve a *független* adatvédelmi hatóság (a NAIH) nálunk hatékonyan ellenőrzi és ki is kényszeríti, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok a magánéleti jogokat

¹file:///C:/Users/KARPAT~1/AppData/Local/Temp/CASE%20OF%20SZAB%20AND%20VISSY%20v.%20HUNGARY%20-%20[Hungarian%20Translation]%20by%20the%20Hungarian%20Ministry%20of%20Justice.pdf

tiszteletben tartásuk. A Pegasus-ügy kirobbanása óta történtek tökéletesen mutatják, hogy mindez közel sem igaz.

Élhetnének másként is.

A rendszerváltás utáni időben ezt már egyszer megpróbáltuk.

KUTATÁS

MARTIN JÓZSEF

„A legellentéesebb kritikai vélemények aztán ebből keletkeznek”

Megjegyzések Mahler első szimfóniájának budapesti visszhangjához

*Mahlers Musik spricht in fundamentaler
Weise die gewaltigen und oft tragischen
Erfahrungen an, durch welche die
Menschheit im 20. Jahrhundert ging.*

(Dorian Griscom)

Mahler rövid, 51 év alatt fel- és ellobbant alkotói pályáján mindössze két és fél év az az időszak, amit Budapesten, az Operaház művészeti igazgatójaként töltött. Gustav Mahler (1860–1911), vagy ahogyan az egykori magyar lapok rendre nevezték, Mahler Gusztáv karmesteri érdemeit szinte mindenki elismerte, pedig – amint *Az igazi Mahler* című könyvében Jonathan Carr elbeszéli – kevés dirigensnek jutott osztályrészül olyan drámai bemutatkozás, mint éppen neki a Magyar Királyi Operaházban, 1889. január 26-án. *A Rajna kincse* előadása közben a sűgőlyukból egyszer csak lángok törtek fel, de a fiatal, 28 éves energikus és szenvedélyes karnagy nem zavartatta magát, a tüzet eloltották, s „az előadás végül diadalnak” bizonyult. Amint a *Ring* második darabja, a *Walkür* is: „Még a leghevesebb helyi nacionalistáknak sem sikerült hibát találniuk az ilyen szenvedéllyel előkészített és vezényelt színmagyar Wagnerban” – írta idézett művében Carr. Ez az esszé nem a *karmester* és

operaigazgató működésének szerfelett gazdag pesti kritikai visszhangjával kíván foglalkozni, hanem a *zeneszerző* Mahler Budapesten, 1889. november 20-án bemutatott első szimfóniájának fogadtatásával, persze a teljesség igénye nélkül. Azt állítom, hogy a Mahler működését felidéző, általam ismert munkák nem tükrözik az ellentétes kritikai véleményeknek azt az *üdítő sokszínűségét*, ami a bírálatokból kibontakozik.

De lássuk előbb az általános(ító) megállapításokat. Miközben a budapesti Operaház fennállásának századik évfordulójára, Staud Géza szerkesztésében, 1984-ben megjelent reprezentatív kötet illón és részletekbe menő precizitással méltatja Beniczky Ferenc (1833–1905) kormánybiztos (a történelmi osztályok képviselőjében „tisztség, erély tekintély, hivatalnoki gyakorlat” jellemzi, és közvetlen kapcsolat a politikai szférához), valamint Mahler együttműködését, „akiben a zsenialitás fokán voltak meg a monarchiabeli feltörő zsidó értelmiség értékei”, Mahler pesti működését értékelve a kötet azt állítja, hogy „a sajtó, pártállásától szinte függetlenül, aknamunkát folytatott az idegen karmesterek ellen”, az öt szerző szerint csak a „magas színvonalú pesti német sajtó” képez kivételt. Jonathan Carr, akinek csaknem 300 oldalas, *Az igazi Mahler* című monográfiájában – érthetően – csupán néhány oldalt foglal el a zeneszerző pesti működése, viszonylag árnyaltan összegzi az első szimfónia bemutatójának visszhangját: „A premier nem volt teljes bukás. A közönség egy része minden tétel után tapsolt, pár kritikus igaz megértésre valló bírálatot írt. [...] De a reakció nagy része elképedt méltatlankodás volt, kivált a gyászindulótétel miatt.” Carr idézi az egyik újság „pimaszkodását”, amely szerint Mahlert mindig szívesen látják a pódiumon, „feltéve, ha nem a saját szerzeményeit vezényli”.

Ez az összefoglalás szinte ösztönöz a „pár kritikus” tényleges reagálásainak alaposabb megismerésére, s ugyanígy lehetünk a Mahler budapesti működését fényesre csiszolt nagyító alá helyező Zoltan Roman monográfiájának egy-két megállapításával. A *Mahler és Magyarország* című, magyarul 2010-ben megjelent munka szerint „nem a nacionalista sajtó jelentette az egyetlen problémát, amellyel Mahler szembekerült, amikor hivatalba lépett”, „bár befolyásos és kellemetlen ellenfél volt”. Nemcsak a határozott névelő általánosító sugallata problematikus, hanem az is, hogy a különben igen alaposan kutató szerző szerint a félhivatalosnak mondható *Nemzet* című napilap – főszerkesztője Jókai volt, a tényleges szerkesztői munkát ekkor még, egy jó hónappal a halála előtt Visi Imre (1852–1889) végezte – közölte az „egyetlen pozitív reakciót”. Mintha a monográfia szerzője a fentebb említett „pár kritikust” nem olvasta volna. Végül Peremiczky Szilviának a *Budapesti Negyed* 2008. nyári számában megjelent, az emancipációval és a *fin de siècle* világgal foglalkozó alapos tanulmányából két megállapítást emelek ki, az egyiket egyetértő, a másikat vitázó hangsúllyal. A *Budapesti Negyed* igen felkészült, tudós szerzője – úgy vélem – erős igazságtartalommal szögezi le, hogy a Mahler-ellenes sajtóbeli támadások nem magyarázhatók automatikusan a sokszor és nem éppen oktanul emlegetett sovinszta-antiszemita kulccsal, mert ezzel például nem nyitható meg az a talány, hogy az 1890-ben megindult *A Hét*, illetve annak főszerkesztő-kiadója, a zsidó Kiss József és sógora, a szintén tehetséges, változatos írói és szerkesztői pályát befutó Kóbor Tamás miért bírálta oly hevesen Mahlert.

Peremiczkynek valószínűleg igaza lehet abban, hogy a sajtóbeli támadások teljes magyarázatával még adós a Mahlert érintő sajtókutatás, azt viszont kiegészítésre szoruló értékelésnek gondolom, hogy az első szimfónia

fogadtatása „Mahler, a közönség és a kritika számára is nagy csalódás”, „a kitűnő hangulatú főpróba” „még inkább kiemelte a kudarcot”, a mű elejét leszámítva a szimfóniát „a kritika és a közönség nagy része egyszerű hangzavarnak” hallotta.

Mielőtt a bírálatokat, a „pár kritikus” véleményét tételesen is szemügyre venném, nem kerülhető meg az a kérdés, miként lehetséges, hogy komoly tudósok is hajlottak általánosító megjegyzésekre az első szimfónia pesti kritikai visszhangjának megítélésében. Egy kis huncut túlzással azt mondanám, hogy a „hiba” nem bennük van, hanem a századvég, a *belle époque* igen gazdag magyarországi sajtójában, amelynek addig sohasem látott és azóta valószínűleg soha meg nem haladott sokszínűségéhez aligha férhet kétség. A teljesség áttekintésére nem is vállalkoztam: a vizsgálódásba eleve csak a magyar nyelvű napilapokat vontam bele, kihagyva az összesen kilenc német nyelvű és két szerb újságot, valamint a zenei szaksajtót. Az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisa szerint 1889-ben, vagyis a Vígadóban rendezett Mahler-bemutató évében, Budapesten 13 (!) magyar nyelvű napilap jelent meg. Ám a vizsgálódás szempontjából a számuk valójában ennél kevesebb: a *Gyors Híradó* elnevezésű, kultúrával amúgy is keveset foglalkozó lap 1889-es évfolyama ugyanis hiányos, novemberi számok már nincsenek, sem mikrofilmen, sem papíron; Mahler szempontjából érdektelen a naponta megjelenő *Budapesti Közlöny*, amely tényleges hivatalos közlöny, rendeletekkel, törvényekkel, jogi tudnivalókkal; a szociáldemokrata *Népszava* pedig nem foglalkozott a Mahler-bemutatóval, ahogyan a katolikus felekezeti politikai napilap, a *Magyar Állam* sem.

Marad tehát kilenc napilap, s ezek kritikáiról az alábbiakban azt igyekszem bizonyítani, hogy a bírálatok összképe kedvezőbb, esetleg jóval kedvezőbb, mint a felsorolt általános értékítéletek, s mint ahogyan Mahler gondolta. Az említett monográfiák és tanulmányok közül Zoltan Roman eredetileg angolul, 1991-ben megjelent munkája idéz a legtöbbet a korabeli sajtóból. Az 1889. november 20-án, a pesti Vígadóban bemutatott „szimfóniai költeményre” összpontosítva a kormányzó Szabadelvű Pártot mintegy „félhivatalosként” támogató *Nemzet* hasábjain a kor magasan jegyzett kritikusa, Keszler József (1846–1927) azt írta, hogy a mű „fiatal rakonczátlan, nem zabolázható tehetség műve”, „igazán művészeti termék”, és minden tétel végén felhangzott a „tapsvihar”. Ezt a kifogásaival együtt is nagyon elismerő bírálatot a monográfus részletesen idézi, mint már említettem, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a magyar nyelvű sajtóban „az egyetlen pozitív reakció”. Ám a monográfus kis ellentmondásba bonyolódik még a saját művében is, ugyanis igen hosszan ismerteti a kormánnyal inkább kritikus, már akkor is nagy múltú *Pesti Hírlap*ból ifjabb Ábrányi Kornél (1849–1913) bírálatát. A század magyar művelődéstörténetében jól ismert az ő családja, édesapja zeneszerző, ő maga tapasztalt szerkesztő, író, s kritikájában valóban nem takarékoskodik a szimfóniát intenzíven bíráló megjegyzésekkel, ám úgy véli, hogy a bukás csak a zenemű második részére vonatkozik, az egész „egy geniális elme óriási aberrációja. De az első rész megérdemli, hogy a bukástól megóva maradjon.” Összes kifogása sem ér fel a nagyon ismert, olykor rettegett bécsi kritikus, Eduard Hanslick (1825–1904) véleményével, akit „elképesztett – mint Jonathan Carr munkájában olvasható –, hogy a szimfóniának hallhatólag nincs formája, és a stílusa zagyva. Mások még ennyire sem voltak irgalmasak. 'Kakofónia!' viczorogtak, 'Förtelem!', sőt:

'Zsidó halandzsa!'" (Többek szerint Beckmesser nevetséges figuráját a *Nürnbergi mesterdalnokok*ban Wagner éppen Hanslickról mintázta meg.)

De miként vélekedik a többi lap – vagyis azok a bírálók, akiket sem Zoltan Roman, sem mások nem idéznek? A *Pesti Naplót* nemcsak azért érdemes a sor elejére helyezni, mert a kor egyik emblemikus újságjáról, egykor Deák-párti, később inkább a függetlenségiéket és a 48-asokat támogató lapról van szó, amely az évtizedek folyamán kiemelkedő újságírók és szerkesztők tucatjait tudhatta magáénak; de ez csak az egyik szempont, a másik alapvetően az, hogy a lap november 19-én hosszabb tárcát, 21-én pedig rövidebb bírálatot is közölt a bemutatóról. A tárca megértő a negyedik és ötödik tétellel is, az írás olykor költői, és egyértelműen elismerő a szimfónia lényegéről: „A földre vert ember fölemelkedik, és győztessé lesz a saját benső világának megteremtése által, melyet az élet többé nem rabolhat el, sem a halál. [...] S e megtisztulási folyamatban visszatér az elveszett illúziók emléke, s visszatérnek azoknak összes motívumaik, s mint mikor egy viharos éj után feljő a nap – ez a világítás zárja be a szimfóniát.” Mi ez, ha nem elismerés, magas fokú és értő méltatás?! (Szerzőjének szignóját – **x. y. z.** – a szokásos szakirodalmak alapján csak valószínűsíteni tudom: talán Kaszás Ferenc „állami polgári s felső kereskedelmi iskolai tanár” a bírálat írója, akinek életrajzában az ismert Szinnyi-lexikon szerint csak egy zenei vonatkozás akad: a veszprémi ének- és zenekedvelők egyletének igazgató-választmányi tagja volt.)

Könnyebb volt a dolgom a *Pesti Napló* másik bírálatának szignójával: az **i.l.** Ábrányi Kornélt jelöli, aki itt sem rejtette véka alá kifogásait – akár a másik napilap, a *Pesti Hírlap* hasábjain sem –, de Hanslick-féle

elképedésekről itt sincs szó. Szerinte a szimfónia zenei szövetében „az eszme alapvonásai még könnyen felismerhetők, de kevésbé az ahhoz kötött képek részletei. Ezek olyanok, mint a folyton változó felhőképek, melyek alakulásából egyik ezt, a másik meg azt magyarázza ki. S a legellentéteesebb kritikai vélemények aztán ebből keletkeznek, mert az egyik krokodilust lát, például akkor, amikor a másik lejtő nyμφákat.” De sem a „költészeti erőt”, sem a „színgazdag hangszerelést” nem tagadja meg a kritikus a szerzőtől, így „lerántó” kritikának egyáltalán nem nevezhető az írás.

Nem így **G.** cikke a Rákosi Jenő (1842–1929) irányította *Budapesti Hírlap* hasábjain; a szabadelvű kormányzással rokonszenvező újság kritikusa úgy látta, hogy a bukás „kétségtelen”, aminek egyik oka, hogy az előzetes dicséretnek nyomán „a közönség várakozása követeléssé fokozódott”. A bíráló szerint a közönség többsége nem fogadta el „az előrebocsátott elmélkedéseket, amelyek mintegy librettó gyanánt akartak szolgálni a szimfónia mellé. Nem tulajdonította egyes részeknek az oktrojált mélységet”, és „többnyire hűvösen viselte magát, néha meg gúnyosan, nem is szólva arról, hogy később demonstrált”, bár az első két tétel után a taps „őszinte és általános” volt. Tehát a John Carr emlegette „vicsorgásról” itt sincs szó, mi több, a szerző nem teljesen osztja a közönség véleményét, a két utolsó tétel „fárasztó, idegnyesztő zörgésének” nyugtázása mellett azt is hangsúlyozza, hogy Mahler „derék komponáló talentum, briliáns hangszerelő”, „a muzsika dologi részeiben valóságos tudós”, és a bíráló nem osztja „ezerfejű őfelségének”, vagyis a közönségnek a logikáját, merthogy a koncert végén Erkel Sándor (1846–1900) viharos, tüntetésszámba menő tapsot kapott: „Mahler rossz zeneszerző, tehát tapsoljuk Erkelt, a Bach-dirigenst – az észjárás sántít”, állapítja meg **G.** nem alaptalanul. De ki **G.**? A kézikönyvek szerint a monogram ismét egy

kevésbé ismert személyt rejt, nevezetesen a klasszika-filológus Gyomlai Gyula dr.-t, aki a Szinnyei-lexikon szerint „szabad írásaiban zenével is foglalkozik”.

Két napilap, az *Egyetértés* és a *Fővárosi Lapok* bírálóira azért érdemes figyelni, mert mindkét szerző bizonyosan hivatásos zenész. A függetlenségiek lapjának számító népszerű ellenzéki újságban, az *Egyetértés*ben a **-ts** monogram Sztojanovits (olykor: Sztojanovics) Jenő (1864–1919) zeneszerzőt, -pedagógust és karnagyot „rejt” – jól felismerhetően. A hosszú, majdnem egyhasábos kritika velejéig ledorongoló, és alig talál „mentséget” Mahler számára: a mű „megbukott” véli, „nem füttyülték ki, s nem pisszegték le [...], hanem egyszerűen eltemették”. A szerző **-ts** úgy gondolta, hogy a zenemű „eredendő bűne” a „véghetlen hosszúság”, s „ez már a teljes kakofónia”. De Sztojanovitsnak ez sem elég: azt írja, az egyik tétel 64 taktusához fogható „macskamuzsikát még nem hallottunk”, de mindezért a „hosszú szenvedésért” „kevés kárpótlást nyújtott a helyenkint briliáns, bár legtöbbször keresett hangszerelés” és néhány részlet. A magát „szépirodalmi napilapnak” definiáló, gondosan szerkesztett *Fővárosi Lapok* hasábjain – az 1864-es alapítás után írt ezekre az oldalakra például Jókai, Arany, Tompa Mihály vagy Tolnay Lajos – Vavrinecz Mór (1858–1913) mintha mást hallott volna ki Mahler művéből, amelyet egyébként „suite”-ként határozott meg. A cseh származású zeneszerző és tanár, a Mátyás-templom karnagya – kollégájától eltérően – úgy ítélte meg, hogy a műben „sok az erély, megvan a jó ízlés, alapos készültség, s ami fő kellék: megvan a tehetség”, bár „a zenei eszmény még nincs teljesen kifejezve”. Különösen kiemeli az egyik tétel „valódi csengő, zengő, szívhez szóló, melegítő és felemelő” dallamait.

Összességében – így Vavrinecz – „igen figyelemre méltó, sok dicsérni valót” nyújt Mahler mind a kompozícióban, mind a hangszerelésben.

A felsorolás végére három olyan napilap maradt, amelyek az előző komoly, *szeriőz* újságokhoz képest könnyedebb hangvételűek, bár bulvárnak – főként 20. századi értelemben – nem nevezném őket. Az első oldalán rendszeresen képet közlő, élesen Tisza Kálmán-ellenes *Kis Újság*on hamar túljutunk: színházi rovatában jobbra híreket, információkat olvashatunk, de a lap sem a Mahler-hangversenyről, sem más kulturális eseményről nem közölt kritikát. Vele ellentétben a szintén Wodiáner Fülöp (1820–1899) kiadásában megjelenő és első oldalán ugyancsak rendszeresen képet közlő *Budapest* szignó nélkül nem hosszú, de alapos kritikát közöl. Méghozzá összességében ismét csak elismerőt! A függetlenségekhez közel álló újság ismeretlen bírálója azt hangsúlyozta, hogy az egész munkától „a zsenialitást megtagadni nem lehet”. Eredeti hasonlata szerint Mahleré modern „pleinair-zene” (sic!), amely „a legnagyobb pontossággal vissza akarja adni a valóságot, ha a befejezettség és nyugodtság rovására is”.

A *Budapesthez* hasonlóan a *Budapesti Újság* is a 48-asok és a függetlenségek eszméivel rokonszenvez, mint ezek „közlönye” aposztrofálja magát, szerkesztője Hentaller Lajos (1852–1912). A lapszerkesztés pedig alaposan meglepi a kései olvasót. November 19-én a napilap hosszú tárcát közöl a „M. kir. operaházi állapotokról”. Az **-i -a** szignójú írás élesen bírálja Mahlert, aki „német szellemű működést folytat”, s nem más, mint egy „gorombáskodó basa-igazgató”, aki nem tartotta érdemesnek megcáfolni „a magyarellenes viseletét jellemző cikkeket”. A két nappal később megjelenő kritikától ezek után azt várnánk, hogy sok babér ebben sem terem Mahler számára. Ám ennek éppen az

ellenkezője történik: az –y szignójú írás szerint „maga a szimfóniai költemény nagyhatású mű s megérdemelte a nagy fáradságot és gondot, mellyel a filharmonikusok betanulták”. Bár a munkán „nagyon megérik Wagner hatása”, és a szerző „idegesen és kapkodva dirigált”, „az egész szimfónia széles alapokon nyugszik, erős, néha drasztikus hatásokkal apellál a hallgató idegeire. Dallamforrása mindig új kristálygyöngyöket hoz a napfényre, de gyakran túláradóvá, szentimentálissá lesz. Hangszerelés dolgában a szimfónia egy remekmű, s Mahlert nagy mesternek mutatja be e téren.” A mű a közönségnek nem tetszett annyira, mint a kritikuskak, akit viszont a szimfónia méltatásakor a legkevésbé sem zavart, hogy kollégája két nappal korábban a földbe döngölte Mahlert, az operaigazgatót! A médiumon belül megvalósuló *belső pluralizmus* a szerkesztőt dicséri, s máig ritkaságszámba megy a magyar sajtóban. (A *Budapesti Újság*-os búvárkodás szépséghibája, hogy egyik szignót sem tudtam a szokásos kézikönyvek alapján megnyugtatóan azonosítani. Ez további kutatás feladata lehet.)

*

E szerény lapszemle nyomán bizvást állíthatjuk, hogy nemcsak a közönség „ezerfejű”, hanem a kritika is. De ha „ezerfejű”, ha nem, most már csak egy dolgom lehet, gyorsan feltenni a CD-lejátszóra a „Titán” melléknevű első szimfóniát, és ismét, és sokadszor elmerülni a Mahler-zene semmihez sem hasonlítható, korokon átívelő érzelmi zuhatagában. Kicsit visszafogottabban: abban a kompozícióban, amelyet szerzője a pesti premier után átdolgozott, s a négytételes, ma is ismert változatot 1899-ben mutatta be a közönségnek.

Irodalom

Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

Carr, Jonathan: *Az igazi Mahler*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Gelencsér Ágnes – Körtvélyes Géza – Staud Géza – Székely György – Tallián Tibor: *A budapesti operaház 100 éve*. Zeneműkiadó, Budapest, 1984.

Peremiczky Szilvia: *Az emancipáció utáni fin de siècle – Budapest és Gustav Mahler. Budapesti Negyed*, 2008. nyár.

Roman, Zoltan: *Mahler és Magyarország*. Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2010.

„Pénzügyi személyiség”, avagy a rejtett dimenziók dinamikája

Hazánk és az itt élők jólétének és pénzügyi biztonságának előmozdításához és megerősítéséhez elengedhetetlen, hogy mérsékeljük azokat az egyéni, illetve nemzetgazdasági kockázatokat, amelyek az állampolgárok nem kellően megalapozott vagy esetlegesen félrevezetésen alapuló pénzügyi döntéseiből erednek. Az egyre komplexebb pénzügyi termékek és szolgáltatások megértéséhez, a kockázatok számszerűsítéséhez, de általában a saját igények megfogalmazásához is átfogó pénzügyi ismeretekre lenne szükség. Ugyanakkor a hétköznapi tapasztalat és a tudományos eredmények azt mutatják: a pénz használatához kötődő magatartásminták, attitűdök jelentősen befolyásolják a pénzügyi sérülékenységet vagy sikerességet. Ezek valódi mozgatórugói azonban nem ismerhetők fel mindössze egy-két jellemző szokás alapján. A pénz gyakorlati kezelését, a beosztás és a megtakarítás képességét gyakran olyan rejtett tulajdonságaink határozzák meg, melyeket nemcsak a felületes szemlélő, de gyakran saját magunk sem ismerünk valódi összefüggéseikben. A pénzügyi attitűdök, személyiségvonások és szokások mélyebb megismerése érdekében Németh Erzsébet, a METU pénzügyi kultúra kutatócsoport vezetője egy pénzügyi személyiségtesztet dolgozott ki, melynek eredményei a kutatócsoport későbbi kutatásainak alapjául szolgáltak.

Háromezer kitöltő két hét alatt

A Pénziránytű Alapítvány weboldalán (www.penziranytu.hu) tavaly nyáron jelent meg egy önkitöltős személyiségteszt, melynek eredményei egy későbbi kutatás alapjául szolgáltak. A prof. dr. Németh Erzsébet által összeállított, szociálpszichológiai háttérű kérdőív közérthetően megfogalmazott, könnyed stílusának és a kitöltés után elolvasható automatikus kiértékelésnek köszönhetően komoly érdeklődést váltott ki az oldal látogatói körében; a tesztet két hét alatt több mint háromezren töltötték ki. Bár a kutatás anonim válaszokon alapult, s így az eredmény reprezentativitását nem lehetett ellenőrizni, a magas kitöltői szám miatt az elemzés így is érvényes következtetésekre juthatott.

Pontosan tudom, mennyi a pénzem

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy pénzügyi személyiségünket – a személyiség más aspektusaihoz hasonlóan – számos olyan tulajdonság együtteseként kell kezelnünk, melyek határai gyakran elmosódnak, és melyek az adott kontextusban teljesen más előjelet kapnak, mint abból kiemelve.

A kutatók a korábbi tudományos eredmények alapján előzetesen hat személyiségdimenziót határoztak meg (Árérzékeny; Beosztó; Mértéktartó; Takarékos; Dolgos; Tudatos), s ezek mentén értékelték a válaszadókat. A kérdőívben a hat kategória mindegyikéhez hat állítás tartozott; a kitöltők egytől ötig terjedő skálán jelölhették be, mennyire tudnak azonosulni az egyes kijelentésekkel. Az előzetesen felállított, hipotetikus személyiségdimenziók mellett utólag számítógépes faktoranalízis is készült, mely az eredményül kapott adatsorban statisztikai mintákat

mutatott ki. Az adatelemzés részben igazolta az előzetesen levont következtetéseket, de új összefüggéseket is feltárt a kutatók előtt.

A válaszadók általános önképe szempontjából érdekes, hogy a legnagyobb – 50 százalékot meghaladó – arányban a „Pontosan tudom, mennyi pénzem van készpénzben és a bankszámlámon” állításra adták a maximális egyetértést jelző öt pontot. A kitöltők 45–45 százaléka értett egyet teljes mértékben azokkal az állításokkal, hogy „Ha kevés a pénzem spórolok”, illetve „Nem szeretem kidobni a még használható dolgokat”. Bár ezeket a válaszokat a személyiségkép szempontjából mind pozitívnak tekintették az elemzők, figyelmet érdemel, hogy a legnagyobb arányban maximális pontot kapott állítások közt szerepel az is, hogy „Mindent meg akarok adni a gyermekeimnek”, mely sem pénzügyi, sem pedagógiai szempontból nem feltétlenül pozitív. A kijelentéssel ennek ellenére a kitöltők több mint 30 százaléka maximálisan azonosult. Meglepőnek tekinthető az az eredmény is, hogy a válaszadók több mint háromnegyede egyetértett azzal, hogy a hónap végén nincsenek anyagi gondjai, viszont mindössze 4,37 százalék volt annyira magabiztos, hogy az állításra a maximális pontot adja.

Az érzékenység és a mértéktartás dilemmái

Mikor a kutatók az előzetesen meghatározott hat személyiségdimenzió szerint kezdték vizsgálni az adatokat, kiderült, hogy azok, akikre leginkább jellemző az érzékenység kategória, a mértéktartás dimenziójában nem értek el jó eredményt. Ezzel szemben a legkevésbé érzékenyek átlag felett teljesítettek az összes többi kategóriában. A válaszadók visszajelzései alapján úgy tűnik, az érzékenység a gyakorlatban olyan negatív tulajdonságokhoz kapcsolódik, melyek a végeredményt tekintve előnytelenül befolyásolják a pénzügyi személyiség képét. Elképzelhető

például, hogy akiknek elsősorban az árak számítanak, azok kevésbé adnak a minőségre, így hosszabb távon rosszul járnak.

Hasonló dinamika rajzolódik ki a beosztók dimenziójában is, ahol az összesített értékelést tekintve jobb eredményt értek el azok, akikre a beosztás a legkevésbé jellemző, mint azok, akik számára ez a legfontosabb szempont. Mivel azonban itt nem mutatkozott akkora eltérés, mint az árérzékenység esetében, túlzás lenne azt állítani, hogy a beosztására való törekvés mint prioritás negatívan befolyásolja a pénzügyi személyiséget.

A mértéktartással jellemezhető kategória kapcsán érdekes tapasztalat volt, hogy ez a tulajdonság nem jár együtt a dolgozóság és a takarékoság átlagon felüli szintjével, tehát a mértéktartás végeredményben nem befolyásolja azt, hogy valaki képes-e megtakarítani, vagy sem.

A takarékoság dimenzióját a felmérésben részt vevők többsége fontosnak ítélte, de nem olyan mértékben, hogy meghatározóvá váljon a pénzügyi személyiség szempontjából. A kutatók szerint valószínű, hogy a takarékoság fontos összetevője a felelős pénzügyi magatartásnak, ám a szerepe korántsem központi.

A felmérés során a dolgozóság kategóriája iránt mutatkozott a legnagyobb érdektelenség; itt volt a legmagasabb azoknak az aránya, akikre nem jellemző ez a tulajdonság. Érdekes módon a legkevésbé dolgozók minden más dimenzióban átlag felett teljesítettek, tehát úgy tűnik, a pénzhasználat minden más aspektusa fontos a válaszadók számára, de a „munkával elért eredményeknek” kevés a becsülete.

A válaszadók több mint negyede a tudatosság kategóriájában érte el a legmagasabb pontszámot, ami azért is figyelemre méltó, mert akik ezt a

szempontot helyezték előtérbe, azok minden kategóriában jobb eredményt értek el, mint azok, akik valamelyik másik dimenziót tartották a legfontosabbnak. Az előzetesen felállított kategóriarendszer szerint tehát ez a tulajdonság jellemző leginkább a pozitív pénzügyi személyiségre.

Egyszer hopp, másszor kopp

Az eredmények kiértékelésének második fázisában a kutatók egy számítógépes adatelemzési eljárással megvizsgálták, milyen statisztikai összefüggések fedezhetők fel a válaszadók preferenciái között. Az adatsoron lefuttatott faktoranalízis segítségével kimutathatóvá vált, hogy a kérdéssor egyes állításai – az eredmények tükrében – mely más állításokkal állnak kapcsolatban, s milyen rejtett mintázat rajzolódik ki a kapott válaszok között.

Pénzügyi személyiség dimenziók (N=3088)

A módszer eredményeként az egymással statisztikailag összefüggő állításokból csoportok születtek, melyek több esetben váratlan, esetenként kifejezetten ellentétes előjelűnek vélt kérdéseket is tartalmaztak. Az így kialakuló új kategóriarendszer összesen kilenc dimenziót határoz meg, melyek részben lefedik, részben kiegészítik az előzetesen bemutatott, hatelemű értelmezési keretet. A dimenziókat a megkülönböztethetőség érdekében a kutatók beszédes fantázianevekkel látták el: 1. Kispénzű beosztók; 2. Pénznyelő; 3. Rend értéket teremt; 4. Árérzékeny; 5. Gyűjtögető; 6. Tervező; 7. Egyszer hopp, másszor kopp; 8. Dolgos; 9. Nem tudja kézben tartani a pénzügyeit.

Rögtön az első csoport, a „kispénzű beosztóknak” nevezett dimenzió nagy meglepetésekkel szolgált, ugyanis világosan igazolta azt a korábbi sejtést, hogy a beosztásra való képesség és szándék nem feltétlenül pozitív a pénzügyi személyiség szempontjából. A faktoranalízis eredményei szerint egyértelmű összefüggés van az alábbi állítások között: „Jól be tudom osztani a pénzemet; Mindig van elég megtakarításom a váratlan kiadásokra; Néha egy-egy számlát csak késve tudok befizetni; Nyomasztóan sok az adósságom; Hónap végén gyakran kell kölcsön kérnem; A sárga csekkek a sírba visznek; Egyszerűen fogalmam sincs, mire megy el a pénzem.” Hogyan lehetséges, hogy a jó beosztási képesség és a hónap végi kölcsönök egyszerre jellemeznék valakit? Hogy lehet egyszerre megtakarítani és nyomasztóan sok adóssággal rendelkezni? Úgy tűnik, ezek a tulajdonságok azokra jellemzők, akiknek az életében állandó küzdelmet jelent a pénzügyek kezelése, s a folyamatos nehézségek miatt görcsös elszántsággal igyekeznek megfogni a pénzt – sajnos kevés sikerrel. A korábbi elemzés tapasztalatai szerint azt tanácsolhatjuk az ilyen élethelyzetben lévőknek, hogy próbáljanak inkább többletmunkát végezni,

mert az egyértelmű haszonnal jár, míg a beosztás egy bizonyos szint fölött már nem hoz érdemi előrelépést.

A pénznyelők dimenziója a „rövidtávú örömök” iránti vonzalommal írható le, s e tekintetben konzisztensnek tekinthető: nincsenek benne kiugró állítások. Ebbe a csoportba azok tartoznak, akik fontosnak tartják a divatos ruhákat, gyakran járnak szórakozni, vásárolni, általában kedvelik a luxust és a kényelmes életet. Könnyen belátható, hogy ezek a preferenciák kapcsolatban állnak egymással s a pénzügyi személyiség szempontjából nem kifejezetten előnyösek.

A „rend értéket teremt” kategória külön figyelmet érdemel, hiszen a statisztikai elemzés olyan állításokat sorolt ebbe a csoportba, melyek jó indikátorai a fejlett pénzügyi szemléletnek. Érdekes, hogy aki magas pontszámot ért el ebben a dimenzióban, arra nemcsak az anyagi életében, de a fizikai környezetében is jellemző a rendre vonatkozó igény. Ezek a válaszadók számotartják a kiadásait, pontosan tisztában vannak pénzügyi helyzetükkel, rendet tartanak a háztartásban és jellemző, hogy alaposan végiggondolják a bevásárlások előtt, pontosan mire van szükségük. A korábban felállított kategóriarendszerből ez a csoport a tudatosságra vonatkozó dimenzióhoz hasonlítható leginkább.

Bár a kutatók ugyanazt az elnevezést használták, mint korábban, a statisztikai elemzés során felállított árérzékenyek-dimenzió nem esik egybe teljes mértékben a korábban említett kategóriával: ebben az esetben a legolcsóbb termékek felkutatása helyett inkább az ár-érték-arányra vonatkozó szemlélet meghatározó. Ezt támasztja alá például, hogy az árérzékenységgel jellemezhető emberek – a válaszok elemzése alapján –

nem szeretik kidobni a még használható tárgyaikat, tehát kifejezetten fontos számukra a hosszú élettartam és a minőség.

A gyűjtögetők gyakran szembesülnek azzal, hogy bevásárlásaik során többet költenek, mint amennyit szerettek volna – részben azért, mert nem tudnak ellenállni az üzletek vásárlásösztönző technikáinak. Ennek alapján nem meglepő, hogy e kategóriához tartozik például az az állítás is, hogy „ha rendet teszek derül csak ki, mi mindent vettem fölöslegesen”.

A tervezők sok szempontból a gyűjtögetőkkel ellentétes elveket vallanak, többek közt kifejezetten fontos számukra, hogy vásárlásaik előtt listát készítsenek. A tervezők dimenziója bizonyos értelemben rokonítható a „rend értéket teremt” kategóriával, így mindenképp pozitívnak tekinthető.

Ahogy az elnevezés is mutatja, az „egyszer hopp, másszor kopp” dimenzióba ismét ellentmondásos tulajdonságokkal rendelkező válaszadók kerültek. Olyan állítások tartoznak ehhez a csoporthoz, mint „Nem szeretek főzni, inkább készéltet eszünk”, „Készítek uzsonnát, hogy ne a büfében vásároljunk” vagy „Nem szoktam visszakerülni a visszajáró aprópénzt”. Valószínű, hogy ea kategória főként olyanokra jellemző, akik a pillanatnyi anyagi helyzetüktől függően, rendszeresen a két véglet között ingadoznak.

Egyértelműen pozitív lehet ugyanakkor a dolgozók dimenziójának megítélése, mivel az ide tartozó állítások a munkát tekintik az érvényesülés elsődleges útjának. „Ha több pénzre van szükségem, pluszmunkát vállalok” vagy „Magam készítette ajándékokkal lepem meg a szeretteimet” – foglalnak állást a dolgozók kategóriával jellemezhető válaszadók.

Érdekes eredmény, hogy azok, akik válaszaik alapján egyértelműen nem tudnak bánni a pénzüikkel, jellemzően egyetértenek azzal az állítással:

„Mindent meg akarok adni a gyerekeimnek.” A kategóriára általánosan jellemző, hogy az ide tartozó válaszadók nem ismerik a fogyasztási cikkek valódi értékét, ezért gyakran megesik velük, hogy a kasszánál meglepetten szembesülnek a fizetendő összeggel.

A kategóriák közti átfedések és belső ellentmondások jól mutatják, hogy a valóságban szinte lehetetlen egyetlen, a közvélekedésben sokszor meghatározónak tekintett szokás vagy tulajdonság alapján érvényes következtetéseket levonni. Különböző élethelyzetekben egy adott személy pénzügyi személyiségének mindig más és más árnyalata válik meghatározóvá, így könnyen előfordulhat, hogy valaki egy adott helyzetben precíz, jól gazdálkodó alkatnak tűnik, míg más téren rendkívül felelőtlen. Ha mégis meg kívánjuk fejteni a pozitív pénzügyi személyiség titkát és olyan vonásokra vagyunk kíváncsiak, melyek nagy biztonsággal előrejelzik az ilyen típusú beállítottságot, a kutatás eredményei szerint mindenképpen a tudatossággal összefüggő tulajdonságok közt kell keresgelnünk. Azok az emberek, akik a különböző impulzusok vagy rögzült rutinok helyett inkább racionális elvek szerint hozzák meg döntéseiket, minden valószínűség szerint a pénzügyi életük terén is eredményesek lesznek.

Kikapcsolódás

Dr. Javorniczky István író, újságíró, főiskolai docens

GYÖRGY TÚRY

**The Figure, Legacy, and Appropriation of György Lukács in
Hungary between 2010 and 2020¹**

k b-nak,

köszönettel, tisztelettel és szeretettel a 70-re,

k b (2)

This paper concerns two issues: on the one hand, it deals with György Lukács and his legacy, or the so-called Budapest School, and their treatment in his home country Hungary during the second Orbán era (2010-2020). On the other hand, the paper examines the type of authoritarianism exercised by Orbán in a global political and ideological context. Examining Lukács's legacy in the Orbán era means contending with several questions: why do the reigning political powers in Lukács's home country continue to attempt to eradicate his legacy, half of a century after his death? How has this attempt been materialized, and what concrete steps have been taken over the past ten years to get closer to this goal? Finally, why are such issues relevant outside of Hungary, both in Europe and beyond?

¹ A tanulmány teljes verziója a *New German Critique* című folyóiratban jelenik meg 2022-ben.

Setting the Scene

Attacks on the media, as well as on intellectuals, research institutes, and universities are happening everywhere. As Gáspár Miklós Tamás points out, these tendencies are hardly exclusive to the East-Central European region and its post-socialist spaces, but are rather global. However, he claims that “today, the rightist and far rightist turn everywhere, in Europe, North-, Central-, and South-America, India, etc. is an undeniable fact—the most important fact of the moment—but it does not go hand in hand with the destruction of leftist organizations and the enclaves of leftist academic and literary-artistic cultures. In this aspect the Hungarian regime goes further than its spiritual cousins.”

When it comes to actual or desired transformations, one can be reminded of Lukács’s 1919 statement: “thus, one can speak of culture in its apparent isolation from other social phenomena, for when we correctly grasp the culture of any period, we grasp with it the root of the whole development of the period, just as when we begin with an analysis of the economic relations”.¹ Orbán, most probably, has not read very much Lukács.² It might seem superfluous to state because it is so obvious, but still it is worth repeating: the attacks on Lukács’s person and legacy are no longer

¹ Lukács, “The Old Culture and The New Culture,” 21.

² As it has been repeatedly pointed out, those that attack Lukács and his legacy these days, i.e., in the post-2010 period in Hungary, have not read a single line of his work (see, for example, Zsurzsán).

informed by philosophical arguments, unlike in earlier times. He and his legacy are looked upon as symbols.

Regardless, after Orbán's third landslide victory in 2018, practically a hundred years after Lukács's essay on culture was published, Orbán proclaimed:

I interpret the two-thirds victory we won in 2010 as our being mandated to bring to an end two chaotic decades of transition and to build a new system. In the economy, this is embodied in a Hungarian model, and in politics it is embodied in a new constitutional order—a new constitutional order based on national and Christian foundations. Our two-thirds victory in 2014 mandated us to consolidate this system. [...] And our two-thirds victory in 2018 is nothing short of a mandate *to build a new era*. It is important to remind ourselves, however, that an era is always more than a political system. *An era is a special and characteristic cultural reality*. An era is a spiritual order, a kind of prevailing mood, perhaps even taste—a form of attitude. A political regime is usually determined by rules and political decisions. An era, however, is more than this. *An era is determined by cultural trends*, collective beliefs and social customs. *This is now the task we are faced with: we must embed the political system in a cultural era. This is why it is logical—and in no way surprising—that it is precisely in the field of cultural policy that we have seen the explosion of what is currently the most intense debate.*¹

¹ Quoted in *HTBE* 16, emphasis added.

At first one might assume that Lukács would have agreed with Orbán's claim that "we must understand and accept that politics and culture are necessarily interconnected". But for Lukács the term and concept of culture is heavily loaded, whereas for Orbán it is nothing else but an empty category, a facade. For Lukács culture can only be culture "when it is valuable for itself". He, furthermore, states that "the moment cultural productions become commodities, when they are placed in relationships which transform them into commodities, their autonomy—the possibility of culture—ceases". Ever since the publication of this magisterial piece in 1919 there have been debates concerning this question of cultural products becoming commodities. However, in discussing Lukács and his legacy in Hungary between 2010 and 2020, it is fair to say that cultural products in Hungary, due to pronounced state interventions, have become special kinds of commodities: political ones. The two concepts of culture are thus totally incompatible. For Lukács, cultural products are valuable in and of themselves, whereas the state-supported culture of Orbán's Hungary serves the purposes of identity and symbolic politics. It only exists (or is allowed to exist) in order to be subjugated to political aims. It follows from this that any manifestation of culture that does not fit into this category is targeted by the regime, and Lukács's intellectual legacy is no exception.

Lawsuit Against Philosophers Associated with the Legacy of Lukács, 2011

“Then Comrade Kádár replied this way: this is not culture politics, this is politics.”¹

Just as in the fields of culture and education, the media also becomes the terrain of identity and symbolic politics. What is currently happening to the Lukács legacy, and how it is happening, has its antecedents in Lukács’s own era – to a frighteningly large degree. Parallel to the Rajk trials, for example, the highest circles in the Hungarian Communist Party planned similar attacks on Lukács as well. He thought that, unlike Rajk, his life at least was not in danger. He was wrong. From recently unearthed documents we now know that a death sentence was not ruled out, quite the contrary:

On July 11 [1949] two leaders [of the Hungarian Communist Party] Mátyás Rákosi and Mihály Farkas had talks with the representative of the Communist Party of the Soviet Union, S. Zaslovsky and hid none of the plans: ‘After we’re done with the Rajk trial—said Comrade Farkas—we’ll deal with the ideological questions. Our first duty is to unmask the idealist, cosmopolitan György Lukács. To achieve this goal we’ll get articles published in our daily newspaper and in other ideological forums of the Party about various ideological issues. After that the political office will reach its decision. The only difficulty is that very few comrades have the appropriate theoretical knowledge.’ The plan

¹ In Heller.

was acknowledged with satisfaction in Moscow (qtd. in Weiss 29).

In the April 2010 Parliamentary elections Viktor Orbán's party FIDESZ won close to 53% of the votes, securing a two-thirds majority. It took just a little bit more than half a year for the legal and moral attacks to begin against an easily definable circle of philosophers many of whom were actual members of the Lukács School or very closely associated with them. As we will also see later in the paper, the first signs of what was to come were made visible to the public on the front page of the political daily *Magyar Nemzet* in early January 2011.¹ The public was informed that "Half a Billion was 'Researched Away' by Heller and Friends" as the very title of the story stated, and the chart accompanying the text had the equally telling caption "Suspicious Grants."

Ágnes Heller was among the first interviewed to respond to the accusations and their choreography reminded her of an earlier lawsuit against the philosophers of the Budapest School, in 1973. She remembered a sentence of János Kádár, when he was approached by the adopted son of Lukács, who was asking the leader of the country not to arrange for internationally well known philosophers to be fired from their jobs, because it should not be part of the culture politics in a communist country. Kádár said "this is not culture politics, this is politics" (qtd. in Heller). At the end of the interview Heller, rightly claimed that she and the others, "ex-members of the ex-Lukács school" do have intellectual impact and are intellectually

¹ See Farkas.

respected. "This kind of respect I have in Russia, Peru, Spain, and Germany. Is it problematic that I also have it here, at home?"—she suggests in the last sentences. The impact and respect she refers to have slowly and gradually evaporated in the ten years that have passed since this interview was conducted, mostly due to the constant erosion of them in the "court" media and via propaganda.

The procedures that took place in the wake of the accusations proved that nothing was done wrong (either in the legal or moral sense of the word) by the accused philosophers. The purpose of the whole event was the denunciation of critical intellectuals, and this marks a huge difference between these lawsuits and the trials against the students of Lukács in 1972 and 1973: in the earlier ones the debates centered around ideological and philosophical questions, whereas in the more recent ones no such issues were even raised (see, for example, Heller).

The Removal of the Budapest Statue of Lukács, 2017

"One does not kill one's mother—
unless she's a class enemy."¹

One of the constant elements of the political rhetorics of the various Orbán governments since the 1990s is the aggressive anti-leftist, anti-communist stance. It serves various, easy to identify purposes and is supported,

¹ Allegedly Lukács, qtd. in Bayer with no proper indication of source.

slavishly, by the government media. Very often it is the case that the identification of the next target and/or next step of a government campaign is to be found in such media outlets. A loyal journalist picks up a topic that eventually receives a lot of attention and from then on, step by step, action follows action.

The removal of the statue of Lukács is an excellent case in point. A couple of years had passed since the infamous legal procedures were taken against philosophers, including members of the Lukács School, shortly after the inauguration of the second Orbán government in the early 2010s. Then a piece in a series entitled “Unacceptable” appeared in March 2016, in *Magyar Nemzet*, a loyal daily newspaper about Lukács, by Zsolt Bayer. It is a short, 700 words newspaper article that presents the biography of the philosopher. At the end of the article the character of Naphta (who was indeed based on the figure of Lukács) is quoted from the Thomas Mann novel, *The Magic Mountain*, approvingly. Bayer claims that, in contrast to the truth of Naphta, the current, i.e., 2016 recognition and standing of Lukács in his home country is not justifiable and not acceptable. The closing of the journalistic, polemical piece mentions, as if in passing, that today (i.e., in 2016) there stands a statue of such a person in the city of Budapest, implying pretty unambiguously that it should not be there.

The statue was removed in March 2017.

The Closing of the Lukács Archives, 2018

”The Academy does not support places of memory for its scholars”¹

The third example, in a certain way, unifies the previous two. The first one centers around the intellectual legacy of Lukács (and the attempts to eradicate it), the second one focuses on the debates surrounding the removal of his statue in his hometown, and this last one zeroes in on the closing of the Lukács Archives, which is to be seen both as a physical, geographic location, a place of memory *and* the locus of his intellectual heritage. This is this unique combination of the place that was beautifully captured by George Steiner, shortly before Lukács’s death:

It is too early to say what will remain of Lukács’ voluminous achievement. Already he seems a figure from the classic European past. But unquestionably, *History and Class Consciousness*, *The Historical Novel*, *Studies in European Realism*, the great essays on the Goethe-Schiller letters, on Gottfried Keller, on Balzac, represent one of the principal intellectual achievements of the age. From Lukács’ apartment, book-lined to the ceiling, its high windows overlooking the Danube, came energies of spirit and delight in thought more vital and rarer than any political doctrine (qtd. in Mesterházi, note 28).

¹ László Lovász, then President of the Hungarian Academy of Sciences, qtd. in “A Lukács Archívum felszámolása: dokumentumok” (p. 78).

The Archives began its operations *as* a research center in 1978-79 and at the time many saw this move as an attempt to—to use the phrase introduced in this context by one of the longest serving researchers in the Archive—“domesticate” Lukács (Mesterházi).

If anyone had any doubts as to the motivation of those who wanted to close it down (which they did, not much later), in a statement the Committee on Philosophy of the Hungarian Academy of Sciences makes it very unambiguous: “there can be two reasons for the abolition of the Archives as a place of memory: one is symbolic-political, the other one is financial. The symbolic-political reason would fit well into the general strategy of the re-interpretation of the past” (“Az MTA Filozófiai Bizottságának”, p. 71). No domestic and no international resistance helped the case and it remains to be seen whether this unique Archive will ever be re-opened.

The Current Scene

There is practically no aspect of the Lukács legacy that could be accepted, let alone welcome in the official circles of his home country in the 2010s and the early 2020s. On the contrary, the Lukács legacy pretty much sums up what stands against the consecutive Orbán governments since 2010.

As I suggested earlier in the paper, culture is imbued with meaning for Lukács, whereas it is a contentless, empty signifier for the consecutive Orbán governments. For them, it means nothing but identity and symbolic politics, in the service of raw political power. The “new culture” that Lukács advocated for would have had a very significant, society

transforming role in a post-capitalist society, whereas the official, "court culture" of Orbán's Hungary of the 2010s and early 2020s has a very perverse political role to perform and has to remain, by definition, uncritical of the regime. To paraphrase Lukács, we can say that the most decisive feature of Orbán's society, then, is that political life has ceased to be a means to social life: it has placed itself at the center, became an end in itself, the goal of all social activity.

For Lukács, unquestionably, the philosophical and ideological legitimacy of the communist/socialist state is firmly rooted in Marxism, understood as a school of thought. To put it bluntly: he stood loyal to his intellectual conviction. Nothing could be further from Orbán, personally, and from his regime in general. As he explained in 2006, years before his landslide victories, the strategy that actually helps him attain and hold power is the following: "The epitome of my politics can be summed up as follows: *reality without ideology*. [...] it is [...] not [...] ideology but [...] common goals. [...] It is not an organization [i.e., his political party] based on one single coherent system of principles or an ideology—such an organization is incapable of expanding beyond a certain point" (emphasis added, qtd. in Magyar 231).

Usually, ideology plays a very important role in traditional (semi) autocratic regimes, let alone fully fledged totalitarian systems; however, in the present conjunction of "illiberal democracies," ideology loses its role and importance and gets replaced by loyalty and the will to power. The consequence is that culture gets directly subjugated to political power, lacking ideology as the mediating agent. It is not culture that legitimizes the current political establishment and political power in Hungary and in

other “illiberal democracies.” Neither is it ideology. There is no coherent ideology. There is no cultural politics. Their absence and lack of importance has left a vacuum filled by sheer pragmatism serving only one purpose: the uncompromising adherence to political power.

Coda

György Lukács was born and died in Budapest. To commemorate the 100th anniversary of his birth, a larger than life statue was erected in his home town in 1985. Thirty-two years later, in the seventh year of the second Orbán government, in 2017, the statue was removed, despite domestic and international resistance. Exactly a month later, an international conference was held in Budapest, entitled *The Legacy of Georg Lukács*. Reviewing the conference a couple of months later in *Magyar Tudomány*, one of its co-organizers, János Kelemen wrote the following: “[...] one of the conclusions of the conference, in terms of the history of philosophy [...] is that the work of the late Lukács, similar to the great works of the young one, has begun its own independent life and entered a theoretically infinite process of reception history (907).” The way his legacy was *officially* treated in the early 21st century in his own home country will be nothing else but a short and shameful note, painfully attached to this “infinite process of reception history”.

References

Bayer, Zsolt. "Türhetetlen (6)." *Magyar Hírlap*. March 4, 2016. https://www.magyarhirlap.hu/velemenyturhetetlen_6 Last access June 30 2021.

Farkas, Melinda. "Félmilliárdot 'kutattak el' Hellerék." *Magyar Nemzet*, Jan. 8, 2011, p. 1 and p. 5.

Heller, Ágnes. "'Nincs semmilyen hálózatom' – Heller Ágnes a jobboldali vádakról." *Magyar Narancs* Jan. 13, 2011.

https://magyarnarancs.hu/belpol/nincs_semmilyen_halozatom_-_heller_agnes_a_jobboldali_vadakrol-75299 Last access: Aug. 26, 2021.

Hungary Turns Its Back on Europe: Dismantling Culture, Education, Science and the Media in Hungary 2010-2019.

<http://oktatoihalozat.hu/hungary-turns-its-back-on-europe/> Last access Aug. 26, 2021.

Kelemen, János. "Lukács György öröksége: nemzetközi konferencia Budapesten." *Magyar Tudomány*. 2017.8, 905-9.

Lukács, György. "The Old Culture and The New Culture." *Telos* 3, no. 5 (Spring 1970): 21-30.

"A Lukács Archívum felszámolása: dokumentumok." *Eszmélet: társadalomkritikai és kulturális folyóirat*. Sept. 2016

<https://web.archive.org/web/20190718144333/http://eszmelet.hu/wp-content/uploads/2016/09/eszmelet110.pdf> Last Access Aug. 23 2021.

Magyar, Bálint. *The Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*. New York: CEU Press, 2016.

Mesterházi, Miklós. "A Lukács Archívum tündöklése és bukása: egyben nekrológ." <https://www.lana.info.hu/archivum/tortenet/> Last access Aug. 26, 2021.

"Az MTA Filozófiai Bizottságának körszavazásos állásfoglalása." March 19, 2016. In A Lukács Archívum felszámolása: dokumentumok. *Eszmélet: társadalomkritikai és kulturális folyóirat*. Sept. 2016, pp. 70-1.

<https://web.archive.org/web/20190718144333/http://eszmelet.hu/wp-content/uploads/2016/09/eszmelet110.pdf> Last Access Aug. 24, 2021.

Tamás, Gáspár Miklós. "A Lukács Archívum vége." *Mérce*. Jan. 15, 2018. <https://merce.hu/2018/01/15/tgm-a-lukacs-archivum-vege/> Last access Aug. 26, 2021.

Weiss, János. *Lukács György és tanítványai*. Budapest: Áron Kiadó, 2018.

Zsurzsán, Anita. "A megdönthetetlen Lukács György." *Kettős Mérce*. May 2 2017.

https://kettosmerce.blog.hu/2017/05/22/a_megdonthetetlen_lukacs_gyorgy Last access: Aug. 25, 2021.

A közbizalom dimenziói kistélepülési önkormányzatnál

Miközben a kelet-közép-európai országok harminc évvel az államszocialista rendszerek leváltása után még a demokratikus politikai kultúra hiányosságaival küzdenek, a világban maga a demokrácia mutat válságjeleket. A demokratikus, alkotmányos intézményrendszerek politikai teljesítőképessége ingadozó, a mediatisált világban és a közösségi média virtuális terében hatásosan zajló manipulációk a hatalmi ágak iránti lojalitás és elkötelezettség dimenzióiban ugyancsak új helyzeteket teremtenek. Nyilván a digitális világgal kapcsolatos bizalom kérdése is előtérbe kerül.

A bizalom fogalma a politikai kultúra elemeként kapott figyelmet a politikatudományban. Egyrészt a hatalom legitimitásának fontos elemeként jelenhet meg, hiszen a társadalmi hatalom hatásos működéséhez nem elegendő a legalitás, szükség van a hatalom elfogadására és az engedelmességre is.

A politika–közigazgatás–állampolgár háromszögben a bizalom alapvető fontosságú ahhoz, hogy minden szereplő be tudja tölteni a funkcióját és ennek következtében maximalizálni lehessen az elérhető közjót. Ennek a térnek azonban többféle mintázata lehet, hiszen itt egy sajátos rendszer egészének a teljesítményéről van szó. A bizalom értékelési alapja lehet, hogy az egyének megelégedéssel fogadják a rendszer működését. Hatékonysági alapja lehet a közpolitikai teljesítmény, amely azt jelenti, hogy a problémák megoldási eredményessége a rendszert erőteljessé,

rugalmassá és fenntarthatóvá teszi. Vagyis a bizalom szintje önmagában nem jelent politikai minősítést, különböző rezsimekhez kapcsolódhat. A politikatudományi szakirodalomban és az ideológiai vitákban a bizalom szó önmagában hordozott pozitív konnotációja arra csábít, hogy a bizalom fogalmát politikai legitimációra használják, konkrét rezsimekre korlátozva az értelmezését. A közigazgatással kapcsolatban – főleg a német–francia igazgatási tradícióra épülő világunkban – általános tradicionális vélekedés, hogy a változó társadalmi körülmények között a hivatástudattal, elfogulatlansággal, kiszámíthatóan és szabályozottan működő weberiánus közszolgálati intézményrendszer a stabil pont. A gyakorlatban ez az intézményrendszer azonban folyamatosan változtatásokra szorul. A bizalom éppen ezért nem örökre adott, hanem megújítandó és fenntartandó, ha a feladatokhoz és feltételekhez sikeresen adaptálódó közigazgatást szeretnénk. Az a társadalom, ahol az egyének közötti bizalom erős – aminek oka, alapja és következménye az erős gazdaság és erős civil szféra –, komoly kiegyenlítő kapacitással rendelkezik az állami szabályozó hatalom gyengeségeivel szemben.

A társadalmi tőke fogalma nagyon szorosan kapcsolódik a bizalom fogalmához. A társadalmi tőke az együttműködést és bizalmat hangsúlyozva elég vonzó koncepció. Mindenekelőtt azért, mert nyitva hagyja a piaci mechanizmusok, a kormányzati programok és a törvényhozás által megoldatlanul hagyott problémák társadalmi kezelésének lehetőségét. Nem véletlen, hogy a közpolitikát csinálók és a társadalomkutatók hamar magukévá tették a gondolatot, hogy a fenntartható közösségek sorsa erősen függ attól, létre tudnak-e hozni egészségesen működő társadalmi tőkét.

A közbizalom egy falusi társadalomban

Egy valóságos, anonimizált falu elmúlt években megtörtént esetét vizsgálom az alábbiakban. Szépfalu működtetése nagyon nehéz feladat. Az önkormányzat állandóan hurcolja magával a felhalmozott tartozásokat, a „múlt csapdájában” él. A kivetett magas helyi adók ellenére is deficitese a működés, az elemi infrastrukturális és kötelező kommunális kiadások folyamatosan magasabbak, mint a bevételek. A hattagú képviselőtestület és a háromtagú német nemzetiségi önkormányzat egy erőteljes polgármester vezetése alatt küzd a fenntarthatóságért, ami azt jelenti, hogy napi harcot folytatnak az elemi életfeltételek biztosításáért, amihez jelentős kormányzati támogatásra lenne szükség.

Az 2014. évi önkormányzati választások után a politikai pártok jelöltjeivel szemben győztes függetlenek nem rendelkeztek érdekérvényesítő kapacitással a kormányzat felé. Az önkormányzat nem tudott a falu legfontosabb csoportjaival és meghívott szakértőkkel együtt összerakni egy reális fejlesztési stratégiát. A fejlesztési tervek megrekedtek a megalapozatlan víziók és napi gyakorlati kényszerintézkedések szintjén. A helyi költségvetésben nem elegendő a forrás az iskola támogatására és a helyi közösségi élet infrastruktúrájának működtetésére sem. A helyi vállalkozók igyekeznek támogatni a legfontosabb helyi célokat, de kapacitásaik korlátozottak, és meggyőző fejlesztési stratégia hiányában nem szívesen adakoznak.

Az egyetlen meglévő forrás a falu földterülete. Ennek a vagyonnak a felélése zajlik, ami azt jelenti, hogy a betelepülőkkel, az ingatlan-közvetítőkkel és -fejlesztőkkel az önkormányzat a lakosság számára nem

transzparens módon alkukat köt, és a megvásárolt területekből visszaadott részekért cserébe közművesítési támogatást és az új tulajdonos számára kedvező építési szabályozást ajánl fel. Az idők során ezek az alkuk nagy csapdává összegződtek, amiben az önkormányzat vergődik és elveszíti jövőbeni mozgásterét. Az értékesíthető területek fogynak, az eddig eladott, de nem az ígéretek szerint fejlesztett területek pedig kaotikus helyzetet teremtettek a település összehangolt fejlesztésének lehetősége szempontjából.

A falu esetében a „társadalmi tőke” is hiányos, de a jobb belső együttműködésből kinyerhető erő és a külső támogatások kombinációja eredményes lehet a kreatív és innovatív megoldások megtalálásában, és létrejöhetnek azok a kapacitások, amelyek egy hosszú távon fenntartható fejlődési utat megvalósíthatóvá tesznek.

Szépfaluban is önkormányzati választásokra került sor 2019 októberében. Az ezt megelőző másfél év során egyesületként regisztrálta magát a helyi, főleg fiatal és középkorú értelmiségiekből álló csoport, amely polgármester és képviselőtestületi tagok jelölésével tudatosan készült a helyi választásokra. Az egyesület saját szervezésben, a helyi szakértők széles körének mozgósításával kidolgozta a falu középtávú fejlesztési stratégiáját és létrehozta saját kampánystábját. Alapértékként a nyitottságot, a távlatos gondolkodást, a közösségépítést és a szakértelmet hangsúlyozták, és kerültek a politikai, ideológiai témákat. Az egyesület tagjai a legszélesebb politikai palettáról származtak, de egyetértettek abban, hogy a helyi csatározások a helyi közpolitikai alternatívák körül forogjanak, kizárva az országos pártpolitikai tematikákat. Egyhangúan kiálltak negatív kampányeszközök alkalmazásával szemben.

A választási kampány kezdetekor egy nyomtatott, színes magazint indítottak, amelyben ismertették programjukat, jelöltjeiket és feldolgozták a falu életének és tradícióinak számukra releváns történetét. A falu számára a közösségi médián információs felületeket, beszélgető fórumokat hoztak létre, amelyek eddig teljes mértékben hiányoztak. Környezetvédő akciókat szerveztek, önkéntes parkosítási munkákra hívták a falut, több száz embert, sok családot mozgósítva. A választási kampány finisében már 150 aktivistára számíhattak. A kampány során létrejött az egyesület körül mintegy 80 szakértőből álló, önkéntes tanácsadó stáb, amelynek tagjai elkötelezték magukat arra, hogy az egyesület képviselőit megválasztásuk után folyamatosan segíteni fogják a munkájukban – ingyenesen.

A falu hivatalban lévő vezetősége szintén indult a választásokon, és képességei szerint igyekezett a kampányban pozicionálni magát. A kiinduló stratégiájuk egy határozott, gyors, negatív kampány, amely a választási programokkal nem foglalkozik, hanem minden síkon az ellenfél politikai, szakmai és személyi lejáratására tör, saját híveik és a közösség felé az egyetlen pozitív üzenetük a változatlan vezetés, tapasztalat és stabilitás megtartásának ígérete volt.

A bizalom leépítésének témakörei a helyi választási kampányban

Általános jelenség, hogy minél kisebb a település, annál személyesebbek a viszonyok és annál jobban összecsiszódik a politikai, a szakmai és a személyes elem. Olyan szintű bizalomromboló álláspontok, megítélések is a közérdekűség látszatára tehetnek szert, amelyek nagyobb településeken, szélesebb társadalmi közegben a magánszférában maradnak. A

továbbiakban teljes körű áttekintését adom a szépfalusi választási kampányban felmerült azon releváns témáknak, amelyek a települési önkormányzat fenntartható, rugalmas és cselekvőképes működésének bizalmi gyökereit érintik. A negatív kampányt folytató csoport tematizálta a lejárató akciókat, az értelmiségi egyesület a hivatalban lévő ellenfél gyenge teljesítményét, valamint autokratikus hatalomgyakorlási és igazgatási stílusát támadta.

Emberek egymás iránti bizalma: folyamatosan napirenden tartott támadás zajlott azok ellen a konkrét személyek ellen, akik korábban konfliktusba keveredtek a faluban az önkormányzati tevékenységek körül. Az érv: a régi sértődöttek törnek hatalomra, ők vannak minden mögött, bármit mondanak, tesznek is az újak. Nincs megelőlegezett bizalom, az újakat bele kell nyomni a régiek bűneibe, nem lehet bennük sem megbízni. A régi lakosok vegyék észre, hogy az újak, a „gyűttmentek” nem tisztelik a hagyományt, mindent fel akarnak forgatni, nem vesznek részt a falu életében, nem tudnak semmit az itteni dolgokról. A hivatalban lévő hatalomnak van csak ereje rendet csinálni, az újak mindent felrúgnak. Ezzel bizalmatlanságot akartak kelteni a régi és új lakosok, a fiatalok és idősebbek között.

Bizalom az öntevékenységben: a szülők ne szervezkedjenek az iskola előtti úton építendő gyalogos-átkelőhely ügyében, mert ez az önkormányzat feladata. Az önkéntesek ne telepítsenek fákat az út mellé, mert ez csak önmutogatás.

Bizalom a szakértelemben, a szakértőkben: a közösségi média fórumain a szakmai érvelést hatalmi arroganciának minősítették, a hozzáértés kizárólag a régóta szerzett helyi, gyakorlati tapasztalatokból fakadhat.

Igyekeztek a szakértők iránti bizalmat azzal is megingatni, hogy valójában a közösségi pénzeket nekik akarják majd kifizetni a semmiért.

Bizalom a politikában, politikusokban: a kampányt helyben mindenki távol akarta tartani a „nagypolitikától”, egyrészt a politikai pártokkal szembeni általános bizalmatlanság miatt, másrészt a pártpolitikai törésvonalak falun kívül tartása érdekében. A hivatalban lévő polgármester a helyi német kisebbség támogatását élvezte, senki sem támadta pártelkötelezettség miatt. Az ő hívei viszont az ellenzéki egyesületre két hónapon belül az összes országos párt iránti elkötelezettséget igyekeztek rábizonyítani, ami a közvéleményben nem talált jelentős visszhangra, mert az ellentétes pártokhoz csatolások kioltották egymást. Általános tapasztalat, hogy a települési szinten inkább közösséget romboló az országos politikai törésvonalak artikulálódása. De az országos közpolitikai térben nagy hiba elzárni a közpolitikai hálózatokhoz vezető kommunikációs csatornákat a teljes bizalommegvonással. Ennek a bizalomrombolásnak már rövid távon lehetnek hátrányos hatásai a falu érdekében folytatott lobbitevékenység sikerére nézve.

Bizalom a helyi közigazgatásban: a kampányban az önkormányzat tevékenységét érő kritikákra rendre az volt a válasz, hogy a lakosság nem tájékozott az erőforrásokkal kapcsolatban, nem ért az eredmények szakmai megítéléséhez és hálátlan az önkormányzattal és a hivatallal szemben. Néhány helyi köztisztviselő nagyon indulatosan és rendszeresen kioktatta a lakosságot és az ellenzéket, lojalitást követelve a regnáló polgármester iránt. Ezzel sokakban leromboldott a pártatlan köztisztviselő ethosza, aminek kellemetlen hatása lehet a jövőben az önkormányzat iránti bizalom alakulására.

Bizalom a civil szférában: a kampányba lépett ellenzék egy civil csoportból nőtt ki szerves folyamatban. Ezt a szerves folyamatot helyezték be a negatív kampányban egy összeesküvés-elméletbe. A tétel az volt, hogy egyrészt a civil nem lehet politikai, vagyis az ártatlan-pártatlan csoport elveszítette az ártatlanságát, másrészt kimutatta a rejtett arcát: politikai párttá változott és a mögötte lévő, hatalomra törő embereket képviseli. Igazi civil szervezetek azok, akik nem léptek be a kampányba, nem vitatják a helyi eredményeket, lojálisak a hivatalban lévő polgármesterhez, megbecsülik a helyzetüket, nem akarnak változásokat. A civil szféra ilyen módon való átpolitizálása és depolitizálása zavart visz a bizalom rendszerébe, azt sugallja az embereknek, hogy nem igaz, amit látnak, nem igazak a tények és az ellenkezőjük sem. Ezzel már rövidebb távon is a társadalmi tőke megteremtését akadályozzák.

Bizalom a fenntarthatóságban és a rugalmasságban: a „gyakorlott polgármester”, a változatlanosság, a nyugalom és az „aki a kicsit nem becsüli, a nagyot nem érdemli” megtartásának követelése a lakosság egy részében erős bizalmatlanságot gerjesztett az új módon történő önkormányzás, a változások kezelésére való tudatos felkészülés, a szaktudás méltó helyre helyezése és a mindenkire számító közösségépítés programjával szemben. A felhalmozódott problémák kezelése, a megváltozott lakossági összetétel tudatosítása, a környezetvédelem, az erőforrások megteremtéséhez szükséges új típusú menedzsment előfeltétele az egészséges társadalmi tőke létrejöttének. A rugalmasság és a fenntarthatóság látszólagos ellentmondásban van, hiszen a rugalmasság a változásra való érdemi reagálást, vagyis változtatást jelent. De mit kell változtatni, és miért? Azért kell változtatni a működésen, hogy amit fenn akarunk tartani, az fenn is maradjon. Itt pedig a legfontosabb feltétel a bizalom az emberek, valamint

az emberek és az intézmények között. Bizalom abban, hogy a közhatalmi intézményeink képesek a változást menedzselni. A bizalmatlanság ennek a lehetőségnek az alapjait semmisíti meg.

A kampányban a szépfalusi egyesület állta a sarat. Mindig a saját programját hangsúlyozta, és a közösségépítés, az átlátható, szakszerű és együttműködő önkormányzás megvalósításával mozgósított. Az utolsó héten a regnáló polgármester stábja a csoportjuk honlapján ironikus és cinikus személyes támadást indított az ellenfél kulcsemberei és szakértői ellen, amire az egyesület azzal válaszolt, hogy a jelöltjei személyesen videointerjúkban ismét elmondták röviden a programjukat és személyes motivációikat. A választásokat elsőprő, 2/3-os arányban az egyesület polgármesterjelöltje és teljes képviselőjelölt-csapata nyerte. Megkezdődött a bizalom építésének új időszaka, amelyet nagyon alacsony szintről kell minél magasabbra vinni, minél rövidebb idő alatt.

Bizalom és kommunikáció: a szépfalusi tapasztalatok azt mutatják, amit általában tudunk – a kommunikáció a mai világban minden. Fontosabb a közigazgatási folyamatokban is, mint maguk a tények. A bizalom nem a tények, hanem a tények kommunikációjának az eredménye. A társadalmi tőke egyik kiemelkedő működési területe ma éppen a közkommunikáció lehet, amiben a fiatalabb korosztály komoly szakmai segítséget tud önkéntesen nyújtani az önkormányzatának.

Irodalom

Jeffrey C. Bridger – A.E. Luloff: 'Building the Sustainable Community: Is Social Capital the Answer?' *Sociological Inquiry*, Vol. 71, No. 4, Fall 2001.

Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann Eds.: *A New Handbook of Political Science*. Oxford University Press, 1996.

The Handbook of Public Administration. Eds, B.Guy Peters and Jon Pierre. SAGE, 2009. pp. 301–310.

R. B. Putnam: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. N. J. Princeton University Press, 1993.

VASS VILMOS

A médiaműveltség megjelenése és implementációs összefüggései a Nemzeti alaptanterv evolúciójában

„A médiatudatosság legnagyobb baja az, ha csak szép eszme, ha csupán jelszóként használatos elv marad.” (Aczél Petra)

„A Nat-evolúció a Nemzeti alaptanterv megalkotásának, bevezetésének és felülvizsgálatának majd két évtizedes folyamata.”¹ Tekintettel arra, hogy a „Nat-evolúció” fogalma közel másfél évtizeddel ezelőtt született, ráadásul a Nemzeti alaptanterv felülvizsgálata is immáron egy hosszabb folyamatot ölel fel, így a médiaműveltség megjelenését főként implementációs összefüggésben elemezzük. Az újradefiniált „Nat-evolúció” fogalmának azonban van egy szűkebb és egy tágabb értelmezése. A szűkebb értelmezés a Nemzeti alaptanterv első változatának megjelenésétől (1995) a legutolsó felülvizsgált változat bevezetéséig (2020) tart. Ám a „Nat-evolúciónak” tágabb értelmezése az 1980-ban, a Magyar Tudományos Akadémián az elnökségi közoktatási bizottság (MTA–EKB) kiadásában megjelent *Fehér Könyv*vel kezdődik, amelyben a 20. század műveltségképét határozták meg (Báthory, 2001). Ez a Nemzeti alaptanterv koncepciójára is jelentős hatást gyakorolt. A médiaműveltség (*media literacy*) ennek a műveltségképnek az egyik központi eleme. Így jelen írás a médiaműveltséget egy tágabb

¹ A „Nat-evolúció” kifejezést Báthory Zoltán a 2007. évi februári Implementációs Bizottság ülésén használta először.

értelmezésű „Nat-evolúció” implementációs összefüggésében elemzi, az 1980–2021 közötti több mint három évtizedet felölelve.

A „távlati műveltség tartalma”, a műveltség integratív szemlélete és a „hét domb” tantervi transzformációja az 1995-ös Nemzeti alaptantervben jelent meg. Ebben a Mozgóképkultúra és Médiaismeret a Művészetek műveltségi terület keretén belül, ún. részműveltségi területként található (Nemzeti alaptanterv, 1995). Ez a strukturális beépítés a későbbi felülvizsgálatok során sem változott. A részműveltségi terület megjelenítése valóban pozitív implementációs hatással bír, jelesül a tantervi integrációra hívja fel a figyelmet, amelynek eredője valóban az „iskolai műveltség hét integrált tömbje”. A médiaműveltség tartalmi és fogalmi gazdagodása némiképpen a felülvizsgált Nemzeti alaptanterv különböző változataiban is megjelenik, ám az implementációs nehézségek az utóbbi évtizedekben megmaradtak. Kétségtelen tény, hogy a közös szakmai nyelv, a fogalom egységes használata sokat segít a médiaműveltség alaptantervi megjelenésének és implementációjának megértésében, ám nem pusztán terminológiai problémáról van szó. Hasonló a helyzet a tanterv-tipológia esetében is (Szebenyi, 2001).

In concreto, mi lehet az oka annak, hogy a médiaműveltség csak csekély mértékben jelenik meg az iskolai pedagógiai gyakorlatban? Ennek elsősorban implementációs okai vannak, ám ezek összefüggnek a médiaműveltség Nemzeti alaptantervi megjelenésével. Ez utóbbi esetben érdemes a tantervi integrációs problematikából kiindulni. Az, hogy a Mozgóképkultúra és médiaismeret részműveltségi terület megjelent az 1995-ben megjelent Nemzeti alaptantervben, nem képezte vita tárgyát. Komoly szakmai konszenzus volt a tekintetben, hogy a 20. századi

műveltségkép szignifikáns része. Az azonban, hogy a Művészetek műveltségi területen jelent meg, már vitát generált a szakemberek körében. Néhányan az Anyanyelv és irodalom, mások az Informatika műveltségi területen látták volna a helyét. Ám hogyha figyelmesen megnézzük és szöveg szerinti elemzésnek vetjük alá az egyes műveltségi területek tartalmát és követelményrendszerét, mindegyik műveltségi terület általános és részletes leírásában találunk a médiaműveltségre vonatkozó megfogalmazásokat. Ez a később felülvizsgálatok során sem változott. Az implementációs probléma gyökere azonban nem itt van. Közismert, hogy *a hagyományos hazai oktatási rendszer és nem utolsósorban a pedagógusképzés erőteljesen tantárgyi alapú*. Az 1995-ben megjelent Nemzeti alaptantervben tíz műveltségi és húsz részműveltségi terület található. Ráadásul a tantervi-tartalmi integrációt tovább nehezítették, bár alapvetően az integrációs szemléletet erősítették a közös követelmények (kereszttantervek). A kereszttantervek (7 terület) funkciója az, hogy egyfajta horizontális szempontként az összes műveltségi és részműveltségi területen jelenjenek meg. Ezt a funkciót a Nemzeti alaptanterv vizuálisan ikonokkal jelenítette meg. Ám az iskolai tantervezési és implementációs gyakorlat erőteljesen tantárgyakban gondolkodott. *Hatalmas távolság mutatkozott az alaptantervi implementációs elvárások és az iskola hagyományos működése között*. Hogyan próbálta meg az első implementációs folyamat ezt a távolságot áthidalni? Egyrészt megvolt az implementációs stratégia, amely alapvetően tantervi támogató rendszerben gondolkodott (Pócze Gábor, 1995). Közismert, hogy az 1995-ös Nemzeti alaptanterv bevezetése a helyi tantervek kidolgozásához mintatanterveket fejlesztett. Ez kétségkívül jelentős segítség volt az iskolák nagy részének, hiszen a Nemzeti alaptanterv kidolgozása előtt központi tantervi előírások

alapján működött az oktatási rendszer. Az 1985-ös ún. autonómiatörvény sokat lazított ezen, és számos olyan kísérleti program indult el, amely az erősödő tantervi-tartalmi innovációt jelezte, ám az iskolai pedagógiai gyakorlatban a helyi tantervek fejlesztésének csak csekély tapasztalata volt. Egyszerűbben fogalmazva, a Nemzeti alaptanterv alkotói – és valljuk be őszintén, a szakemberek egy része – sokat vártak az alaptantervtől. Bár az 1995-ben kiadott Nemzeti alaptanterv, különösen a decentralizált, kétpólusú tartalmi szabályozórendszer (alaptanterv–iskolai helyi tantervek) értelemszerűen már nem hordozta magán a voluntarista, előíró jellemzőket, ám a tantervekbe vetett hit, a tantervek jelentős hatásának illúziója megmaradt. Az implementáció, így már érthetően, *tantervi támogató rendszerben* gondolkodott. A mintatantervek választhatók voltak, támogatták a Nat-1995 bevezetését. Ezt követően az első központosítás – bár meghagyta a tantervi támogató rendszert – az alaptanterv és a helyi tantervek közé kötelező jelleggel iskolatípusok szerinti kerettanterveket vezetett be, amelyek egyrészt lényegesen merevebbé tették a tartalmi szabályozás egész rendszerét, másrészt tantárgyi struktúrákat tartalmaztak, ami megkönnyítette az iskolák dolgát (Vágó–Vass, 2006), a *Fehér Könyv* műveltségképének integrációs jellegét azonban lényegesen gyengítette. Sportnyelven szólva a tantárgyi integráció, ezen belül is a médiaműveltség eredményes iskolai bevezetése vesztésre állt. Kétségtelen tény, hogy ezen a későbbi felülvizsgálatok megpróbálták változtatni (kereszttantervi tartalmak, integrációs témahetek), ám a 2012. és a 2020. évi felülvizsgált Nemzeti alaptantervek implementációja erőteljesen a tantervi támogató rendszerre épült. A médiaműveltség bevezetésének tekintetében öröndetes, hogy pozitív folyamatok is elindultak, amelyek eredményeit

egy 2013. évi konferencia foglalta össze, ám ezek nem álltak össze rendszerként (Nagy-Király Vivien, 2013).

Nehézséget jelentett az is, hogy a hagyományos hazai tartalmi szabályozási rendszer erőteljesen *tananyagközpontú*. Alapvetően arra a kérdésre fókuszál, hogy mit tanítson az iskola. Bár az 1995-ös Nemzeti alaptanterv alkotói szakítani szerettek volna ezzel a hagyománnyal, és elmozdultak a kimenetszabályozás, ezzel szoros összefüggésben a követelményközpontúság felé, ám a műveltségi területek részletes követelményei alapvetően a tananyagra és kisebb mértékben a fejlesztendő képességekre épültek. Nem meglepő módon a későbbiekben a központi tartalmi szabályozással együtt a 2012-es és a 2020-as Nemzeti alaptanterv tananyagközpontúsága megmaradt vagy éppen erősödött. Így a fent ismertetett három tényező, *a tantárgyi rendszer inerciája, a tananyagközpontúság erősödése és az implementáció tantervi támogató rendszere csak csekély mértékben tette lehetővé a médiaműveltség erősödését az iskola pedagógiai gyakorlatában*. Az intézményi pedagógiai programokban és ezek részeként a helyi tantervekben a médiaműveltség a deklaráció szintjén megjelenik, ám feltételezéseim szerint a valóság egészen más képet mutat.

A 2003-as és 2007-es felülvizsgált Nemzeti alaptanterv mind a médiaműveltség megjelenítése, mind az implementációs stratégia tekintetében jelentős eltérést mutat (Vass, 2004). Mindkét felülvizsgálat egy decentralizált tartalmi szabályozási környezetben zajlott (Vágó–Simon– Vass, 2011). Stratégiájában megtartotta a műveltségkép integrációs jellegét, a Mozgóképkultúra és médiaismeret részműveltségi terület helyét, a kereszttantervi és a műveltségterületi felépítést nagyobb

részt meghagyta. A keresztantervek esetében érdemes megjegyezni, hogy az Információs és kommunikációs kultúra már tartalmazta az elektronikus média hatásmechanizmusainak megértését, általában a médiumokban történő eligazodásra nevelést. A médiaműveltség megjelenítése és implementációja szempontjából azonban ennél lényegesebb, hogy mindkét felülvizsgálat stratégiája szakított a korábbi tananyagközpontú tantervi szemlélettel, alapvetően a fejlesztendő kompetenciákat helyezte a középpontba (Vass, 2004). A 2007. évi felülvizsgálat az Európai Unió kulcskompetencia-keretrendszerével erősítette az alaptanterv kompetenciaalapúságát (Vágó–Simon–Vass, 2011). Ráadásul mindkét felülvizsgálat a követelményközpontúsággal is szakított, helyette fejlesztési feladatokat fogalmazott meg. Ezzel egyrészt a bemenet- és a kimenetszabályozás helyett a fejlesztési folyamatra fókuszált, másrészt alapvetően tevékenységközpontú alaptantervről beszélhetünk, amely a *learning by doing* elve alapján a tanulói tevékenységeket helyezte előtérbe. Bár a kompetenciafejlesztés stratégiája kétségtelenül pozitív hatást tett a pedagógiai gyakorlatra, számos erre épülő fejlesztés indult el. Különösen a HEFOP és TÁMOP projektjei erősítették a helyi innovációs folyamatokat (Vágó–Simon–Vass, 2011). Kétségtelen tény, hogy ennek egyik alapja a Nemzeti alaptanterv kompetenciaalapú, fejlesztésközpontú stratégiája volt. Ám sajnálatos módon a tantervi integráció még mindig nehézségekbe ütközött, jóllehet a Nemzeti alaptantervben az általános stratégiai célokban értelemszerűen megjelenik. Hasonló a helyzet a kiemelt fejlesztési feladatok (keresztantervek), a kulcskompetenciák, valamint a műveltségi területek fejlesztési feladatai esetében. A médiaműveltség mindegyik alaptantervi részben kisebb-nagyobb mértékben megjelenik, ám a helyi tantervek átdolgozásakor a komplexebb struktúra nehézséget okozott.

Láthattuk, hogy a deklaratív szinten az intézményi pedagógiai programok és helyi tantervek tantárgyközpontúan ugyan, de megoldották ezt a problémát. Az implementációs stratégia azonban ezen a helyzeten is megpróbált változtatni. Egyrészt szakított a tantervi támogató rendszer víziójával és a jelentős tantervi hatásokba vetett, kissé naiv képzetekkel. A támogató rendszer négy pillére épült: (i) kutatás-fejlesztés, (ii) másodlagos szabályozó eszközrendszer, (iii) iskolafejlesztés, (iv) kommunikáció (Vass, 2008). *A támogató rendszer összetettebb lett.* Így az implementáció nem pusztán tantervi támogatásra épült, ennél komplexebb eszközöket nyújtott. Mindenekelőtt itt érdemes megemlíteni az oktatási programcsomagokat, amelyek pedagógiai eszközezyüttesként adott kompetenciaterületen tantervi tervezési, módszertani és értékelési támogatást egyaránt nyújtottak (Gönczöl–Vass, 2004). A Nemzeti alaptanterv implementációjának eredményességére vonatkozóan azonban sem akkor, sem napjainkban nem rendelkezünk elég adattal. Így ez a megállapítás a médiaműveltség bevezetésére is vonatkozik, ami a fenti implementációs stratégia pilléreit és a fent leírtakat tekintve lehetővé teszi, hogy néhány következtetést levonhassunk, amely reményeink szerint nagyobb mértékben segítheti a médiaműveltség erősödését a pedagógiai gyakorlatban.

Mielőtt összegeznénk, van még egy jelentős elemzési-összehasonlítási szempont, nevezetesen a szakaszos és a felmenő rendszerű tantervi implementáció jellemzőinek és lehetséges hatásainak a bemutatása. A szakaszos implementáció erőteljesen jellemezte a „Nat-evolúciót”, hiszen hol az 1. és 7., hol az 1., 5., 9. évfolyamon vezették be az éppen aktuális Nemzeti alaptantervet. Ennek minden bizonnyal két oka volt. Egyrészt a mindekori oktatáspolitikai, általában a politika gyors eredményeket várt az alaptanterv bevezetésétől. Másrészt a szakaszos bevezetés sarokpontjainak

iskolaszerkezeti hatása is van. Gondoljunk csak az 1995-ös Nemzeti alaptanterv idején a kezdőszakasz meghosszabbításának stratégiájára, majd a későbbiekben a 8+4-es szerkezet konzerválására. Természetesen a szakaszos bevezetés a kötelező iskoláztatás hosszával (10 vagy 12 év) is összefüggésbe hozható. Nyilvánvaló, hogy a szakaszos bevezetésnek számos hátránya van. Egyrészt nem illeszkedik az oktatási rendszer működésének ritmusához. Különösen igaz ez az innovációs folyamatokra, amelyek 8–12 év alatt intézményesülnek a gyakorlatban (Perjés–Vass, 2008). Ne feledjük, az implementáció eredeti jelentése: bevezetés, elterjesztés, harmonizáció, begyökereztetés (Vass, 2008). Ráadásul a szakaszos bevezetés elsősorban iskolaszervezeti, általános oktatáspolitikai, rosszabb esetben ideológiai vitákat gerjeszt. A jelzett hátrányok egyike sem támogatja a médiaműveltség eredményes bevezetését és erősödését a pedagógiai gyakorlatban. A felmenő rendszerű bevezetésre a „Natevolúció” történetében a 2003-as felülvizsgálat esetében került sor (Vágó–Vass, 2006; Vass, 2004). Ennek előnye többek közt az, hogy értelemszerűen több idő áll rendelkezésre megérteni a változtatásokat. Hasonlóképpen jelentős időt igényel az oktatási rendszer átalakítása. Nem utolsósorban érdemes az alaptantervi implementációt szisztematikusan kezelni.

Konklúzió

A fentiek tükrében körvonalazódik néhány megoldási lehetőség a médiatudatosság alaptantervi megjelenítésére és implementációjára vonatkozóan. Nyilvánvaló, hogy érdemes a médiaműveltség integratív szemléletét megtartani. A 21. századi műveltségkép különösen erősíti azt,

hogy az implementációs folyamatokban ne a tantárgyközpontú elv domináljon. A tantárgyközi, keresztantervi strukturális megoldásokat azonban az implementáció folyamatában komplexebb, nem pusztán tantervi támogató rendszerrel érdemes segíteni a gyakorlatban. Ennek egyik fontos eleme, hogy rendelkezünk kutatási adatokkal a médiaműveltség eddigi bevezetésének eredményességére vonatkozóan. Ezeknek a kutatásoknak azonban koherensnek kell lenniük a meglévő fejlesztések tapasztalatainak a megosztásával és a helyi innovációk felkarolásával. Ennek megfelelően az implementáció első pillére: kutatás–fejlesztés–innováció. A másodlagos szabályozó eszközök tekintetében, kiváltképpen a médiaműveltség erősítése szempontjából érdemes kiemelni a módszertani támogatás jelentőségét, különös tekintettel a digitalizációra, az online tanulásra vonatkozóan. Fontos, hogy ez a pillér nem pusztán a tantervek fejlesztésében jelentős, sokkal inkább a pedagógiai tervezés, a tanulási-tanítási folyamat módszertana és az értékelés konzisztens, gyakorlatközpontú támogatásában játszik jelentős szerepet. Az iskolafejlesztési pillér egyre nagyobb jelentőséggel bír az eredményes implementációban. A médiaműveltség erősödésében nyilvánvaló, hogy a szervezeti kultúra meghatározó. Amennyiben a médiaműveltség ennek szerves része, az intézményesülés folyamata is szisztematikusabb és eredményesebb. Egyszerűbben fogalmazva: a médiaműveltség nem egy-egy megszállott pedagógus belügye marad, hanem az egyéni szintről szervezeti szintre kerül. Nyilvánvaló, hogy a pedagógusképzésben és továbbképzésben a médiaműveltség tudatos beépítése is sokat segíthet, ám ennek a folyamatnak rendszerszintű szervezetfejlesztési és vezetőképzési megoldásokkal kell együtt járnia. Végül, de nem utolsósorban az eredményes bevezetés motorja a negyedik implementációs pillér, a

kommunikáció. Nem egyszerűen a médiaműveltség marketingjéről van szó, bár ez is meghatározó. Sokkal inkább a szakmai és a társadalmi diskurzusról, amelyekben a 21. századi műveltségkép és a médiaműveltség kerül az előtérbe, míg az ideológiai, iskolaszervezeti és általános oktatáspolitikai viták háttérbe húzódnak. Valójában azonban nem tantervi kérdéssről van szó. A médiaműveltség alaptantervi megjelenítése és eredményes implementációja fontos kérdés, ám ezt csak rendszerszinten, a pedagógiai gyakorlat figyelembevételével és tudatos, szisztematikus támogatásával érdemes erősíteni.

Irodalom

Báthory Zoltán: *Maratoni reform*. Önkonet, Budapest, 2011.

Gönczöl Enikő – Vass Vilmos: Az oktatási programok fejlesztése. *Új Pedagógiai Szemle* LIV. évfolyam 2004. október 10–20.

Kerekasztal beszélgetés a műveltségről. In: *Műveltség. EDUCATIO* 13. évfolyam 2. szám 2004. nyár 289–305.

Nagy-Király Vivien (szerk.): *Médiatudatosság az oktatásban*. Konferenciakötet. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2013.

Nemzeti alaptanterv 1995. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1995.

Nemzeti alaptanterv 2003. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2004.

243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf

Nemzeti alaptanterv 2007. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest, 2007.

A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003 (XII. 17.) Korm. rendelet (a 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelettel módosított, egységes szerkezetbe foglalt szöveg.
<http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/nemzeti-alaptanterv-nat/nemzeti-alaptanterv>

Nemzeti alaptanterv 2012. 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.
https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf

A Nemzeti alaptanterv tervezete. 2018. augusztus 31.

https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf

Nemzeti alaptanterv 2020. a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló az 5/2020. (I.31.) Korm. rendelet

Magyar Közlöny 17. szám, január 31. péntek.

Perjés István – Vass Vilmos: *A kompetenciák tantervesítése.* Aula, Budapest, 2009.

Pőcze Gábor: A NAT és a gyakorlat. *Új Pedagógiai Szemle* 1995. 4. 12–35.

Szebenyi Péter: Genetikus tanterv-típológia. In: Csapó Benő-Vidákovich Tibor (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 283–301.

http://www.edu.u-szeged.hu/~csapo/publ/2001_Csapo_Vidakovich.pdf

Vágó Irén – Vass Vilmos: *Az oktatás tartalma*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2006. 197–279. <https://ofi.oh.gov.hu/vago-iren-vass-vilmos-5-az-oktatas-tartalma>

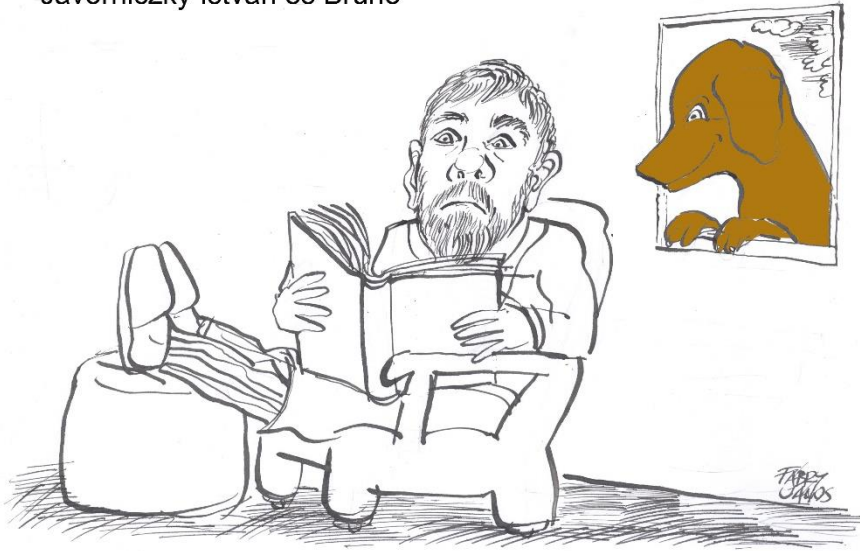
Vágó Irén – Simon Mária – Vass Vilmos: A tanítás-tanulás tartalma. In: Balázs Éva, Kocsis Mihály, Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2011. 197–254. <https://ofi.oh.gov.hu/6-tanitas-tanulas-tartalma-vago-iren-simon-maria-vass-vilmos>

Vass Vilmos (2003): A Nemzeti alaptanterv felülvizsgálata. *Új Pedagógiai Szemle* 2003. június, 40–44. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00072/2003-06-tf-Vass-Nemzeti.html>

Vass Vilmos (szerk.): *A Nemzeti alaptanterv implementációja*. Budapest, 2008. március.

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_implement_090702.pdf

Javorniczky István és Brúnó

IRODALOM

JOLSVAI ANDRÁS

Két úr a Ligetben

Két úr sétál a Városligetben. Felső-középkorú urak, ha a születési bizonyítványukat néznénk, akár idősek is mondhatnánk őket, a külalakjuk alapján azonban enyhébb megfogalmazást kellene keresnünk. Igaz, egyikük elvesztette út közben hajkoronájának jelentős részét (talán ezért is szeret télen-nyáron kalapban járni), másikuk bajuszába, szakállába (ápolat, visszafogott bajusza, szakállá van, ahogy ápolat és visszafogott az egész lényé) pedig már egyre több ősz szál vegyül, de azért a közlekedési vállalat ellenőrei még gyakran megállítják őket, bérletigazolványokat követelve, voltaképpen indokolatlanul.

Két úr sétál a Ligetben. A járványos időkben szoktak rá erre, sétálni szabad levegőn, egymástól illő távolságban, orrot, száját maszkkal eltakarva. Azelőtt jobbára éttermekben találkoztak, havonta egyszer, szépen, komótosan végigettek egy háromfogásos vacsorát, és közben beszélgettek. Aztán hogy sorra bezártak a nyilvános helyek, s ők kiszorultak mindenhonnan, rászoktak ezekre a ligeti sétákra. Megpróbálták ugyan mindenféle korszerű módon tartani a kapcsolatot, zummoltak és fészttájmolat, ahogy mostanában szokás, de hiányzott nekik a személyes együttlét meghittsége, hát kitalálták ezt a ligetezést.

Két úr sétál a Ligetben. Nyári délelőtt van, József nádor egykori birtoka ilyenkor szinte néptelen, egy-két megkéssett futó, kisgyermekes anyuka, kutyasétáltató és szerelmespár tűnik csak fel a padok között, a két férfinak nem kell senkit kerülgetnie, mehetnek a maguk lassú tempójában a

megszokott útvonalon. Általában a Szecska mellett találkoznak, aztán keresztülvágnak a Kós Károly sétányon (állítólag rövidesen kitiltják innen a gépkocsikat, de hát annyi mindent hallottunk már, aztán nem történt semmi), a szervizúton elsétálnak a talponállóig – melyet nemrégiben talponülővé léptettek elő –, onnan a Közlekedési Múzeum hűlt helye következik (a kerítés melletti ösvény, hogy pontosabbak legyünk), aztán az Asztana út, majd a nemrég átadott fűvészkert kanyargó ösvényei, aztán a zene épülő háza, a Művajdahunyad vára, és már vissza is értek a kiindulópontjukhoz. Körülbelül óra húsz alatt teljesítik a távot, néha beletelik másfél órába is, ha el-elméláznak egy-egy virágzó növény vagy görkorcsolyázó leány láttán. A fürdónél aztán elbúcsúznak egymástól, újabb kori szokás szerint barátságosan egymáshoz érintve jobb öklüket.

Két úr sétál a Ligetben. Leggyakrabban kedden vagy csütörtökön, de előfordult már szerda is. Fél tizenegy tájban találkoznak, ez az időpont nemcsak azért praktikus, mert ilyenkor vannak a legkevesebben itt, hanem azért is, mert nem kell hozzá túl korán kelniük, viszont ebédre már hazaérnek. Most, hogy nem vacsoráznak együtt, kevés szó esik közöttük a gasztronómiáról, noha mindketten ínyencek a maguk módján, az étkezésnek kitüntetett szerepet szánnak életükben.

Két úr sétál a Ligetben. Ha a személyi igazolványokban még feltüntetnék a foglalkozásokat, egyiküknél az szerepelne, egyetemi oktató, a másikuknál meg az, lapszerkesztő. Valójában írók mindketten. És nem elsősorban azért, mert egyre-másra jelennek meg a könyveik mostanában, hanem mert íróként szemlélik a világot. Azelőtt mives újságcikkeket írtak, olyasfélét, melyek már akkor sem voltak divatban, amikor ők dolgoztak

ilyen-olyan redakciókban, újabban szépirodalmi műveken dolgoznak, regényeken, elbeszéléseken, efféléken.

Két úr sétál a Ligetben. Több mint harminc éve ismerik egymást, több mint harminc éve barátok. Egy napilap szerkesztőségében találkoztak, abban az évben, amikor naponta érték csodák az embereket, és amikor az újságírásról méltán el lehetett hinni, hogy (egy kicsit) jobba tudja tenni a világot. Ez az élmény nem tartott sokáig, de a két férfi máig nem tudta feledni. A fiatalabb (nincs két év se közöttük, ebben a magasságban ennek már semmi jelentősége, de mégis), aki látszólag igyekszik könnyebben venni a dolgokat, jobbára hálás szívvel gondol erre az időszakra, mondván, szerencsés, hogy megérhette, az idősebb, aki tépelődőbb, moralizálób, azóta azt vizslatja, keresi, hová tűnt az a különös érzés, és hogy nekik, személy szerint, milyen felelősségük van abban, hogy örökre elveszett. Sokat beszéltek már, sétáik során, erről, és sokat fognak még beszélni, de nem lehetünk biztosak benne, hogy egyszer rálelnek a megoldásra.

Két úr sétál a Ligetben. Neves és Csarmati. A valóságban persze nem így hívják őket (hanem Nádas Sándornak meg Jakusi Bernátnak, de ez itt mellékszál), ezeket a neveket az egyikük találta ki, amikor valamely regényébe beemelte találkozásaik (fantáziával dúsított) történetét. Azóta játékosan így hivatkoznak egymásra is, harmadik személyben, nem azt kérdezik például, hogy vagy mindig, hanem azt, hogy szolgál az egészsége a jó nevű Nevesnek, illetve nem azt, hogy min dolgozol mostanában, hanem hogy mit ír a derék Csarmati mainapság.

Két úr sétál a Ligetben. Évtizedek óta barátok, mondtuk róluk, és ebben igazunk is volt, noha megállapításunk némi kiegészítésre szorul. Merthogy a barátságuknak ritka különleges íve van. Annak idején úgy kerültek közel

egymáshoz, hogy mindketten egy harmadik kollégával voltak szoros barátságban. Ő, a harmadik, hozta őket össze, a barátom barátja a barátom hagyományainak megfelelően. Neves egyszer elmélázott azon, hogy egyáltalán találkoztak-e kettesben Csarmatival azokban az években, amíg Pipó élt: egyetlen ilyen esetet sem tudott említeni. Közös barátjuk fájdalmasan korai halála aztán sokáig el is távolította őket, hogy utána lassan, araszolva, félig-meddig az ő emlékét ápolva, egymás mellé sodródjanak megint. Hogy alanyi jogon is barátokká váljanak végre.

Két úr sétál a Ligetben. Ha valaki távolról figyelné őket (valaki minden bizonnyal figyeli őket távolról, ahogy mindenki mást is, manapság az ilyesmi annyira természetes, hogy említeni is fölösleges), és azt látná, hogy egészen belelendülnek a beszélgetésbe, biztos lehet benne, hogy a labdarúgásról esik szó közöttük. Ahhoz a nemzedékhez tartoznak, melynek a futball még természetes közege, mindennapi elesége. Fél évszázadra visszamenőleg fejből tudnak ma is minden eredményt, minden összeállítást (néha komoly vitába bonyolódnak arról, hogy Marseille-ben Göröcs kezdett-e vagy a Kocsis Lajos), s bár figyelemmel kísérik a legújabb fejleményeket is, jobb szeretik a régi időket emlegetni – ahogy a felmenőik hivatkoztak Orthra vagy Szuszára, úgy beszélnek ők, szeretetteljes nosztalgiával, Benéről vagy a Varga Zoliról.

Két úr sétál a Ligetben. Ha nyugodt, elmélyült beszélgetésbe bonyolódva találjuk őket, akkor valószínűleg zenéről vagy irodalomról, esetleg képzőművészetről cserélnek éppen eszmét. Egy nemrég hallgatott koncertről, egy mostanában megjelent könyvről, friss kiállításról. Persze az elmúlt másfél évben inkább csak régen hallott lemezekről, régen látott képekről, olvasott könyvekről. És hajdani utazásokról. Mindketten

szeretnek (szerettek) utazni, bebarangolták Európát, egy kicsit amerikáztak is, Csarmati már a hatodik kontinensen is járt: szívesen mesél barátjának ottani kalandjairól, élete legfontosabb pillanatai közé sorolja az ott töltött időt.

Két úr sétál a Ligetben. Ha azt látjuk, hogy megfontoltan, lassan, mondataikat meg-megszakítva beszélgetnek, mérget vehetünk rá, hogy születőben lévő könyveikről esik éppen szó. Csarmati szívesen osztja meg barátjával, mi foglalkoztatja éppen, meddig jutott az alkotás folyamatában, sőt alakuló kézíratait is örömmel küldi el Nevesnek, várva és elvárva (baráti) kritikáját. (Aztán vagy megfogadja a javaslatokat, vagy nem.) Neves kevesebbet beszél a saját munkáiról, de ez a kevés is sokkal több, mint amennyit másoknak elmond: amíg nem készül el teljesen egy könyvvel, senkit sem enged a közelébe. Csarmati ismeri saját privilegizált helyzetét, és értékeli: rábízta hát Nevesre, annyit mondjon el, amennyit akar.

Két úr sétál a Ligetben. Ezúttal Csarmati beszél, hosszan, megfontoltan, egy kissé konzervatív, mondjuk így, emelkedett stílusban, amit enyhít a férfi elegáns humora és bizonyos patinával vonja be arisztokratikus hangtévesztése, melyet a régiek raccsolásnak hívtak. Neves szereti hallgatni Csarmatit, nemcsak a gondolatai, a mondatai is megnyugtatók a számára: hogy a 21. század elején még lehet ilyen módon létezni a világon. Csarmati legújabb regényéről beszél Nevesnek, melyben a narrátor-főhős egy Helga nevű nő nyomát kutatja, aki levelezőpartnere volt hajdan az NDK-ból – valójában persze a saját ifjúsága után ered, felemás végeredménnyel.

Két úr sétál a Ligetben. Persze, ahogyan az ő korukban szokás, beszélnek mindenféle másról is, életről és halálról, meg egyéb csekélysegekről. Egy ízben, amikor Neves arról tartott kiselőadást a barátjának, hogy a maga részéről nem fél a túlsó parttól, és nem gondolja, hogy odaát volna valamiféle folytatás, azt meg végképp kizártnak tartja, hogy valaki valahol majd megítéli tetteinket és lepontoz, mint egy tornaverseny zsűrije, Csarmati bólogatott, bólogatott, aztán azt mondta:

– Elismerem, hogy merésznek hangzik, de én azért reménykedem benne egy kicsit, hogy nem halok meg sohasem. A nagy számok törvénye szerint az ilyesmi nem lehetetlen. És ha csak egyetlen esély van rá, miért ne lehetne az az enyém?

Neves válaszolni akart valamit, közepesen racionális modorban, ahogy ilyenkor szokás, de aztán meglátta a barátja szemében azt a csillogást, ami mindig valami kölyökkorból itt maradt pajkosságot varázsolt az arcára, és egy pillanatra tényleg hihetővé tette, amit mondott. Neves elmosolyodott, jóságosan hátra verte a barátját, és csak annyit mondott.

– *Bis hundert und zwanzig!*

MARAFKÓ LÁSZLÓ

J. I. úr inkognitóban – avagy a tényektől a teremtésig

Természetesen nem az Ószövetség könyvéről leendő szó, de ne vágjunk a dolgok elébe.

A *Magyar Nemzet* kulturális rovatához 1981-ben, 37 évesen kerültem. Addig már szinte minden magyar laptípusnál dolgoztam (napilap, hetilap, irodalmi folyóirat, színes külpolitikai magazin; különböző funkciókban: munkatárs, cikkügynökség különtudósítója a háborús Vietnámban, felelős szerkesztő, olvasószerkesztő stb.). Javorniczky István, aki az egyetem után itt kezdte a pályáját, akkor már alapembernek számított a belpolitikai rovatban. Az évek során némileg évődéses viszonyunk talán már a Lenin körúti időkben (juj, le szabad ezt a helymeghatározást manapság írni?) a kölcsönös szimpátia után – merem remélni – barátinak nevezhető kapcsolattá érett.

J. I. úr a maga viszonyulását a laphoz megírta a humorral átszőtt *Én és a Nemzet* című vallomásában (2018), magam a viszontagságosabb változatomat a *Bennkint* (2019) című emlékezéskötetem néhány fejezetében. Mélázhat rajtuk a laptörténet.

Sok jellemző sztorit lehet bármelyik szerkesztőség életéből előadni, most csak egyet a *Nemzetben* megestettek közül. Tehát az akkor még biztosnak tűnő pártállami időkben egy alkalommal, mikor jómagam talán ún. napos (tehát a másnapi újságot készítő) olvasószerkesztő lehettem, J. I. pedig belpolitikai ügyeletes, megjegyezte, hogy ügyeletesek címén „jó nevű újságírók hírügynökségi jelentéseket kénytelenek nagybetűzni”. Jeles

kortársat parafrázálva: „szerző nem szavatol az idézet pontosságáért”. Eközben J. I. úr máskor mosolyra hajló arca pillanatok alatt fordult tükség szigorba, mint mindig, ha szakmai és politikai kiállását jelezte. Hogy érthető legyen a már csak a digitális lapkészítésben működőknek: akkoriban a különböző rovatok ügyeletesei kazalszám kapták az asztalukra a telexgépekről vég nélküli papírhullámokban leomló, hivatalsegédék által „fogyasztható” méretűvé szabdalt hírügynökségi jelentéseket, amelyeket kézbesítők vittek ki nekik. Ezt követően a kollégák, belátásuk (meg jobbra a lapvezetés belátása) szerint szelektálva, a helyesírási szabályok szerint – tehát nagybetűzve is a központosítás nélküli anyagokat – továbbították ezeket a szerkesztőknek. J. I. a gépies, önálló gondolkodást, a híryanagy arányaiba, alakításába való beleszólást nemigen lehetővé tevő gyakorlatot kifogásolta. Felszólamlása akkor természetesen elszállt a semmibe, nekem viszont azóta is a kort jellemző mondat. Nem sokkal később aztán jött a rendszerváltozás, amikor persze a „felszabadult” ügyeletesek némelyike egyik napon erre, másika meg arra vagy amarra engedte túltengeni, avagy kurtította a híreket, ki-ki politikai szimpátiája szerint.

A lap 2000-ben, a *Napi Magyarországgal* elrendelt összevonásakor (csak emlékeztetve: utóbbinak a gárdája, pontosabban az új, kormány közeli tulajdonos triumfált) – eufemisztikus kifejezéssel – mindketten kikerültünk a *Nemzettől*. Jómagam rövid ideig a korábbi életszakaszaimban is gyakorolt kétkezi munkát végeztem. J. I. úrnál – gyanítom – már előbb megesezt szakmai kitérői (szóvivőség), majd az aktív újságírás végleges feladása valószínűleg jelzése volt az átalakuló hazai politikai és médiaviszonyokról alkotott illúziótlan véleményének is. S ha már nem művelte, kellő múlttal és felkészültséggel tanítani kezdte a közírást a Budapesti Kommunikációs

Főiskolán, amely később Metropolitan Egyetemmé nevesült. Ám megérzéseim szerint J. I. úrban működött valamilyen rejtett hiányérzet is.

Aztán a 2010-es évek második felében-végén sorra kaptam tőle olyan szerzői kiadású, Pintér József által tervezett és tördelt könyveket, amelyeket őszinte érdeklődéssel és nagy élvezettel olvastam. Mindenekelőtt a családtörténet többrendbeli feldolgozását. J. I. soha nem „rejtegette” családi múltját, és soha nem tüntetett a felmenőivel, így a magyar középosztály azon rétegével, amelyet az ún. szocialista korszakban pályán kívülre tettek (erős eufemizmus!), s amelynek tisztes képviselői valaha a maga természetességében képviselték a polgári értékrendet. Nem azt, ami a rendszerváltozás után politikai lózunggá vált (politikacsinálóktól jóval később bevallottan: csupán marketingfogalomként használva a „polgárt”), hanem a szervesen kialakult, a személyiségbe beépült módon.

A tisztesség, a mértékadó jelleg kiemelése azért fontos, mert egy hiteles személyiség, Márai Sándor *Naplójából* tudjuk, hogy milyen lesújtó véleménye volt az ún. „úri középosztály” pusztán státusa alapján kiváltságokat és külön elbírálást elváró képviselőiről.

A lebilincselő könyvek sora az *Édes Erdély, édes Nórika!* (2018) érzékeny szülőtörténetével kezdődött, amely dokumentarista technikája (az apa és anya levélidézeteinek sokasága) mellett is atmoszférateremtő erejével ragad magával. Eközben a 20. századi magyar történelem évtizedekig elhallgatott mozzanata, az erdélyi bevonulás részletgazdag képe rajzolódik ki a személyes történetből.

A gyerekkor, a családi környezet írnál duplán fontos: élményforrásként, megtartó erőként, mértékadó hagyományként. A múltfeltárást immár nagy- és családregénnyé formálva, ugyanakkor áttételesebben bontja ki a *(még) a*

halál el nem választ (2019), szellemes alcíme szerint is bevallottan: az *(Oda/Vissza)fejlődésregény*. Arról, hogy a személyessé vált, tehát megélt történelem televényéből mi sarjadhat és mi nem szökken szárba – éppen a 20. századi magyar történelem kataklizmái miatt.

A Miért ne...? A Kétely tündöklése és bukása (2021) pedig a „szakma” regénye, szűkebbre véve, a hatalmi beavatkozások miatt eltorzult sajtóviszonyok közt egy mérvadó ellenzéki orgánus „gründolásának” históriája. Építkezését s a narrációt tekintve ez a legszemlemesebb és legösszetettebb. A szerkezetre a közkeletű „matrjoska baba”-hasonlat kissé mechanikus lenne, inkább a hagymagumó rétegeinek bonyolultsága és harmóniája illenék rá.

Hohó – kiáltott fel magában a fentiek után a volt kolléga, jómagam, aki úgyszintén túrázik a szépírás kies mezőin: itt, kérem, író születik (még ha tudott is J. I. első könyve, az *Eljő az a nagy, szép idő* műfaji besorolásáról). Profanizálással: a jeles hírlapíróként megismert kolléga lassan, de nemhogy biztosan megy, bizony a szemünk előtt átment szépíróba.

A korábbi könyvek néha krúdys hangja után a sorra születők (*Az utazó* – 2020, *A takahe madár* – 2020, *A kishű ébredése* – 2020) sok más hangzásra rájátszó előadásmódja és atmoszférája, a létezésben megmártózó s abban biztonságot kereső főhősei (írói alakmászai? – noha a szerző ez ellen többször is „kiszólva” az elbeszélésből, ironikusan bár, de tiltakozik) „teljesítik-kiteljesítik” az ottliki meghatározást: az író olyan egyed, aki a „léteésszakmában” működik. Paradoxonnal bűvészkedve: zszurnaliszta inkognitóját feladva nem író született – javorniczky istván író-önmagát megteremtve lépett a porondra. A legszebb – tehát érett – prózaírói életkorban.

MURAI ANDRÁS

Éljen a Szerző!

Önreflexivitás Javorniczky István prózájában

Javorniczky István író ember. Hivatásából adódóan évtizedeken keresztül foglalkozott szövegekkel, és a mai napig szüntelen késztetést érez a szavakkal történő önkifejezésre. Versikébe foglalja véleményét a közélet és a munkahely idegesítő, sok esetben abszurd eseményeiről (ezekről csak közeli munkatársai értesülnek), dalszövegekbe önti észrevételeit és dalkezdeményekben énekli el örömét és (gyakrabban) bánatát.

Az utóbbi években rendkívül termékeny prózaíróként. 13 könyvet számlál írói tevékenysége, ez áll az eddig utolsó (*Miért ne...?*) fülszövegében. Jóval korábban interjúkötetei jelentek meg (az *Eljő az a nagy, szép idő* című 1990-ben az 1956-os forradalom után kivégzett Szilágyi Józsefről szól, a 2001-es *Személyes ezredfordulóban* neves emberekkel beszélget), de míg ez a műfaj újságírói munkájához szorosan kötődik, az elmúlt időszakban számára új területen alkotott. Új, legalábbis a (korlátozott) nyilvánosság számára, ugyanis regényírással már korábban is próbálkozott, derül ki könyveinek utalásaiból. S a szerző ezen önmagára vonatkozó tájékoztató jellegű megjegyzései világossá teszik: ifjúkorától kacérkodott a „komolyabb” írói tevékenységgel. Jócskán túl volt a hatvanon, közelebb a hetvenhez, mikor régi vágyának teret engedett, és az önmegvalósítás igénye felülkerekedett az írói szereptől való félelmén – én legalábbis azt gondolom, így történt. Irigylésre méltó bátorság, irigylésre méltó hit a szöveg és az önkifejezés értelmében. Rögtön hozzá is teszem, szó sincs

elbizakodottságról: a kétely minden írását áthatja. „Hogy jövök én ahhoz...?” – ehhez hasonló, egyáltalán nem mellékes megjegyzések törnek fel a szerzőből, jelezve kétkedését önmaga tehetségében. Furcsa kettősség: a regény írója azon iparkodik, hogy az olvasó kételkedjék írói mivoltában.

István prózáit olvasva feltűnő az önreflexió folyamatos jelenléte. Mintha leküzdhetetlen vágyat érezne a „láthatatlan” szerző leleplezésére és a „valódi” szerző kilétének felfedésére. A szöveget alkotó személy (a valódi, a hús-vér, akinek múltja és életrajza van) és az író alakja (akit a szövegekből ismerhetünk meg) szétszalazhatatlanul fonódik össze, és e kettő összegubancolódására folytonosan utal a szerző. Mi több, prózái lényegében erre a kérdésre reflektálnak: ki a szerző? Michel Foucault híres írásában megkülönbözteti a hús-vér szerzőt a szerzőfunkciótól („Mi a szerző?”, *Világosság*, 1981/7.). Ez utóbbi a művekből rajzolódik ki és nem azonos az ugyanezen műveket alkotó személlyel. A Javorniczky-könyvekben azonban e kettő számomra elválaszthatatlan. Épp ez adja szövegeinek izgalmát: a játék az „író” felépítésével, megjelenítésével. A szerző ragaszkodik hozzá, hogy az olvasó megismerje őt. Javorniczky István könyvei Javorniczky Istvánhoz visznek közelebb. Valószínűleg ez is oka, hogy prózái magánkiadásban jelennek meg, csak szűk baráti, ismerősi körhöz jutnak el. Olvasás közben ugyanis képtelenség elvonatkoztatni a szerző személyes ismeretétől, aki mindent meg is tesz annak érdekében, hogy az íróról olvasva őt lássuk magunk előtt, hőseinek tulajdonságait vele azonosítsuk, szereplői múltjának eddig ismeretlen epizódjaiból (portugálul tanult, együttesben énekelt és gitározott, fiatalon jogot tanult, de beleunt) kirakjuk élettörténetét.

A saját működés módjukra reflektáló műalkotásokat minden művészeti ágban megtaláljuk, és bár korszaktól függetlenül bármikor születhetnek ilyen művek (például Velázquez *Udvarhölgyek* című festménye a 17. században készült, s ha már irodalomról van szó, Henry Fielding *Tom Jones* című, 18. századi regényét az elsők között tartja számon az irodalomtörténet mint önmaga létre visszautaló művet), elmondható, hogy a 20. és 21. század az önreflexív művészet virágkorát jelenti. Bármely művészeti ágat is tekintjük, az önreflexió azt jelenti, hogy a szerző sajátos viszonyát a valósághoz és a médiumhoz a befogadó tudomására hozza. Ennek a reflexiónak alapvetően három iránya lehetséges: szólhat magáról az alkotóról, az adott médiumról és az adott mű létrejöttéről, s e három természetesen egyszerre is jelen lehet egy műben. Mivel Istvánnal sokat beszélgetünk filmekről, rendszeresen ajánlunk egymásnak néznivalót, innen hozok néhány példát az előbb felsorolt típusokra. Ingmar Bergman a *Personában* (1965) egyszerre beszél annak a műnek a létrejöttéről, amelyet éppen nézünk és a médium, a film „teherbírásáról”, vagyis arról, milyen mélységig lehet érzelmeket kifejezni filmen (gondoljunk a „filmszakadás” jelenetére). Francois Truffaut rendezése, az *Amerikai éjszaka* (1973) a „film a filmben” megoldással a film létrejöttének folyamatát, illetve annak nehézségeit beszéli el, és erről szól a szerzői válság talán leghíresebb víziója, Federico Fellini *Nyolc és félje* (1963). A szerző médiumra vonatkozó reflexiójának nevezetes példája a *Nagyítás* (Michelangelo Antonioni, 1966), amely a valóság megismerésének lehetőségéről, illetve határáról szól egy gyilkosság apropóján. Filmes példáim a modern film időszakából valók, amikor megszületik a szerzői film, és egyértelműen a rendező tekinthető a film szerzőjének. Az irodalomban a szerző meghatározása „első ránézésre” nem jelent problémát – hiszen nem

kollektív alkotói folyamatról van szó –, a borítón olvasható nevet azonosítjuk a szöveg alkotójával. Az írók azonban gyakran nem tartják ezt a kötődést ilyen problémamentesnek. István is a „problémázók” sorába tartozik: nem szeretne láthatatlan narrátora lenni írásainak, de nem is akar teljesen egyértelműen megmutatkozni (mint például egy napló esetében). Prózáiban az önreflexivitás alapvetően két dologra irányul: az adott műre, illetve annak műfajára és a szerzőre; az előbbire kisebb, az utóbbira nagyobb hangsúly kerül. Ő maga több helyütt behatárolja prózai szövegeit: „elegyes stílusú ... realista sajtóregény” (*Miért ne ...?* 97.), másutt a valóság és a fikció keveredésének nevezi a könyvét (*Mindig fölfeslik valahol, Főhősök nyomában*). Akár a szöveg típusának, akár az író alakjának meghatározásáról van szó, könyveiben lényegében a szöveg és a valóság viszonyának újragondolására vállalkozik.

Nem egyes szám első, hanem harmadik személyben ír, mégis határozottan látszik, hogy minden könyve önmagáról szól – ez persze nem nagy felfedezés, merthogy ezt közvetlenül ő maga is megfogalmazza. „Regényei – hogy, hogy nem – akarva-akaratlanul róla szóltak” – olvashatjuk legutóbbi munkájában. Csarmati Bélának nevezi magát a *Főhősök nyomában* című könyvében, s hogy ne legyen kétségünk szerző és hős egyezéséről, lényegében csak a nevet változtatja meg, a főszereplő foglalkozását nem: nyugalmazott újságíró. Időnként próbálja megtéveszteni, elbizonytalanítani olvasóját: „Csarmati Béla nem létező személy, még ha az Olvasók gyanakodhatnak is némely hasonlóságra a szerző és hőse között ...”. De nem hagyom magam, én Olvasó, nem hiszek az Írónak, sőt egyre biztosabb vagyok szerző és hős azonosságában. Egy másik Csarmaty Béla is ő, aki előássa és leporolja, újraértelmezi egy régi írását a *Mindig fölfeslik valahol* történetében. Ő Jakusi Bernát, a *Miért*

ne...? újságírója, aki elhatározza, hogy a kedvezőtlen kortárs politikai körülmények ellenére létrehoz egy független lapot (spoiler: belebukik). Ő G. A *takahemadárban*, és természetesen ő a „kisfiú” az esszékötetben (*A kisfiú ébredése*), valamint a térben és időben laza asszociációkkal közlekedő utazó (*Az utazó*). Ezen nevek mögé bújva önmagát jellemzi: „két és fél évtizedig írta cikkeit a hivatalos szólamokat nem osztó, értelmiségi körökben népszerű napilapban”, „alaptermészete a szemlélődés” (*Miért ne ...?* 8–9.). Könyveit egymás után olvasva erősödik meg a felismerés, miszerint az írás István számára (is) az önvizsgálat lehetősége. Alkalmom saját múltjának értelmezésére (*A kisfiú ébredése*), korai, meg nem valósított írói ambícióinak vizsgálatára (*Mindig fölfeslik valahol*), másutt a szövegben próbálhatja ki, gondolhatja végig a valóságban elodázott terveket (*Miért ne...?*).

Az önreflexió prózáiban sohasem radikális. Nem számolja fel a történetet (mint egy Godard-film), nem feszíti szét a médium kereteit (mint a *Persona*), nem kényszerít a nyelvhasználat újragondolására (mint egy Esterházy-könyv). Ennek oka többek között a hozzászólás igénye a közéleti témákhoz. Az újságírói elhivatottság prózáiban is dolgozik. A regényeiben megírja azt is, amit már nincs hová megírnia, mert nincs olyan lap, nyilvános felület, ahová érdemes vagy ami kedvére való. A közélet bírálatában a legerősebb az elképzelt *Kétely* című lap gründolásáról és vállalhatatlanságáról szóló történet (*Miért ne...?*). István álláspontja világos: elege van a kortárs politikai berendezkedésből. A közélet visszássága a témája a *Mindig fölfeslik valaholnak* is, ami, bár a téma marginálisnak látszik, szerintem legnagyobb írói vállalkozása. A nyolcvanas években írta meg az egyetemi visszaélések történetét, de elsüllyesztette, majd harminc évvel később átdolgozta. Benne van az

időbeli távolság előnye: lehet kritikus önmagával, a korábbi szöveggel, és eljátszhat múlt és jelen közötti ingázással.

A történetet felszámoló önreflexió lehetetlenné tenné a gondolat szabad vándorlásának követését is az olvasó számára. Márpedig megragadók a művészeti, kultúrtörténeti kalandozások, kedvet csinálnak irodalomhoz (érdekes, hogy kedvenc regényei között, lásd *Az utazó* 117–118. oldalát, alig találunk erősen önreflexív darabokat), filmekhez, képzőművészethez, zenéhez, utazáshoz. S nem az a fontos, hogy ízlésünk, értékrendszerünk egyezik-e az íróéval – a könyveiből áradó nyitottság és szabad gondolkodás az, ami jókedvre derít.

Az utóbbi két év hat könyvéből legjobban a *Főhősök nyomában* szerettem, amelyben az író, pontosabban az íróvá válni vágyó szerző keresi azt a valós személyt, akit képzelőereje segítségével át- és megformálhat. Az olvasó az ötletelés újabb és újabb állomásán keresztül járja végig az alkotói folyamatot – végül kiderül, a szerző „csak” önmagát találja meg; nincs más, akit jobban ismerne önmagánál. Ő lesz hát a főhős, saját nyomában halad, s talán ezt sokáig észre sem veszi, vagy egyszerűen nem árulja el, hogy mindvégig tudta: a keresés maga a téma. Szórakoztatók a lamentáló kutakodás közben tett kitérők Steinbecktől Új-Zélandig, a hétköznapi élet megpróbáltatásaitól a barátság értelmezéséig. Ez az, ami inspirál István könyveiben: nem apad az érdeklődése a világ dolgai iránt, és fontos számára véleménye minél árnyaltabb megfogalmazása. S mindezt úgy, hogy önmagát is a véleményformálás tárgyává teszi.

Javorniczky István hivatkozott könyvei:

Mindig fölfeslik valahol, 2019

Főhősök nyomában, avagy egy szerző keres egy témát, 2019

Az utazó. Két (nicz)kysregény, 2020

A kisfiú ébredése. Kavicsdarabkák a nyolcvanas évekből, 2020

A takahemadár, 2020

Miért ne ...? A Kétely tündöklése és bukása, 2021

TÖRTÉNELEM

BABUS ENDRE

Két „úri közép” unoka

Arra a kicsit talán bolondosnak tetsző kérdésre, hogy az alma végül is messze gurult-e a fájától, elég komplikált megadni a választ a mi esetünkben. Annyi biztos, hogy közeli felmenőink többé-kevésbé azonos társadalmi csoporthoz tartoztak, ha nem ugyanolyan szinten helyezkedtek is el a Horthy-korszak rendies hierarchiájában. Mindkettőnk családja annak a keresztény középosztálynak nevezett képződménynek volt a képviselője (legalább az egyik ágon), melynek morális értelemben nem minden tekintetben egyszerű az örökösének lenni a háború utáni Magyarországon. Néha egyenesen úgy tűnik, kevés olyan egymást követő nemzedék akadt a nem túl távoli múltban, melyek esetében a Miloš Forman által filmre is vitt *Elszakadás* annyira karakteres lett volna, mint apáink és mi magunk között. Vagyis a Trianon után felnőtté vált úri középosztályi ifjúság, illetve annak 1950 körül született utódai tekintetében.

Gyerekként mindkettőnket templomba hordták, s megtanítottak imádkozni is, kamaszként azonban praktikusán szakítottunk az egyházzal – én például már nem is konfirmáltam. Világnézetünk másik sarkalatos pontja az a meggyőződés volt, hogy a kommunista állampárthoz (MSZMP) képtelenség csatlakozni. Ez nem jelentette azt, hogy néhány kritikus szellemű, reformista párttagot (s a 45 előttiakat) ne respektáltuk volna. Az utóbbiak közé tartozott pár tanárunk s egy-két igen jó barátunk is, ám az ő választásukat a magunk számára követhetetlennek tartottuk. Mi 56-ot magától értetődően nem ellenforradalomnak tekintettük (soha nem is használtuk e pártállami terminológiát), a többpárti demokráciát és az orosz

katonai csapatok kivonulását pedig a legszebb és legédesebb vágyalomnak tartottuk. Még akkor is, ha ezek közeli bekövetkeztében sokáig nem is reménykedtünk.

„Kollaboránsnak” talán nem számítottunk, bizonyos fokig azonban kétségkívül magunk is belekompromittálódunk a Kádár-rendszerbe. A rózsadombi Rákóczi Gimnáziumban egy fiú akadt csak az általam közelebről ismert osztályban, akinek volt mersze távol tartani magát a Kommunista Ifjúsági Szövetségtől – s e srác bizony nem én voltam. Egyetemista korunkban a március 15-i spontán utcai demonstrációkon persze részt vettünk (kokárdával a gomblyukban), hogy évente egyszer nyíltan is emlékeztessük a külvilágot és önmagunkat szabadsághiányos állapotainkra. Sajátos módon a baloldali eszmevilágnak is létezett azonban egy olyan vonulata, amely iránt érdeklődést mutattunk, sőt bizonyos szimpátiát is éreztünk. A recsegő *Internacionálé* füleinknek már hamisan szólt, a szovjet himnuszt pedig egyenesen a megszállók indulójának tartottuk, ám a Dél-Amerikából jött, nem hivatalos forrásból megismert marxista dalok pátosza Kelet-Európából nézve éveken át hitelesnek tűnt számunkra.

A 16 tonnát raksz, és mennyi a bér?-t ugyanúgy el lehetett énekelnie Javorniczky Istvánnak (J.), a kalocsai garnizon Bomba triója tagjának, miként e sorok írójának (B.). Az 1960-as évek újbaloldali ideológiája voltaképpen afféle szellemi „átjáróként” szolgált számunkra a szabad világba eszmei fejlődésünk hajnalán. Érdeklődéssel olvastuk a *Valóságban*, hogy mit gondol Sartre Latin-Amerikáról vagy az Európát kettéosztó berlini falról. Ideológiai egyenkoszthoz szoktatott nemzedékként

izgalmasnak találtuk a marxizmus és a freudizmus kapcsolatáról szóló tabudöntőgető fejtegetéseket is.

A hajdani úri középosztály szóban forgó két unokája az 1970-es évek kezdetén azonban mindenekelőtt progresszív hazai marxista szerzőket, Heller Ágnest, Vajda Mihályt, Márkus Györgyöt „fogyasztott”. A Budapesti Iskola tagjainak az Akadémiai Kiadónál megjelent egyes művei alighanem még ma is megtalálhatók nemcsak B., hanem J. könyvtárában is. Az államszocializmus idején felnőtt generáció bölcséleti anyanyelve visszavonhatatlanul a marxista terminológia maradt, még akkor is, ha valaki azóta már Hamvas Béla metafizikáját ízlelgeti. Filozófiai alapjaink tekintetében egészen biztosan különbözünk az előttünk járó nemzedéktől.

A Horthy-korszakbeli belügyminisztériumi főtisztviselő unokája (J.) a Kádár-éra kellős közepén tehát forradalmi dalokat előadó KISZ-tag volt, aki a lukácsista gondolkodók mellett például Gramscit olvasott. Hasonszórú barátja, a tiszántúli alsó középosztálybeli családból jött másik joghallgató (B.) mindezen túl meglehetősen „balosan” is öltözködött. Farmer, sötét póló, fehér teniszcipő és egy csomóra kötött vékony bőrszija nyakban – ennyiből állt állandó utcai ruházata. Katonai gázálarctáska helyett (ez volt a hazai *New Left* legfőbb védjegye akkoriban a pesti bölcsészkaron) neki ugyan egy kicsit polgáriasultabb khaki színű szütyő lógott a vállán, de azt rajta kívül senki sem tudta megkülönböztetni az ikonikusnak számító bölcsész ellen-aktatáskától. A magát újságárulásból fenntartó srác megjelenése főként a hideg hónapokban keltett azonban feltűnést, amikor télikabát helyett csak egy kinyúlt, hosszú gyapjúpulóvert viselt.

A hangsúlyozottan puritán külső mindazonáltal kicsit komplikáltabb belső világot takart. Az egy józsefvárosi gangos házban élő diák egykori cselédszobáját példának okáért egy nagyméretű *Szelid motorosok* moziplakáttal dekorálta. Voltaképpen közvetlenül e fekete-fehér poszter alatt aludt, mondhatni fölötte motorozott legendás gépén Peter Fonda és Dennis Hopper, amikor Mexikóból felmentek Los Angelesbe. B. elég élénken érdeklődött a republikánus hagyományok iránt is. Első évfolyamos egyetemistaként évfolyamdolgozatát a köztársasági államformát deklaráló 1946. évi I. törvényről írta, s nem mondjuk az akkoriban gyakorta magasztalt jugoszláv öngazgatási modellről. A nevezetes jogszabály később közjogi kiindulópontja lett az 1989–1990-ben életre hívott Harmadik Köztársaságnak.

A „bikahangúnak” is nevezett rikkancs-egyetemista művelt barátja (J.) megjelenésére és mentalitására nézve más fazon volt. Minden jel szerint ő is ugyanabban a szellemi vákuumban nőhetett fel azonban otthon, mint az egykori keresztény középosztály legtöbb unokája. Az úri közép famíliáknak a két világháború között minimálisan „kijáró” három szoba összkomfortokban az 1950-es évek elején különben már teljes volt a tömegnyomor. A népi demokrácia úgy kezdődött, hogy a hatóságok minden egyes lakás minden egyes helyiségébe belakoltattak egy komplett családot. A J. familia még szerencsésnek tarthatta magát: az államtitkár nagyapa 4 és fél szobás otthonát kizárólag rokonokkal sikerült feltölteni. Szám szerint tizenkettővel. Az „átkos” filmforgalmazási főtisztviselőjének számító nagytya nem sokkal a világháború végét követően aztán elhunyt. Csak kevéssel élte túl a ceglédi internálótáborban eltöltött hónapokat. Egykori minisztere, Keresztes-Fischer Ferenc melleleg az elsők közt volt, akiket az 1944-es megszállás után a Gestapo letartóztatott.

B. szellemi útkeresésének első etapja nagyjából 21-22 éves koráig tartott. Ez volt az az időszak, amikor nemcsak a március 15-ei belvárosi tüntetéseken vett részt, hanem a rendszerkonform május 1-jei felvonulásokon is. (J. kolléga ez utóbbiakat mintha kihagyta volna.) Az állami demonstrációk nem a harsány munkásindulókkal csábították ki az egykori Felvonulási térre a hajdani protestáns lelkész unokáját. Sokkal inkább egy akkoriban indult progresszív színházi alakulat, a 25. Színház derűs és harsány stábjának jelenlétével. Az ő teherautós „truppjukhoz” akkoriban mintha a frissen összeállt Sebő-együttes tagjai is csatlakoztak volna. Egy darabig úgy tűnt, e kompánia valami hasonló szellemiséget képvisel a pódiumokon, mint az új utakat kereső Lukács-tanítványok a filozófiai tanulmányaikban.

B. legkirívóbb ideológiai kilengése éppen egy ilyen májusi „seregszemléhez” kapcsolódott. A sugárúti kerítések mellé letámasztott különféle gazdátlan félistenek, illetve aktuális politikai vezetők közül B. és akkori barátnője egyszer (kicsit talán a maguk számára is váratlanul) kiemelt ugyanis egy nagyméretű Marx-fotót, majd azzal sétáltak tovább a mai Andrassy úton. A demonstrációs tábla a masírozást követően a Köztársaság téri bérház bepókhálósodott pincéjében porosodott. Az esetleges kíváncsiskodóknak nyilván nem lett volna egyszerű elmagyarázni, hogy ez a Marx nem az unalomig idézett s már réges-régen szoborrá merevedett öreg lázító, hanem a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*, meg a *Grundrisse* egykori ifjú titánja (Heller Ágneséknál legalábbis ezt lehetett olvasni). A kb. 1 négyzetméter nagyságú portré egészen az első nagy fővárosi lomtalanításokig ott maradt a földalatti fűskamrában.

Ha történetünk két főszereplője 1970 helyett egy évtizeddel korábban fejezi be középiskolai tanulmányait, talán egyikük sem jut be a pesti jogi karra. Az egykori úri középből érkező pályázók a proletárdiktatúra első tízegynéhány esztendejében többnyire esélyteleneknek számítottak a munkás- vagy parasztcsaládokból jött felvételizőkkel szemben. Magyarországon az egyetemre felvételizők intézményes megkülönböztetése azonban 1962-ben véget ért. Az osztályidegen származékok az egyenjogúság helyreállítása után semmiféle hálát nem éreztek az addigi diszkrimináció beszüntetéséért, a Kádár-kurzus ostobaságain viszont megütköztek. Az első komoly politikai természetű csalódás B-t azonban nem az 1968-as prágai katonai bevonulás kapcsán érte. Őt 16 évesen sokkal inkább foglalkoztatta például a Ferencváros–Manchester United-meccs Budapesten, mint a Varsói Szerződés öt tagállamának megszálló akciója. Az utóbbi kapcsán inkább azon csodálkozott, hogy addig nem állomásoztak orosz katonák Csehszlovákiában. A Vörös Hadsereg nélkül miként lehetett egy helyen a szocializmust egyáltalán életben tartani? – értetlenkedett.

Az első kiábrándító tapasztalatok ma már esetleg csak jelentéktelen apróságoknak tűnhetnek, akkoriban mégis megvilágosító erejűek voltak. Az egyik ilyen negatív élménnyel J. és B. közös katonai szolgálata idején szembesült. Akkor, amikor a kalocsai laktanyában nem hagyták, hogy az előfelvételis bakák egynapos önkéntes munkával (az ott megkeresett pénzzel) segítsék az éppen súlyos földrengés által sújtott, koldusszegény Bangladesht. A parancsnokok azt mondták, a vasárnapi kommunista műszaknak nincs semmi akadály, a keresetet azonban a harcoló Észak-Vietnámnak lehet majd csak átutalni. A szolidaritási akció ezzel persze kifűjt, még mielőtt egyáltalán elkezdődött volna. A cselédszoba falára

később viszont graffitiként felkerült egy akkoriban terjedni kezdő szlogen: „Nálunk minden tilos, de ami szabad, az kötelező.”

Egy másik rossz emlékű esetnek az egyetem volt már a színhelye. 1973 őszén a kari pártbizottság egyik feltörekvő tagja váratlan „eligazítást” tartott a két barát évfolyama előtt. A fejtágító leforrázta a hallgatókat. Kiderült, hogy az egyetemi autonómiát s az annak szükségszerűen részét képező hallgatói autonómiát onnan kezdve jobb, ha elfelejtik. Voltaképpen egy több négyzetméteres tacepaóval volt baj, amit a rendszer iránt talán éppen a leginkább elkötelezett évfolyamtárs ragasztott ki egy nagy előadóterem falára, nem sokkal egy moszkvai építőtáborból való hazaérkezése után. A csomagolópapírra kézírással felvitt szöveg döbbenet számolt be arról, hogy a fiú Moszkvában teljes szervezetlenséget tapasztalt. A srác, aki Kelet-Magyarország egyik távoli sarkából került be a jogra, őszinte és nyilvános disputát kezdeményezett a látottakról, erre azonban nem került már sor.

A „vitaindító” tacepaót a kari pártbizottság órákon belül leszedette anélkül, hogy érdemben vitába szálltak volna a leírtakkal. A pártvezetőség csupán arra célozgatott, hogy az inkriminált szöveget bármelyik esti tagozatos hallgató elolvashatja. Azok egy része kétségkívül BM-es volt. Az adjunktus az évfolyam előtt különben úgy fogalmazott, hogy a kiáltvány olyan volt, mint a mazsolás kalács: csak azért készült, hogy elhelyezzenek benne kompromittáló tartalmakat. A beszéd után az évfolyam az ötvenes években kezdte egy kicsit érezni magát, pedig csak az „elkötelezett” baloldal lendült támadásba országszerte 1973-ban. A tacepaós évfolyamtárs az eset után mindenesetre elvesztette a talajt a lába alól: az államvizsgáit soha le nem

téve „félbemaradt” jogász lett, hogy aztán a 80-as évek közepén öngyilkosságot kövessen el – két kicsi gyereket hátrahagyva.

J. és B. jogi diplomájával a zsebében 1975-ben lépett ki a „nagybetűs életbe”. Akkortájt szinte ugyanott tartottak, mint apáik bő három évtizeddel korábban. Az atyák eredetileg ugyanis szintén jogásznak készültek, ám csak a záróvizsgákig (az abszolutoriumig) jutottak el. Az államvizsgákat, mint a családokban később nemegyszer elhangzott, már nem állt módjukban letenni a katonai összeomlás, majd pedig a politikai fordulat miatt. B. e történet valódiságában nem volt egészen biztos. A saját apja egykori egyetemi indexét ismerve kevés esélyt látott arra, hogy a leckeönyv tulajdonosa valaha is diplomához jusson. A felsőfokú tanulmányok folytatása ahhoz viszont kétségkívül elegendő volt, hogy az egykori egyetemi hallgatók feje fölül elháruljon a frontra vezénylés veszélye.

A két apát a történelem napos oldaláról az 1940-es évek közepén állították át az árnyékos oldalra. A J. család megúsza ugyan a fővárosból történő kitelepítést, a családfő azonban nem kapott munkát Budapesten. Ő sokáig azon kevesek közé tartozott, akik nem az ország központjába ingáztak, hanem épp fordítva. A háború előtti kezdő filmproducer építőipari segédmunkás lett, s évekig Borsodban robotolt. Csak később sikerült felküzdenie magát raktárossá Budapesten. B. apja 1944 végén ugyanakkor külszolgálati megbízatást kapott a Krím-félszigettől északra. A donyecki szénmedencébe kényszermunkára küldték a szovjet katonai hatóságok. A volt kelet-alföldi cserkészparancsnok két és fél év után csontsoványan térhetett haza, hogy aztán egy angyalföldi bakelitpréslő műhelyben dolgozzon, egykori szerzetesek társaságában. Csak 1961-ben válthatott,

egy könyvelői tanfolyamot követően vállalati osztályvezetői beosztást kapott. Homo horthycusból homo kádáricus lett – egyszer így foglalták össze a pályafutását.

Az atyák által az 1930–1940-es években elkezdett jogi tanulmányokat csak a fiúknak sikerült tehát egy emberöltővel később befejezniük. Ez meg is látszott a reakción: J. papája a diplomaosztásról olyan boldogan vitte haza azt, mintha a sajátja lett volna. A fiúk nem sokkal később napilapos újságírók lettek. J. annak az országos orgánumnak került a fővárosi szerkesztőségébe, aminek már évek óta nemcsak az olvasói, hanem az előfizetői is voltak otthon. B. a maga slapajidejét egy vidéki városban töltötte. Később megyei napilapos tudósító lett Budapesten. Az ő családja a háború után *Népszavát* járattott (előtte *Pesti Hírlapot* és *Új Időket*), ám a 60-as évek derekán ők is váltottak. Nem igazán saját elhatározásból. Az osztályvezető papát kerülgetni kezdte azonban a vállalati pártszervezet, s a belépést csak egy *Népszabadság*-előfizetéssel lehetett kicsit elodázní. Nem sokkal később az MSZMP-ben ráébredtek, hogy a tagok közt túl kevés a munkás és túl sok az alkalmazott. Attól kezdve apámnak nyugta volt, ám ő az előfizetésen jobbnak látta nem változtatni.

A „szerkesztő urak” pályája a rendszerváltás előtt még egyszer intézményesen összekapcsolódott. Az új katonai cenzorok kiképzésére készülő Magyar Néphadsereg az 1980-as évek első felében rájuk is kivetette a hálóját, több mint félszáz további sajtómunkással együtt. Az adott kontingens bevonultatása az ironikus felhangokat sem nélkülözte. A vezérkar által kiszemelt tartalékosok közt ott volt például a renitens *Mozgó Világ* fél szerkesztősége, akik főszerkesztőjük kigolyózása miatt épp akkoriban távoztak tiltakozásképpen a folyóirattól. Minél inkább

lázadoztok, annál inkább cenzorokat faragunk belőletek – akár így is lehetett dekódolni a behívásokat. A cenzori megbízatás nem volt teljesen előzmény nélküli a két jogász-újságíró famíliájában. Közel fél évszázaddal korábban J. apjának kellett ellátnia efféle feladatokat, miközben tartalékos hadnagyként részt vett Észak-Erdély 1940-es „dicsőséges” visszacsatolásában. Az ő dolga ugyan nem a különféle sajtótermékek, hanem a legénységi levelezés kontrollálása volt tábori cenzor beosztásban.

A köztársaság helyreállítása után a két firkászt egyre inkább foglalkoztatni kezdte saját családja története. Nem utolsósorban az apáké. Fiatal emberként ugyan egyikük sem töltött be különösebben magas állást, ám nem is voltak teljesen jelentéktelen pozícióban. B. apját, akinek ifjúkorára meghatározó befolyást gyakorolt a cserkészmozgalom, húszéves korában (1942) a hazai *scoutok* kelet-alföldi kerületének az adminisztratív vezetőjévé nevezték ki. Ez már az az időszak volt, amikor a vallási különbségtételt eredetileg elutasító nemzetközi szervezetben a testvériség eszméjét kezdte maga alá gyűrni a nemzeti, sőt faji érdekek érvényesítésére törekvő korszellem. A harmadik zsidótörvény megszavazása után (1941) aztán a zsidó cserkészcsapatok feloszlását is elrendelte az addigra már egy katonai tábornok vezetése alá került Magyar Cserkészszövetség. Az idehaza 60 ezer tagot számláló mozgalomban e döntés több mint kétezer fiataalt érintett.

A frissen megházasodott (1942) J. papa ezzel párhuzamosan a honi filmgyártásban próbálgatta oroszláncörmeit. Ez aligha volt független attól, hogy feleségének édesapja 1937 óta a Magyar Mozgóképvizsgáló Bizottság belügyminiszter által kinevezett elnöke volt (1944-ig). Az elnök és neje rendszeresen részt vett a Budai Várban a kormányzói házi

vetítéseken. A vő a házasságkötés évében egyébként Pannónia néven egy filmvállalatot hozott létre. A később Árpád névre átkeresztelt cég működéséhez a források szerint két film megszületése is köthető, ezek kópiái azonban időközben elvesztek.

A J. és B. által több évvel ezelőtt elkezdett családtörténet-feltárás nyilvánvalóan nemcsak a felmenők életpályájának pusztá rekonstruálására irányul. A „megszakadt” magántörténelem folyamatosságának a helyreállítása kimondva-kimondatlanul egybekapcsolódik a családi múlttal szembenezés szándékával is. A kutatás jelenleg is folyik. Az almák időnként még tovább gurulnak.

FENYVES KATALIN

Egy családregény margójára

Talán eszembe sem jut a következőket végiggondolni, István fikcionalizált (saját) családregényét¹ kifejezetten ebből a szempontból olvasni, ha maga a szerző művének elején, még a tulajdonképpeni történetmesélés felvezetéseképpen rá nem irányítja a figyelmemet. „Mikor van itt az ideje, hogy az ember, aki egykor ifjonti hévvel érzelmes költemények százait róttá papírra, megint versbe szedje a gondolatait, újra rímekben beszéljen?” – teszi fel a kérdést, mint később kiderül a regény egyik főszereplőjére, a köszönetmondásban is szereplő, sohasem ismert nagyapjára utalva („aki a javát megírta helyettem”), majd mindjárt fel is sorol jó néhány lehetséges választ. „*Akkor, amikor Pest utcáin zsidókat terelnek karszalagos legények a Dunapartra?*” (8. – kiemelés tőlem) Ezt az első kérdést még számos másik követi, előrevetítve, hogyan éli meg a család a második világború utolsó hónapjait. Ám az én olvasói „elváráshorizontomat”² ez a mondat, ez a kép visszavonhatatlanul meghatározta: csak a magyarországi zsidók, szűkebb kutatási területem összefüggésében tudtam követni (*Oda/Vissza*)*fejlődésregényének* újabb és újabb fordulatait.

Pedig ez a „sajátos szempont” nem is bukkan fel túl gyakran a regény szövegében. Megnéztem, maga a szó összesen kilencszer fordul elő – ebből ötször egy 1920-as levélben (107–109.), amelyet a már említett nagyapa

¹ Javorniczky István: *(még) a halál el nem választ. Hinundzurückbildungsroman. (Oda/Vissza)fejlődésregény.* Szerzői magánkiadás, Budapest, 2019.

² Vö. *Keresztyén bibliai lexikon.* Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója Budapest, 1993. Szerkesztett Dr. Bartha Tibor.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/e-e-C9B2A/elvaras-horizont-C9BE2/>. Letöltés: 2021.11.20.

fiatal belügyminisztériumi fogalmazóként, a minisztériumi dolgozók kommun alatti ügyeit vizsgáló bizottság tagjaként ír Kolozsvárra, az apósának –, és sem közvetve, sem közvetlenül nem játszik fontos szerepet. Vagy mégis. Bár ez valószínűleg rejtve marad azon olvasók előtt, akik nem ismerik a szerző különleges, „*tongue in cheek*” humorát, azt a rendkívül visszafogott iróniát, amelyet rezzenéstelenül komoly arccal képes előadni (legfeljebb csak a szeme villanása jelzi, hogy mégsem egy-az-egyben kellene értenünk, amit mond). De ez írásban nem okvetlenül „jön át”. Így veszhet el avatatlanok számára a súlya annak a mondatnak, amely a regénybeli apa sógorát látszólagos szenvtelenséggel így jellemzi: „Jó keresztény, igaz magyar ember, a zsidótörvényekből neki is származott számos előnye, tart a zsidók haragjától.” (156.) Ennél is könnyebben elsikkadhat a nagyapai életrajz azon epizódja, hogy immár miniszteri tanácsosként 1938. szeptember 1-én a Színművészeti és Filmművészeti Kamara megalakítására alakítandó bizottság tagja lett.¹ És nem tudom, mennyire kell érzékeny fülűnek lennie az olvasónak ahhoz, hogy meghallja, milyen vérfagyasztó a regénybeli apa sorsfordító döntésének indoklása: „Reménytelen induló filmproduceri karrierjének lóttek. Jó, ha megússza, hogy nem hánytorgatják fel neki Koncz Tónival közös filmvállalatuk utolsó tervét. A tizaeszlári vérvádról szóló antiszemita regény megfilmesítését a hadi események alakulása ugyan meghiúsította,

¹ „Színművészeti és Filmművészeti Kamara az 1938: XV. tc. alapján kezdte meg a szervezést Wlassics Gyula br., miniszteri biztos. Az aug. 28-án kelt 1938/6090 sz. M. E. rendelet értelmében zsidó származású művész nem lehetett a kamara teljes jogú tagja. Az 1938. dec. 22-én tartott első képviseleti közgyűlésen elnökké Kiss Ferencet, főtitkárrá Cselle Lajost választották. 1944. ápr.-ban az addig különböző jogcímeken kivételezettek tagságát is megszüntették. A nem kamarai tagokat a színházak nem szerződteheték. [...] A kamara 1945 elején szűnt meg.” Lásd *Színművészeti Lexikon*. (Főszerk.: Székely György.) Akadémiai, Budapest, 1994.

de bármikor előáshatja valami jóakaró a romok alól, s akkor aztán magyarázhatja, hogy hát nem is úgy gondolták...”¹ (117.) Ha nem „úgy”, akkor hogyan?

Noha ez valóban nem sok, az én olvasatomat mégis meghatározta. A regény a személyes hitelesség erejével szembesített azzal, hogy a zsidóellenesség minden előzetes, rögzült hiedelmmel szemben nem szükségszerűen csak a tudatlanság és a rosszhiszemű tisztességtelenség következménye. Polgári ethosz és zsidóellenesség magától értetődően jelenik meg itt együtt, semmiféle ellentmondást nem mutat. Szétbonthatatlan egységben képezi részét a két világháború közötti keresztény úri középosztály a regényben ábrázolt habitusának. Ez pedig rászorított arra, hogy lássam, amit eddig igyekeztem háritani: a zsidó felekezeti *Egyenlőségben* és Kiss József *A Hétjében* sok-sok cikket írt Kosztolányi vitriolosan füstölgő zsidóellenességét,² a fiatal Bibó és Erdei szélsőségesen általánosító antikapitalista elutasítását,³ a gyerek Márai öntudatlan félelmét a „tökéletesen civilizált” üveggyáros szomszédától és

¹ Koncz Antal Dezső mozis, filmforgalmazói és filmvállalkozói tevékenységéről a korabeli sajtóban, illetve filmes szakkiadványokban találni adalékokat. A hangosfilm.hu filmenciklopédia szerint: „Színiiskolát végzett, majd 1940-ig apja moziját (Korzó-mozgó) vezette. 1940 októberében alapította 'Koncz Film Kft' nevű filmvállalatát, majd 1943 novemberében Javorniczky Józseffel az 'Árpád Filmvállalat'-ot. 1945 tavaszán letartóztatták, majd bűncselekmény hiányában szabadlábra helyezték. További sorsa ismeretlen.” Letartóztatásáról és szabadlábra helyezéséről lásd <http://www.huszadikszazad.hu/1945-majus/bulvar/pogrom-filmet-keszitett-mozit-haracsolt>; <http://www.huszadikszazad.hu/1945-junius/bulvar/szabadlabra-helyeztek-koncz-antal-filmvallalkozot>. Letöltés: 2021.11.20.

² Borbás Barna: Feltárul Kosztolányi Dezső fajvédő múltja. *Válasz online*, 2019.04.04. <https://www.valaszonline.hu/2019/04/04/kosztolanyi-dezso-pardon-uj-nemzedek/>. Letöltés: 2021.11.20.

³ Nagy J. Endre: Antiszemitizmus a falukutatásban. Bibó és Erdei korai „osztályharcos antiszemitizmusa”. *Társadalomtudományi Szemle*, 1944 és a magyar társadalomtudományok, különszám (szerk.: Kovács–Szász–Zombory), 2015. 2. https://socio.hu/uploads/files/2015_2/nagy.pdf. Letöltés: 2021.11.20.

családjától.¹ Egyiküket sem vádolhatjuk tudatlansággal vagy tisztességtelenséggel. Óhatatlanul eszembe jutott azonban az is, hogy néhányan a két világháború közötti magyarországi közgondolkodás ma legismertebb olyan szerzői közül, akik akkoriban a zsidókban vélték felfedezni az ország, illetve a társadalom bajainak okozóit, amikor maguk is életveszélybe kerültek, mentették, akit tudtak – az ugyancsak bujkáló Németh László Zelk Zoltánt,² a szintén bujkáló Bibó egykori szegedi klasszika-filológia tanárát, Marót Károlyt.³

Itt tartottam, amikor egyszer csak rádöbentem, hogy hiszen itt valójában rólam, illetve a családomról van szó: nem a pusztán intellektuális-morális érdeklődés vezet, hanem a családtörténetem. Anyámat, miután egy keresztény ismerősétől kapott hamis papírokkal 1944 októberének végén, Balfon megszökött az Ausztriába – sáncásásra⁴ – tartó gyalogmenetből, Sopronban az első helyen, ahova erdélyi menekültként elszegődött, azzal küldte el a családfő, hogy bár ki nem állhatja a zsidókat, nem jelenti fel, menjen, amerre lát. (A nyilasok a hatalomátvételük után rögtönbíráskodást – statáriumot – léptettek érvénybe, aki zsidókat bújtatott, az életét

¹ Márai Sándor: Egy polgár vallomásai, 2. *Nyugat*, 1934/1.

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00569/17749.htm>. Letöltés: 2021.11.20.

² Bertha Bulcsú: Interjú Zelk Zoltánnal. *Jelenkor*, 1972/5. 398.

³ „Bujkálásra pedig azért kényszerült, mert mint az igazságügy-minisztérium titkára, hamis papírokat állított ki a Jó Pásztor református szervezet embermentő akciói, illetve magánszemélyek – többek közt György Péter akkor 16 éves édesanyja – részére.” Lásd Dénes Iván Zoltán: Bibó István ellenálló és embermentő tevékenysége 1944-ben. *Aetas*, 2013/4. 138. http://acta.bibl.u-szeged.hu/32920/1/aetas_2013_004_131-144.pdf,37-139. Letöltés: 2021.11.20.

⁴ Eleonore Lappin: *Die Rolle der Waffen-SS beim Zwangsarbeitseinsatz ungarischer Juden im Gau Steiermark und bei den Todesmärschen ins KZ Mauthausen (1944/45)*. Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes, Jahrbuch 2004, Wien, 2004. 77–112. <https://www.doew.at/cms/download/660q5/lappin.pdf>. Letöltés: 2021.11.20.

kockáztatta.)¹ Anyám a következő helyén is lebukott: az operabérletét és a kérdést, hogy kérnek-e a káposztás kockához cukrot a munkaadója, egy tanácsvezető bíró egyértelmű zsidó karakterisztikumnak ítélte, és nyomatékosan felszólította anyámat, vigyázzon a szájára, hiszen a lakásba egy nyilas is be volt szállásolva (akinek anyám vasalta a karszalagját). Ám megmenekülésének története azt mutatja, hogy a zsidók el- és be nem fogadása nem jelentett szükségszerűen egyet a megsemmisítésükre irányuló törekvéssel.

Bármennyire nehezemre essék is, látnom kell, amit egyébként logikailag nem is olyan nehéz felfogni, hogy a zsidók érzelmi elutasítása, a tőlük való idegenkedés, a sztereotipizálás, az előítélet, a kirekesztésükre és jogfosztásukra való törekvés, azaz a vallási, az ideológiai és a politikai felfogás és az emberiség parancsa lényegét tekintve különbözik.

A magyarországi gondolkodók egy része már a 19. század végén is a zsidók jelenlétében és tevékenységében kereste a választ a magyar társadalom nagyon is valós problémáira. És nem is okvetlenül csak azok, akik ellenségei voltak a társadalmi haladásnak. Prohászka Ottokár püspök nem csupán a századforduló katolikus megújításának volt a képviselője, de a társadalmi igazságtalanságok ellen is felemelte szavát, ugyanakkor zsidóellenes írásai meghatározó hatást gyakoroltak a két világháború közötti politikai elit tudatformálására.² Az első világháborús vereség és a két bukott forradalom után ez a nézet tovább erősödött, a háborús vereség „hátbaszúrás-” és a két forradalom alatti „zsidóuralom-” elmélete igen sok

¹ Salkaházi Sárát, a 2006-ban boldoggá avatott szociális testvért 1944. december 27-én ezért lőtték a Dunába a nyilasok. *Népszabadság*, 2006. szeptember 18. 6.

² Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről. *Egyháztörténeti Szemle*, 2008/4. 133–155.

újabb hívet szerzett. Bangha Béla jezsuita páter, a „keresztény nemzeti gondolat” megfogalmazója a kor egyik legmodernebb eszköze, a tömegsajtót állította ideológiai és politikai céljai szolgálatába,¹ és azt hirdette, hogy a keresztény társadalmi gondolat ugyanúgy magának vallja a demokratikus, népuralmi eszmét, mint a liberalizmus vagy a szocialista gondolat, csak „korunknak ezt a néha eltemetettként kezelt, de valójában szintén kimagaslón jelentékeny mozgató erejét”, a nemzeti gondolatot értékeli azoknál hasonlíthatatlanul többre.² Ő volt az, aki a magyarországi zsidókat – az érvényben lévő recepciós törvénnyel³ ellentétben – nem felekezetként, hanem nemzetiségként nevezte meg és ennek jegyében buzdított kizorításukra.⁴ Szabó Dezső, aki Kolozsváron nőtt fel és az Eötvös Collégiumon át vezetett az útja a *Nyugat* és a *Huszdik Század* köréhez, az első világháború alatt fedezte fel a parasztságot mint a magyar jövő zálogát. Ő fogalmazta meg a magyar faj (mai szóhasználattal etnikum) védelmének programját,⁵ az ő követői voltak a népi írók és a Szegedi Fiatalok, így Erdei meg Bibó, akiknek korai munkáiban a mai kutatók a fajvédő eszme továbbfejlesztését látják.⁶ A két világháború közötti időszak

¹ Klestenitz Tibor: Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első éve (1919–1922). *Múltunk*, 2009/3. 171–201.

<http://epa.oszk.hu/00900/00995/00019/pdf/klestenitz09-3.pdf>. Letöltés: 2021.11.20.

² Bangha Béla S. J.: *Magyarország ujjaépítése és a kereszténység*. Szent István Társaság, Budapest, 1920.

<https://mek.oszk.hu/05300/05387/05387.htm#39>. Letöltés: 2021.11.20.

³ 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89500042.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D34>. Letöltés: 2021.11.20.

⁴ „A nemzet életének keresztény alapra helyezésénél nem mellőzhetjük azt a nem annyira vallási, mint inkább vallással kombinált nemzetiségi kérdést, amely függő kérdéseink között az egyik legbonyolultabb és legsúlyosabb: a zsidókérdést.” Uo.

⁵ Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Táltos kiadása, 1919. <http://mek.oszk.hu/18300/18390/>. Letöltés: 2021.11.20.

⁶ Nagy J. Endre: i. m.; Halmos Károly: Zsidók és zsidóság neves történészek 1945 előtti munkáiban. *Társadalomtudományi Szemle*, 1944 és a magyar társadalomtudományok,

egyik legnagyobb hatású gondolati konstrukciója, Szekfű Gyula *Három nemzedéke*¹ elsősorban a magyar középnemességet és történelmi utódját, a keresztény középosztályt ostromozza mulasztásaiért (amiért indolenciájával lehetővé tette az idegen eredetű polgári rétegek megerősödését), szinte minden középosztálybeli könyvespolcon megtalálható munkája mégis a zsidók és a liberalizmus bűnlajstromaként tett szert rendkívüli népszerűsége. A parasztság felemelése, a munkásvédelem, a társadalmi reformok álltak a politikai (és nem csupán eszmei-ideológiai) fajvédők, a Bajcsy-Zsilinszky Endre, Lendvai István nevével fémjelzett szervezetek (Ébredő Magyarok Egyesülete, MOVE, Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt, ismertebb nevén Fajvédő Párt), valamint ezek legnépszerűbb lapjai, a *Szózat*, *A Nép*, a *Hazánk* céljai között is legelöl. Ám jóllehet ezt nemcsak a zsidók következetes visszaszorításával, hanem az élet- és munkakörülmények, a gazdálkodási feltételek és művelődési lehetőségek számottevő javítása révén kívánták volna elérni, antikapitalista nemzeti eszméikkel programszerűen szolgálták az antiszemitizmus további erősödését.²

Ugyanakkor az említett szerzők – ki előbb, ki később – a zsidóknál lényegesen veszedelmesebbnek látták a németeket, mind a határokon belül,

különszám (szerk.: Kovács–Szász–Zombory), 2015/5.

https://socio.hu/uploads/files/2015_2/halmos.pdf, letöltés: 2021.11.20.; Bognár Bulcsú: Szabó Dezső nemzeti radikalizmusának hatása Erdei Ferenc és Bibó István fajvédelmére. *Valóság*, 2011/5. 14–28.

https://www.academia.edu/40856411/Szab%C3%B3_Dezs%C5%91_nemzeti_radikalizmus%C3%A1nak_hat%C3%A1sa_Erdei_Ferenc_%C3%A9s_Bib%C3%B3_Istv%C3%A1n_fajv%C3%A9delm%C3%A9re. Letöltés: 2021.11.20.

¹ Szekfű Gyula. *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T. Budapest, 1920. <https://mek.oszk.hu/06800/06899/06899.pdf>. Letöltés: 2021.11.20.

² Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszme- és politikatörténeti tanulmány.* Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2012. http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/5/1/Gyurgyak_Janos_disszertacio.PDF. Letöltés: 2021.11.20.

mind az egyre erősebb és hatalmasabb Harmadik Birodalomban.¹ Szekfű Gyula már 1934-ben, a *Három nemzedék* újabb kiadásának utószavában felhívta a figyelmet a német veszélyre,² 1939 és 1944 között pedig a *Magyar Nemzet* vezető publicistájaként adta kritikai elemzését a kurzus hivatalos politikájának. Szabó Dezső 1938 áprilisában, az első zsidótörvény elfogadását megelőző hónapban írta meg a német fenyegetésről végletes stílusfordulataiban bővelkedő aggodalmait Az *antijúdaizmus bírálata* című munkájában.³ Bajcsy-Zsilinszky Endre a németek iránti fiatalkori lelkesedését a harmincas évek közepétől felváltotta a németbarát külpolitika legkeményebb bírálata, míg Lendvai István 1938 és 1944 között Nomád néven írt cikkeket a *Magyar Nemzet*be és a *Mai Napba* a nemzeti függetlenséget kockára tevő nyilasok ellen – mindketten az életükkel fizettek bátorságukért.⁴ Németh László „hígmagyar–mélymagyar” koncepciója pedig eleve mindkét kisebbségtől féltette „a nemzet elveszett lényegét”.⁵

És mégis: sok más jelentős értelmiséggel együtt mindannyiukat súlyos felelősség terheli azért, hogy a zsidóellenesség különböző fokozatai – az egyszerű idegenkedéstől a neofasiszta megnyilvánulásokig – a mai napig

¹ Uo.

² Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 2. kiadás.
https://mtda.hu/books/szekfu_gyula_három_nemzedek_Optimized.pdf. Letöltés: 2021.11.20.

³ Szabó Dezső újabb művei. Az *antijúdaizmus bírálata*. Ludas Mátyás kiadás, Budapest, 1938. május hava. http://mtda.hu/books/szabo_dezso_az_antijudaizmus_biralata.pdf. Letöltés: 2021.11.20.

⁴ Gyurgyák János: i. m.; Veszprémy Bernát László: *A másik Lendvai. Lendvai István publicisztikája 1936 és 1944 között*. Veritas évkönyvek, 2016/1. 185–203. http://epa.oszk.hu/02300/02308/00003/pdf/EPA02308_veritas-evkonyv%202016_185-204.pdf. Letöltés: 2021.11.20.

⁵ Hunyadkürti Soma: Az öngyarmatosítás fogalma és a magyar népi mozgalom identitáskeresése. *Kommentár*, 2016/4. 56–68.

nem elhanyagolható arányban vannak jelen a magyarországi közgondolkodásban.¹ Az utóbbi néhány évben ugyan nem kevés kiváló, adatgazdag, gondosan mérlegelő tanulmány és monográfia jelent meg a két világháború közötti korszak eszmetörténetének mindeme jelentős szereplőiről,² sőt még a mindennapok mentalitásának alakulásáról is,³ ám ezek még azoknak a történészeknek sem okvetlenül érték el az ingerküszöbét, akiknek ez „nem korszaka” – a szélesebb olvasóközönségről nem is beszélve. A „tanuló ifjúságnak” pedig esélye sincs iskolai körülmények között megismerkedni ezek eredményeivel, hiszen a hivatalos emlékezetpolitika és a tanterv nagyon is más utakon halad.

Marad tehát a szép(dokumentum?)irodalom. Az olyan könyvek, mint István családregegye. Amely a múltat felidézve szembesít máig érvényes kérdésekkel.

„Ambrus feltétlen engedelmességet és főnökei iránti lojalitást tanult és tanúsított, amióta csak 1919 nyarán minisztériumi segédfogalmazónak kinevezték. Nem esett nehezére, többnyire becsülte és tisztelte a vezetőit,

¹ Kolozi Ádám: Magyarország dobogós az antiszemitizmusban, a nyugat-európai muszlimokkal vetekszik a hazai zsidóellenesség. *telex*, 2021. november 14. <https://telex.hu/tudomany/2021/11/14/a-magyar-antiszemitizmus-a-masodik-legnagyobb-europaban-olyan-eros-mint-a-nyugat-europai-muszlimoke>. Letöltés: 2021.11.20.

² A már említetteken kívül különösen figyelemreméltó Vonyó József Gömbös- és Bartha Ákos Bajcsy-Zsilinszky-monográfiája. Lásd Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Akadémiai nagydoktori thesis, PTE, 2016. http://real-d.mtak.hu/843/7/dc_1033_15_doktori_mu.pdf. Letöltés: 2021.11.20.
Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre – Életút és utóélet*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019.

³ Kunt Gergely: *Kamasztükrök*. Korall, Budapest, 2017. https://www.academia.edu/38656026/Kamaszt%C3%BCkr%C3%B6k_A_hossz%C3%BA_negyvenes_%C3%A9vek_t%C3%A1rsadalmi_k%C3%A9pzetei_fiatalok_napl%C3%B3iban_TELJES_K%C3%96NYV. Letöltés: 2021.11.20.

különösen Keresztes-Fischer belügyminisztert, aki majd tíz éven át volt a legfőbb felettese. A kapcsolatuk több volt egyszerű főnök-beosztott-viszonynál, már-már barátinak mondható, lányai esküvője alkalmából a miniszter is meleg szavak kíséretében fejezte ki jókívánságait. A székelyudvarhelyi születésű új belügyminisztert¹ csak látásból ismerte. Tudta, hogy első világháborús érdemeiért számos kitüntetést kapott, 1923-ben őrnagyi rendfokozatban nyugdíjazták, s a fűzfői lőporgyár igazgatója lett. Amikor a nemzetiszocialista mozgalomhoz csatlakozott, elbocsátották a gyár éléről. Veszprém vármegyében lett országgyűlési képviselő a Nyilaskeresztes Párt tagjaként. A német megszállás után a Gestapóval szoros együttműködésben ellenálló csoportokat leplezett le. Szálasi bizalmi híveként kapta meg a belügyi tárcát. Személyes tiszteletet a legkevésbé sem érez iránta. De ő a miniszter, ő pedig a beosztottja. [...] ő maradt és szolgál, mert ezt tanulta, a feltétlen engedelmességet, a főnökei iránti lojalitást, ha szél fú vagy süt a nap, tűzön-vízen át, jóban és rosszban, nem vizsgálja, nem kommentálja, hanem teljesíti a parancsot, teszi a dolgát, legjobb tudása szerint.” (11–12.)

Vajon meddig nem késő nemet mondani?

¹ Vajna Gábor (Kézdivásárhely, 1891. november 4. – Budapest, 1946. március 12.) nyilas belügyminiszter.

BUDAPESTI
METROPOLITAN
EGYETEM